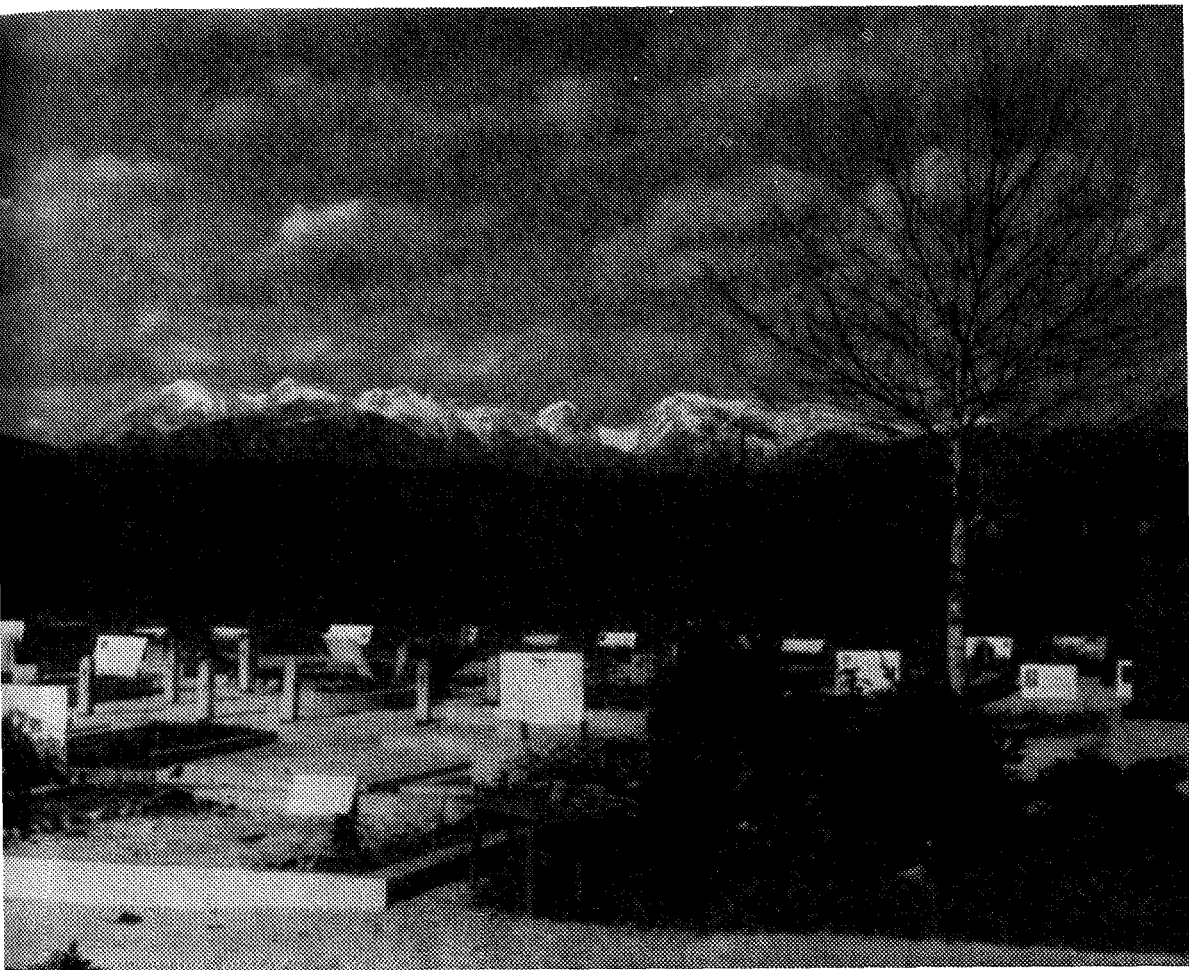

BOREČ

1972

11

**Ustanovitev Cankarjeve brigade
Tridesetletnica pokola in požigov v Brkinih
Na Loško dolino ne sije sonce
Iz povojnih spomenic koroških Slovencev
Prispevek k vprašanju boja
štajerskega bataljona na Čreti in pohoda
na Kozjansko**

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Črt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuban Jakše, Radko Polič (predsednik), Črt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 577 **Lado Ambrožič-Novljan**: Ustanovitev Cankarjeve brigade
586 **Cene Vipotnik**: Žalostinka, pesem
587 **Maks Zadnik**: Tridesetletnica pokola in požigov v Brkinih
602 **Milena Mohoričeva**: Pogovor na križišču, pesem
603 **Ferdo Godina**: Na Loško dolino ne sije sonce
618 **Tone Zorn**: Iz poveljnih spomenic koroških Slovencev
622 **Alojz Gradnik**: Mrtvi vojak v tujini, pesem
623 **Vlado Habjan**: Prispevek k vprašanju boja štajerskega bataljona na Čreti in pohoda na Kozjansko
630 **Emil Cesar**: Talec Viktor Gregorač in tovariši

Likovna umetnost

- 633 **Črtomir Šinkovec**: Grafik in slikar Jože Srebrnič

Književnost — Ocene

- 637 **Zdravko Klanjšček**: Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada
639 **Slavko Rupel**: Svetozar Vukmanovič-Tempo: Revolucija teče dalje
640 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani: Grobišče talcev na ljubljanskih Žalah. Posnetek je iz fotoarhiva Muzeja revolucije Slovenije v Ljubljani

---

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

Zgodovina

Ustanovitev Cankarjeve brigade

NOV

Lado Ambrožič-Novljan

Cankarjevo brigado je ustanovilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet z naredbo dne 16. septembra 1942. Sestavili pa so jo na slovesnem zboru vseh sestavnih enot dne 28. septembra 1942 v vasi Lapinje. To je tudi rojstni datum brigade.

Ustanavljanje in sestavljanje te slavne partizanske brigade je bilo povezano z mnogimi težavami, ki jih je povzročala zlasti velika italijanska ofenziva. Medtem ko je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (nadalje glavno poveljstvo) določalo enote, ki naj sestavljajo Cankarjevo brigado, je gibanje partizanskih čet onemogočilo zbiranje bataljonov po zamisli glavnega poveljstva — in določiti je bilo treba znova nove.

RAZMERE, POMEMBNE ZA USTANOVITEV

Velika italijanska ofenziva, ki se je začela 16. julija 1942 in končala 4. novembra 1942, je bila pglavitna ovira za izvajanje operativnih zamisli glavnega poveljstva in štabov raznih partizanskih enot. Najbolj usodna je bila njena četrta etapa imenovana roška, ko je 40 000 italijanskih vojakov nepričakovano obkolilo Kočevski Rog, v katerem je bilo tedaj celotno politično in vojaško vodstvo osvobodilnega gibanja s centralnim komitejem Komunistične partije Slovenije, izvršnim odborom Osvobodilne fronte in glavnim poveljstvom. V Kočevskem Rogu so tedaj bile še zaledne ustanove glavnega poveljstva, štab pete grupe odredov, prvi bataljon kočevskega odreda, drugi bataljon belokranjskega odreda ter nekatere enote krškega odreda. Stirideset tisoč italijanskih vojakov je oklenilo Kočevski Rog in napravilo obkolitveni obroč, ki je bil dolg 40 kilometrov, tako da je na vsak meter bil po en italijanski vojak. Tako je po 400 vojakov lahko opravilo česanje ali čiščenje enega samega kvadratnega kilometra roškega gozdnatega zemljišča. Podatke iz te etape ofenzive navajamo zaradi tega, da bi bila jasnejša predstava o veliki moči, ki jo je poveljstvo XI. italijanskega korpusa postavilo nasproti partizanskim četam in da bi bila jasnejša nevarnost, v kateri se je nenadoma znašlo vodstvo osvobodilnega gibanja, ki se je zateklo pred Italijani v nek skriven bunker.

Vse to je pospešilo ustanavljanje novih brigad. Zunaj italijanskega obroča se je namreč znašel namestnik komandanta glavnega poveljstva Aleš Bebler z nekaterimi sodelavci, ki je nemudoma ustanovil pomožno poveljstvo glavnega poveljstva z namenom, da zaradi obkolitve glavnega poveljstva partizanske enote ne bi ostale brez vodstva, kar bi lahko negativno vplivalo nanje. Bebler in njegov štab so se

odločili nemudoma zbrati partizanske enote v manevrske brigade. To je bilo potrebno zato, da bi partizanske čete, ki so bile v sestavi odredov raztresene po širokem teritoriju Ljubljanske pokrajine, ne padle v klešče italijanskih divizij in bi bila nevarnost, da bi bile razpršene in deloma uničene. Znana je Beblerjeva znamenita odredba številka 10 z dne 26. avgusta 1942, s katero zmanjšuje številčno moč vseh odredov na najmanjšo mero iz preostalih čet pa ukazuje ustanavljanje *manevrskih brigad*. S to odredbo daje Bebler pobudo za realizacijo načrtov glavnega poveljstva o ustanavljanju brigad. Prva slovenska brigada Toneta Tomšiča je bila ustanovljena že prej, 16. julija, dne 4. septembra 1944 pa je bila na Trebelnem na slavnostnem mitingu ustanovljena Gubčeva brigada.* Že tedaj je Bebler mislil na ustanovitev Cankarjeve brigade predvsem iz enot belokranjskega odreda. V ta namen je poslal okoli 5. septembra na Gorjance in v Belo krajino Dušana Bravničarja — Veljka Kočevarja, da bi zbral bataljone in jih popeljal v Belo krajino na ustanovitev brigade. Imel je tudi že predloge za poveljniški kader Cankarjeve brigade. Dne 8. septembra je poročal glavnemu poveljstvu, da namerava zaupati brigado Marjanu Dermastji-Urbani kot komandantu, za političnega komisarja pa bi bil ali Viktor Avbelj-Rudi, ki je bil tedaj sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Novo mesto ali pa Dušan Bravničar-Veljko.

Cankarjeve brigade pa še ni bilo mogoče ustanoviti. Misija Dušana Bravničarja se je namreč izjalovila zaradi tega, ker je prišlo na Gorjance več hrvaških partizanskih enot, ki so se bile umaknile iz Žužemberka, ker so Italijani tudi tam začeli z močno hajko. Tedaj so se na Gorjancih pojavili četrta hrvaška kordunaška brigada in žumberško-pokupski odred z mnogimi ranjenci. Bravničar je moral skupaj z enotami krškega in belokranjskega odreda poskrbeti za zatočišče hrvaškim ranjencem in za prehrano številnih partizanov. Obenem so se dogovorili, da bodo izkoristili ugodno priložnost, ko je bilo toliko hrvaških enot na Gorjancih, in izpeljali skupaj kako akcijo, ki je bila tedaj sredi ofenzive tako nujno potrebna. Urejevanje vseh teh zadev je seveda odložilo zbiranje enot za ustanovitev Cankarjeve brigade. Drugi razlog je bil v tem, da se je četrta etapa ofenzive na Kočevski Rog že zdavnaj končala in da je vodstvo osvobodilnega gibanja začelo jemati vajeti v svoje roke. Medtem ko je Kardelj z nekaterimi člani vodstva osvobodilnega gibanja in člani glavnega poveljstva (med njimi je bil tudi komandant glavnega poveljstva Franc Leskošek-Luka) odšel v smeri proti Ljubljani, sta v Kočevskem Rogu ostala Boris Kidrič ter politični komisar glavnega poveljstva Ivan Maček-Matija. Sedaj ni bilo nobenih ovir več, da ne bi prevzela vodenja vojaških operacij sama. V skladu s poročili in predlogi Aleša Beblerja sta napisala naredbo o ustanovitvi novih partizanskih enot, med katerimi je bila tudi Cankarjeva brigada. Iz nje je razvidno, da so se od ustanovitve Gubčeve brigade razmere močno spremenile in da je bila sedanja zamisel o ustanovitvi Cankarjeve brigade nekoliko drugačna od zamisli Aleša Beblerja. Sklenjeno je bilo, da se ustanovi Cankarjeva brigada iz skoraj povsem drugih enot, kot je bilo mišljeno v začetku. Iz belokranjskega odreda so določili le drugi bataljon pod poveljstvom Ivana Pezdirca-Slavota. Iz kočevskega odreda so odredili prvi bataljon pod poveljstvom Anteja Novaka. Gubčevi brigadi pa so ukazali, naj pošlje svoj prvi bataljon pod poveljstvom Dušana Švare-Duleta v sestavo Cankarjeve brigade. Gubčevi brigadi so v zameno dodelili prvi bataljon zahodnodolenjskega odreda pod poveljstvom Antona Zgonca-Vasje. V poveljniški sestavi Cankarjeve brigade je ostala le prvotna odločitev o imenovanju Marjana Dermastje-Urbana za komandanta, medtem ko so za komisarja določili Jožeta Ravbarja-Gregorja. Ta načrt oblikovanja brigade je bil dokončen in začeli so ga uveljavljati.

* Omeniti je treba, da je bila pravzaprav prva slovenska brigada ustanovljena že meseca aprila na pobudo Franca Rozmana-Staneta in Dušana Kvedra-Tomaža, ki sta imela nalogo, da zbereta na Dolenjskem partizansko skupino, ki naj bi jo potem povedla na Štajersko. Meseca maja so to prvo slovensko brigado na zahtevo glavnega poveljstva preimenovali v drugo grupo odredov.

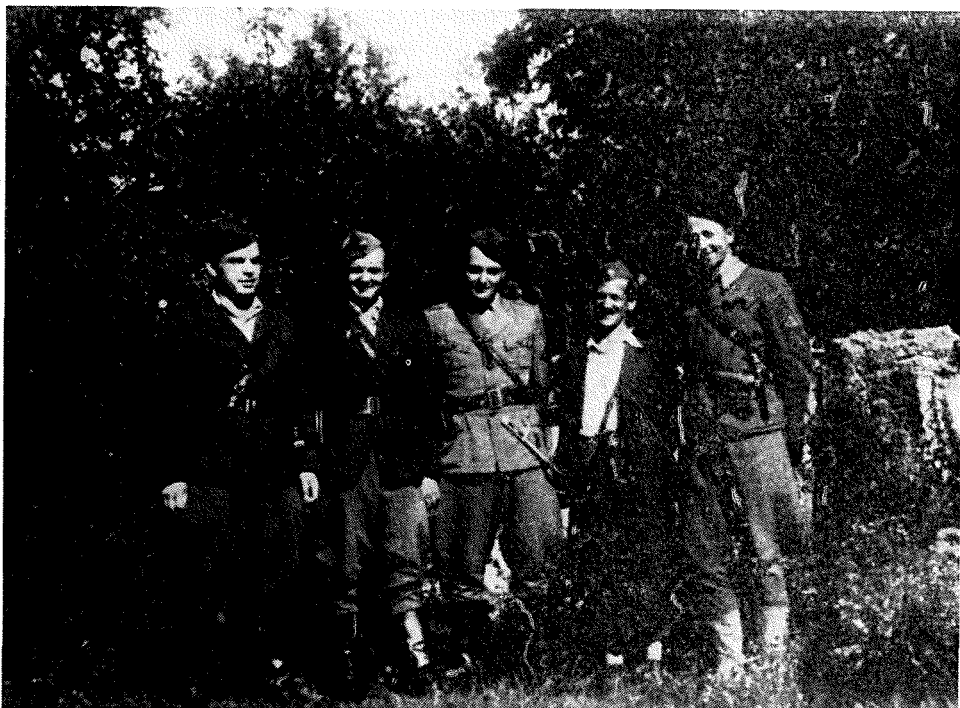
Stab tretjega bataljona Cankarjeve brigade na Čatežu maja 1943

Medtem so Italijani nadalje razvijali ofenzivno operacijo. V začetku septembra so sodili, da se njihove operacije ugodno razvijajo in da je reakcija civilnega prebivalstva proti odporniškemu gibanju vedno bolj ostra, zato se ugodno nadaljuje priliv prebivalstva v belo gardo. Komunistični voditelji pa so si vztrajno prizadevali, da bi ponovno dosegli naklonjenost prebivalstva, ki so jo izgubili, in skušajo med ljudstvom oživetiti uporniški duh. Upali so, da se bo po »dokončni ločitvi množic od uporniškega gibanja in ustvaritvi neugodnega okolja za komunistične bandite, po formiranju krajevnih skupin za obrambo in napade na upornike ter postavitvi vseh naših garnizij v nenehno gibljivost in napadalnost — kar že poteka — prevratniška fronta neogibno zrušila.« Ta ocena je bila zelo optimistična. Toda tedaj so se pojavili dogodki, ki so izpodbijali realnost take ocene položaja. Dne 22. septembra so se namreč pri vasi Kvasice blizu Tanče gore v Beli krajini spopadli deli četrte hrvaške kordunaške brigade z neko italijansko vojaško skupino, sestavljeno iz delov 23. pehotnega polka divizije »Isonzo« in manjših enot divizije »Cacciatori delle Alpi«. Kordunaši so potolkli Italijane do nog in jim prizadejali velike izgube. Mrtvih je bilo 58 Italijanov, 32 je bilo ranjenih, 24 pa pogrešanih. Kordunaši so zaplenili veliko orožja. Poraz je imel velike posledice za italijanske načrtovalce operacij, v presojo nastale situacije pa je vnašal nove elemente. Sedaj so uvideli, da s popolnim uničenjem partizanstva ne bo nič. Sodili so, da je protipartizansko belogardistično gibanje zastalo zlasti v Ljubljani in v južnih ter vzhodnih predelih Ljubljanske pokrajine, predvsem po zaslugi hrvaških formacij, ki so preplavile del slovenskega ozemlja. Poraz pri Kvasici je bil res pomemben dogodek, ki je vplival na izboljšanje vojaškega položaja v Ljubljanski pokrajini, vendar so bili še drugi razlogi, ki so odločilno obrnili situacijo v prid osvobodilnemu gibanju. Predvsem v prvem delu italijanske ofenzive ni prišlo do popolnega razsula enot, ki jih je zajel prvi in najhujši val. Roško fazo je vodstvo osvobodilnega gibanja sicer po sreči prestalo brez izgub in je bilo v stanju takoj nadaljevati vodenje političnih in vojaških akcij. Nadalje je potek posameznih ofenzivnih etap

razkril taktiko, ki jo je sovražnik ubiral. Vodstva partizanskih enot so tedaj začela izmikati partizanske enote izpod italijanskih udarcev, da skoraj nikjer ni prišlo do večjih porazov. Nasprotno so celo partizani postajali vse bolj aktivni ter začeli držne in uspešne boje, med katerimi je najbolj odmevala akcija v bližini Ljubljane prav na začetku septembra. Zanimivo je, da je uspelo sredi ofenzive izvesti najpomembnejše organizacijske preureditve partizanskih enot. Ustanovljene so bile kar tri nove partizanske brigade, ki so postale temelj udarne moči osvobodilnega gibanja. Eden od vzrokov za upadanje moči sovražne aktivnosti je bilo tudi dejstvo, da so Italijani morali septembra odposlati na Hrvaško del svojih enot in tako zmanjšati svojo premoč nad partizani, ki se je v začetku izkazovala kar s fantastičnim razmerjem 1 : 27 v italijansko korist. Položaj se je torej proti koncu meseca septembra močno izboljšal za partizane, ki so polagoma začeli prehajati tudi v ofenzivo. Tako je glavni štab pripravil veliko očiščevalno protibelogardistično akcijo dne 18. septembra v Suhi krajini. Namen je bil poloviti belogardistične voditelje, prikazati partizansko moč, ki je ni mogla uničiti tako slavljena italijanska ofenziva in ponovno pridobiti zaupanje kmečkega prebivalstva. V tej akciji naj bi sodelovale vse tri slovenske brigade, med njimi tudi Cankarjeva, čeprav še ni bila

Štab Cankarjeve brigade v St. Vidu pri Stični septembra 1943. Od leve proti desni so: komandant Franc Kočevar-Ciril, politični komisar Jože Zornada-Frenk, namestnik komandanta Ivo Majnik-Džems in načelnik štaba Ludvik Žitnik-Luce

Štab Cankarjeve brigade pri Trebelnem v prvi polovici avgusta 1943. Od leve na desno so: načelnik štaba Edo Mihevc, komandant Franc Kočevar-Ciril, politični komisar Jože Borštnar, zdravnik dr. Dolfe Medvešček-Sumski in pomočnik političnega komisarja Leko Marjanović

sestavljena. Glavni štab je namreč mislil, da se bodo za akcijo zbrali vsi bataljoni, ki so bili določeni v sestavo brigade, vendar se to ni zgodilo. Gubčeva brigada je namreč prekasno prejela ukaz in načrt za akcijo. Zato je izvedla po svoji izbiri čiščenje vasi v okolišju Sela pri Šumberku šele 19. septembra, medtem ko sta Tomšičeva in Cankarjeva brigada opravili delo 18. septembra. V tej operaciji sta sodelovala dva bataljona, ki sta bila določena v sestavo Cankarjeve brigade, drugi bataljon belokranjskega odreda, ki je napadal belogardiste v Retjah in Lopati, prvi bataljon kočevskega odreda pa je vdrl v Hinje. Zanimivo je, da je glavno poveljstvo imenovalo za začasnega komandanta Cankarjeve brigade v tej akciji Janeza Hlebšiča Zasavca, ki je bil prej komandant V. grupe odredov. Pravi komandant brigade Marjan Dermastja je bil namreč član operativnega štaba, ki so ga prav za ta primer sestavili in je deloval pod poveljstvom Aleša Beblerja. Protibelogardistična akcija pa ni posebno dobro uspela. Njen pomen je bil predvsem v tem, da je prebivalstvo spoznalo, da partizani niso bili uničeni pač pa so se prikazali v dobri luči in zelo številčni, kar je vneslo dvome, da bi bilo možno partizanstvo uničiti in da lahko sodelovanje z okupatorjem prinese sodelavcem grenka razočaranja.

FORMIRANJE IN SESTAVA

Ko je bila akcija v Suhi krajini končana, so se začeli bataljoni Cankarjeve brigade zbirati. Prvi bataljon Gubčeve brigade je odšel iz brigadne sestave 19. septembra. V Cankarjevi brigadi je postal *prvi bataljon*. Preden je prišel v Gubčevo brigado, je bil drugi bataljon zahodnodolenjskega odreda. Sestavljali so ga bivši

borci druge grupe odredov. Njegova osebna sestava se od tedaj ni mnogo spremenila. Menjal se je le poveljniški kader. Bataljon je imel okoli 140 partizanov in partizank, ko so ga vključili v Gubčevo brigado. Do odhoda v Cankarjevo se je njegovo številčno stanje bržčas nekoliko zmanjšalo, tako da moramo računati, da je štel konec septembra okoli 120 partizanov in partizank. Komandant je bil Dušan Švara-Dule, politični komisar Florijan Pelko-Cvetko, namestnik političnega komisarja pa Živko Bernot. V oborožitvi je imel kake tri puškomitraljeze, nekoliko bomb in puške. Verjetno so bili vsi borci oboroženi. Posebnost bataljona je bila v tem, da je deloval že več mesecev kot strnjena enota, da je imel za seboj že več bojev ter je imel nekaj bojnih izkušenj. To je bilo pomembno, ker je že kot urejena in preizkušena enota prišel v Cankarjevo brigado. Bataljon so sestavljali večinoma borci in borke, ki so bili doma iz Ljubljane in okolice. V bataljonu ni bilo čutiti paničarstva spričo moralnega pritiska velike italijanske ofenzive, katere moč je občutil le delno, ko se je premikal ob nemško-italijanski demarkacijski črti iz Metnaja proti Trebelnem. Partizani so bili borbeni in disciplinirani. Posebno šolo so preživel v Gubčevi brigadi, ki je stremela za tem, da v začetniški dobi utrdi disciplino in dvigne politično zavest borcev v enotah. Duletov bataljon — tako so ga imenovali po komandantu — je prekoračil Krko pri Žužemberku in se napotil v smeri proti Ovčjaku blizu Koprivnika. Tu je bil do 26. septembra, nakar je odšel v Lapinje. Z njim je zapustil Gubčevo brigado tudi namestnik političnega komisarja Jože Ravbar-Gregor, ki je bil postavljen za novega političnega komisarja Cankarjeve brigade.

Prvi bataljon kočevskega odreda, ki je postal *drugi bataljon* Cankarjeve brigade je po akciji v Hinjah 18. septembra odpotoval v svoj kočevski okoliš. Največ se je zadrževal v Lapinjah. To je bila vasica, kjer je ostalo po izselitvi Kočevarjev le še malo vaščanov. Toda vasica je imela izredno obrambno lego. Postavljena visoko nad Kolpo je obvladovala ves okoliš, kajti proti zahodu je bila obdana s senožetmi, kjer je bila zaradi čistine terena lahka obramba, proti Kolpi pa se je teren spuščal

Kulturniška skupina Cankarjeve brigade v Dobrovi pri Dobrniču konec novembra 1943. V sredini jesta iz lonca Milan Košak in Mile Klopčič

Cankarjeva brigada na proslavi obletnice oktobrske revolucije na Selih pri Sumberku 8. novembra 1943

v strmini, ki je bila težko dostopna. Lapinje so bile tudi precej oddaljene od sovražnih postojank. Za prehrano pa je bilo zelo težko. Italijanska ofenziva je poskrbela, da so bili uničeni vsi viri za oskrbo, tako da so se še prebivalci morali zanašati na partizanske intendante. Bataljon je bil kar močan. Dne 4. septembra je imel 175 borcev in bork, med njimi je bila ambulanta zahodnodolenjskega odreda. Imeli so pet puškomitraljezov in 110 pušk. Med borci je bilo kakih 60 prav odličnih, preizkušenih partizanov. Verjetno se številčno stanje bataljona do konca septembra ni bistveno spremenilo, le ko so oddali ambulanto zahodnodolenjskega odreda, je ostalo v bataljonu še kakih 140 mož z oborožitvijo, kot smo jo zgoraj navedli. Glede oskrbe bataljona je potrebno omeniti, da so imeli čredo okoli 170 glav živine, ki je bila njihova pglavitna a seveda nezadostna prehrana v ofenzivnem obdobju. Ker je bil bataljon borben in pa zaradi boljše prehrane, si je želel v sestavo kake brigade, da bi se njegovo operativno področje razširilo tudi na druge pokrajine zlasti na Belo krajino. Bataljon je prestal del italijanske ofenzive na Kočevskem, med četrto roško fazo pa je bil poklican v Kočevski Rog, da bi okreplil obrambo vodstva osvobodilnega gibanja in raznih ustanov ter objektov. Med roškim obdobjem ofenzive se je skoraj ves čas gibal v okolitvi, ne da bi ga bili hudo prizadeli. Proti koncu je sprejel pod okrilje nekaj partizanskih skupin, ki so tavale po neizmernih gozdovih ter se končno prebil na Kočevsko. Kljub težavam med ofenzivo pa v bataljonu ni bilo sledu o kaki demoralizaciji. Borčevska sestava je bila približno naslednja: ena tretjina je bila iz Kočevja in okolice, ena tretjina iz Ljubljane in okolice, eno tretjino pa so sestavljali partizani iz raznih krajev, največ z Notranjskega in iz okolice Prezida ter Čabra. V bataljonu je bilo več starejših ljudi, precej je bilo takih, ki so bili stari 28 let, veliko pa je bilo mladine. Bataljon je bil 28. septembra v Lapinjah pripravljen za vključitev v Cankarjevo brigado. Njegov poveljnik je bil Ante Novak, politični komisar pa Ivan Lokovšek-Jan.

Drugi bataljon belokranjskega odreda pod poveljstvom Ivana Pezdirca-Slavota kot komandanta in Antona Ivca-Žige kot političnega komisarja je imel v sestavi

največ Belokranjcev in Podgorcev iz okoliša Kostanjevice in Šentjerneja. To so bili večinoma mladi ljudje, med njimi so bili mnogi petnajstletniki. Le kakih 15 je bilo odslužilo vojsko in je znalo sukati orožje. Bataljon je po suhokrajinski protibelogardistični akciji odšel nazaj v sestavo belokranjskega odreda v smeri proti Mirni gori. Njegovo operativno področje je bilo med železniško progo Novo mesto—Metlika in Kolpo. To je bila večji del Bela krajina in del Kočevske. Ko se je bataljon vračal, so Italijani ponovili ofenzivno operacijo proti Kočevskemu Rogu. Bataljon se je 24. septembra spopadel z bataljonom divizije »Isonzo« na Planini. Italijani so nameravali zažgati vas Kleč in Planino. Kleč so res uničili, Planine pa zaradi akcije bataljona in še nekaterih drugih enot, niso mogli. Dne 27. septembra je bataljon odkorakal v Lapinje, kamor je prispel pravočasno. Z njim je potoval tudi politični komisar belokranjskega odreda Jože Borštnar, ki je bil določen za namestnika političnega komisarja Cankarjeve brigade. Omeniti je treba, da je tudi ta bataljon z dvema četama bil obkoljen v Kočevskem Rogu v četrti etapi velike italijanske ofenzive, vendar se je prebil, ne da bi bil imel kakke izgube. Kot pri prvem bataljonu kočevskega odreda, tudi pri tem bataljonu ta bojna epizoda ni imela škodljivih posledic. Bataljon je bil borben in se je kot celovita enota vključila v Cankarjevo brigado. Komandant je tedaj še vedno bil Ivan Pezdir-Slavo, politični komisar pa je bil nov: Rado Pešelj-Vičan. Bataljon je imel nekaj nad 100 borcev in bork, oborožen je bil slabše kot drugi bataljoni: en težki mitraljez, puškomitraljez, drugo pa so bile puške. Okoli 20 partizanov je bilo neoboroženih.

Dne 28. septembra so bile zbrane vse enote nove Cankarjeve brigade in vsi člani novih štabov. Manjkal je le Stanko Semič-Daki, ki je bil imenovan za namestnika komandanta brigade. Med partizani je vladalo svečano razpoloženje, ko so se enote razvrščale, da bi poslušale naredbo glavnega poveljstva o ustanovitvi slavne Cankarjeve brigade in da bi prisostvovali zgodovinskemu dogodku, ko je bila ustanovljena še ena brigada slovenske partizanske vojske. Najprej je novi komandant brigade *Marjan Dermastja-Urban Velikonja* prebral ukaz o ustanovitvi Cankarjeve brigade. Nato so prebrali še imena tistih, ki so bili določeni za poveljnike in politične komisarje brigade in bataljonov. Zatem je povzel besedo politični komisar *Jože Ravbar-Gregor*, prej znani politični aktivist in član okrožnega komiteja komunistične partije za Novo mesto. V navdušenem govoru je pojasnjeval pomen zgodovinskega dogodka, ki mu prisostvujejo. Govoril je o težkem položaju, ki ga je povzročila velika italijanska ofenziva, o tem kako je narodnoosvobodilno gibanje premagalo vse težave in začelo ustanavljati nove brigade. Brigade so višja organizacijska oblika partizanskih čet. Sedaj ne bodo več vezani le na eno področje, pač pa bo njihov manevrski prostor cela Slovenija po potrebi pa tudi področja in dežele zunaj nje. Govoril je o proletarskem pisatelju Ivanu Cankarju, po katerem je brigada dobila ime. Potrudila se bo, da bi to veliko čast zaslužila s predanim bojem za osvoboditev slovenskega naroda in za revolucionarno preobrazbo družbe. Govor je končal z vzklikom: Vsi za Cankarjem! Po govoru je nastalo veliko navdušenje, partizani so vzklikali huraaa! Partizani so odobravalii ustanovitev brigade, saj so jo že tako težko pričakovali. Ko so se ozirali po dolgi vrsti borcev in opazili lesketajoče se orožje, puškomitraljeze in težki mitraljez, so občutili veliko moč, ki jo daje taka združitev partizanskih enot.

Po slovesnem formiranju brigade je bila skromna pogostitev, saj v teh revnih krajih za pojedino ni bilo pogojev.

Brigada je tedaj imela skupaj s štabom in štabnimi enotami okoli 400 partizanov in partizank. Oborožitev je bila naslednja: en težki mitraljez, okoli 10 puškomitraljezov in kakih 330 pušk. Nekateri partizani so imeli bombe, nekateri pa pištole. Poveljniški kader se ni mnogo spremenil. Večinoma so ostali še isti komandanti in politični komisarji bataljonov kot so bili prej. To je vnašalo določeno stabilnost med enote. Moralno je bila brigada na dostojni višini. Bojna zmogljivost

Milka Sobar-Nataša, politična komisarka čete Cankarjeve brigade, padla v Gabrovki pri Litiji 17. avgusta 1943

je bila odvisna od števila partizanov in partizank, od oborožitve, od bojnih izkušenj in sposobnosti poveljniškega kadra. Ker so bataljonska poveljstva ostala neokrnjena, ni bila okrnjena povezava znotraj bataljonov in tista strnjjenost, ki je za partizanske enote tako potrebna. Tega ne moremo trditi za brigadni štab. Bil je na novo postavljen, še nehomogen in kot celota še neizkušen v vodenju tako velike enote. Vsa mesta v štabu so bila sicer izpopolnjena z zanesljivimi kadri. Poleg poveljstva, ki smo ga bili že omenili, so bili v štabu še naslednji: namestnik političnega komisarja je bil Jože Borštnar, Jože Mazovec je prevzel agitprop, brigadni obveščevalec je postal Jože Povše-Janez Podhostnik, glavni intendant je bila Mara Dermastja, brigadni zdravnik pa je postal Ivan Novak-Luka Hostnik.

Za Cankarjevo brigado je bilo pomembno, da je bila sestavljena iz treh bataljonov, ki niso bili na novo sestavljeni, pač pa so bili vključeni v brigado kot funkcionalna celota. To je potrjevalo tudi dejstvo, da so imeli poveljstva, ki so bila že navajena na način življenja in boje teh enot. Seveda ni mogoče govoriti o enotnem bojnem značaju celotne brigade. Ta se, razumljivo, še ni mogel popolnoma uveljaviti. Lahko le rečemo, da so Cankarjevo brigado sestavljali trije bataljoni, med katerimi je bil prvi udaren in razsoden v boju — drugi neugnano napadalen, tretji pa preišljeno aktiven in vztrajen. Bojno sposobnost brigade so torej določale različne bojne karakteristike bataljonov, ki so bili sposobni za samostojno akcijo. Brigada pa se je morala še pripravljati, da bi okrepila potrebno sposobnost za celovito brigadno akcijo. Kljub temu je imela Cankarjeva brigada veliko prednost pred drugimi brigadami, ki so večinoma šele ob ustanovitvi formirale bataljone. To so bili obeti za hiter vzpon bojne zmogljivosti in pogoji, da se brigada uvrsti med najboljše brigade slovenske partizanske vojske.

Žalostinka

Cene Vipotnik

*Prišel bo maj, krog domačije moje
bo veter pel, oblak cvel nad Gorico,
bo sonce v vejah tekalo za ptico,
paslo po travnikih čebelje roje.*

*Prišel bo maj in slišal bom stopinje
na mehkih jasah mojega spomina,
ljubila bosta skrb me materina,
ponos očetov, težek kakor skrinje.*

*Prišel bo maj in vračal se bom v tihe
stezé, kjer nam je duše v eno zlilo,
k ženi bom šel pa k sineku v gomilo,
da temni mir poteši moje vzdih.*

*Prišel bo maj in gledal jo bom samo,
nad zibel sklonjeno, v luč verujočo,
in ko bo klecala pod muko žgočo,
pogrešala bo mojo trdno ramo.*

*Prišel bo maj . . . Ah, sonce bo rosilo
v zamrla okna, v jalove vrtove,
zaman pomlad bo gnala spet sokove —
meni v tujini je srce prebilo.*

Gradivo Tridesetletnica pokola in požigov v Brkinih

Spomini Maks Zadnik

Občani ilirsko-bistriške občine in prebivalci Brkinov so praznovali 4. junija 1972 tridesetletnico dotlej najhujših fašističnih zločinov, storjenih na krvavi 4. junij 1942, ko so fašistični škvadrasti s pomočjo vojakov in karabinjerjev pobili 29 ljudi in požgali sedem vasi: Kilovče, Gornje Bitnje, Mereče, Podstenje, Podstenjšek, Ra-tečevo brdo in Spodnje Bitnje ter odgnali v internacijo 462 ljudi.¹

Tisti dan so v dolini Reke, kot se še spominjajo starejši prebivalci takrat uničenih naselij, spremljali fašistično divjanje in pretresali ozračje kriki smrtne groze žrtev, mukanje preplašene živine in zmagoslavno petje fašistične himne »Giovinezze«, medtem ko so jasno nebo pokrili oblaki smrdečega dima.² Ko so se fašisti, karabinjerji, kvesturini in kraljevi vojaki ob sončnem zahodu vrnili v kasarne, so ostala za njimi pogorišča, uničeno je bilo v stoletjih prigarano imetje pridnih rok in 29 pobitih mož in fantov, katerih kri je kot seme prihodnosti napojila brkinske travnike in poti. Plameni gorečih domov so še dolgo v noč ožarjali nebo in pozivali na protifašistični boj vsakogar, v čigar srcu živi želja po svobodi, napredku in bratstvu med narodi; medtem ko je duh prelite krvi oznanjal maščevanje rojakov, somrak in zaton »črnih bogov«³, ki so z nasiljem — ognjem in mečem — uveljavljali in širili fašistično »kulturo«. Štirinajest mesecev po tem pa jih je lastno ljudstvo poptalo v prah.

ZAKAJ SO FAŠISTI NAJPREJ SPROSTILI SVOJ BES PRAV V BRKINIH?

Zagrizen odpor primorskega ljudstva proti italijanski zasedbi Primorja, Istre in Trsta se je razveljalo že v prvih mesecih okupacije in je trajal več let. V letih 1919 do 1936 je prišlo do cele vrste oboroženih uporov po brkinskih, pivških in podgor-skih vaseh in protifašističnih manifestacij, naperjenih največkrat proti karabinjerjem, financarjem in fašistom: 1919 na Ostrožnem brdu, Preložah in Smrjah, 1921 in 1924 v Košani, 1925 v Hrušici, 1929 v Zajelšju, 1935 množični beg vojaških obveznikov v Jugoslavijo, da ne bi služili v italijanski vojski v Etiopiji, 1936 na Suhorju idr.⁴

Prav gotovo nam ostrino in obseg protifašističnega odpora slovenskega ljudstva na območju Brkinov, Zgornje Pivke, Dolan in Podgore najbolj zgovorno dokazuje 15 izmed 22 primorskih Slovencev, kolikor jih je bilo obsojenih na smrt pred posebnim sodiščem v letih 1930—1942, kar predstavlja 68 odstotkov obsojenih Slovencev, in znatno presega razmerje števila prebivalstva teh dveh občin z drugimi primorskimi kraji.⁵ Prav te obsodbe in javno zastraševanje nam skupno s številnimi

konfinacijami, deportacijami in drugimi oblikami odpora dokazujejo, da se ljudje v krajih pod Snežnikom ne le niso nikoli sprijaznili z vlogo sužnjev velikega Rima, pač pa so bili vedno v prvih vrstah antifašističnega boja na Primorskem. Korenine in vzroki tega spontanega in največkrat slabo organiziranega boja revnih brkinskih kmetov in brezposelnih delavcev so bili v njihovi nacionalni in socialni ogroženosti. Torej ni šlo le za razpuščanje slovenskih organizacij in društev, prepovedovanje uporabe slovenskega jezika v javnih službah in šolah, ukinjanje izdaj slovenskih časnikov, revij in knjig, pač pa tudi za preganjanje slovenskih kmetov z njihovih domov in kmetij, ki jim jih je fašistična vladavina prodajala, nanje pa naseljevala italijanske kolone, ker Slovenci niso mogli plačevati posojil, danih na oduševske obresti.⁶ V razmerah nasilnega poitalijančevanja se je še slabše kot kmetom godilo slovenskim izobražencem, delavcem in nameščencem, ki so jih množično odpuščali iz služb, na njihova delovna mesta pa so prihajali Italijani. Šlo je torej za goli obstoj Slovencev, ki jih je taka politika oropala najosnovnejših narodnostnih in človeških pravic ter jih pahnila v socialno bedo. To pa je pomenilo, da so se tam več kot dve desetletji prepletala in zaostrovala nacionalna in razredno-socialna nasprotja. Ta pa so v letih NOB nujno privedla do oboroženega revolucionarnega konflikta izkoriščanih in zatiranih množic z italijansko vladavino.

V opisanih pojavih in stalni težnji fašističnega režima, da denacionalizira slovensko Primorsko, je treba iskati prave ekonomsko-socialne vzroke za odpor primorskih Slovencev proti Mussolinijevi vladi, ki si je lastila Primorsko, ni pa mogla streti odpora njenega ljudstva. Zato se je kopicil v glavah prenapetih fašističnih hierarhov srd in maščevalna sla proti »schiavom«.

Zato je treba iskati odgovor na vprašanje, zakaj so se fašisti v začetku 1942. leta najprej maščevali prav nad brkinskimi prebivalci v neki meri že v predvojnem ljudskem odporu proti politiki poitalijančevanja Primorske. Drugi, še pomembnejši vzrok pa je nedvomno v dejstvu, da se je prav v vaseh na obeh bregovih Reke med Ilirsko Bistrico in Vremsko dolino najprej začel, se najhitreje širil oboroženi narodnoosvobodilni boj, kar je fašistične veljake še posebej vznemirjalo. Poudariti pa moramo še strateški in vojno-taktični pomen geografske lege tistega območja, ki je tvorilo nekakšen naravni most med Notranjsko in Pivko na eni ter Brkini, Istro in Krasom na drugi strani, česar fašistični oficirji prav gotovo niso spregledali. Če strnemo odgovor na vprašanje, zakaj so fašisti prav v Brkinah najprej in najhuje obračunavali z ljudskim odporom, tedaj bo ta zelo kratek in preprost:

Prav tam je najprej in najhuje grozila neposredna nevarnost njihovi teroristični vladavini na Primorskem.⁷

ZAČETEK NOB V BRKINIH — PRVE PARTIZANSKE AKCIJE

Še bolj kot predvojni odpor so vzpodbujali fašistični bes in teroristične maščevalne nakane začetki narodnoosvobodilnega gibanja 1941. leta in prve uspešne partizanske akcije ter široka podpora partizanskim enotam, ki so prešle po temeljiti političnih in vojaških pripravah pozimi 1941/42 v začetku pomladi 1942 v odločne napade na sovražnika. Pod partizanskimi udarci in rastočim odporom je začel sistem raznarodovalnega nasilja slabeti in se trgati najprej tam, kjer je bil najbolj napet ali kjer so bili njegovi najšibkejši členi. Ti pa so bili na Primorskem v krajih, v katerih je naletelo raznarodovalno in socialno nasilje na najmočnejši odpor ljudstva in je zato najmanj uspelo.

Da bi laže razumeli nasilna ravnanja v Brkinah in okolici Ilirske Bistrice pred 4. junijem 1942 in njihov tedanji »veliki podvig«, moramo vsaj omeniti najpomembnejše partizanske akcije pred tem dogodkom:

Prvo znano diverzantsko akcijo sta organizirala in izvedla Ervin Dolgan in Karlo Maslo 28. 10. 1941 z iztirjenjem nemškega vojaškega vlaka na progi Pivka—Reka pri Kilovčah.⁸

Oddelek iz drugega bataljona škvadristov »Emiliano«, ki jih je vodil Guido Facchini, je 27. aprila 1942 odkril v Smagorju truplo davkarja Mecozzija

Nekaj tednov pozneje so poskušali 4 partizani v bližini Kilovč ponovno iztiriti vlak, vendar je bila proga tako zastražena, da se ji niso mogli približati.⁹

Konec decembra 1941 je skušal Karlo Maslo napasti vojaški avtomobil v bližini mlekarne v Mrzleku na cesti Ilirska Bistrica—Pivka, toda njegova puška ni delovala.¹⁰

16. januarja 1942 so partizani napadli v najhujšem mrazu protiletalsko opazovalnico na Premu, pregnali fašiste in jim razbili prisluškovalne naprave.¹¹

Januarja 1942 je sledil še napad na vojaško posadko v Vrbici pri Ilirski Bistrici, ki so ga skupno organizirali partizani in aktivisti in je bil preračunan na zaplembo lahke strojnice in streliva, vendar se ni posrečil.¹² Zeleno orožje jim je uspelo dobiti nekaj dni pozneje pri Štanjelu, ko sta 2. februarja 1942 zaplenila Karlo Maslo strojnico, Janko Premrl pa strelivo zanjo.¹³

Medtem in že prej so partizani in aktivisti organizirali več propagandnih akcij s trosenjem letakov, namenjenih Slovincem in italijanskim vojakom. Partizanske patrolje pa so v januarju in februarju 1942 obiskale večino brkinskih, podgorskih in mnoge pivške vasi, kjer so pridobivale ljudi za sodelovanje v NOB. V mnogih vaseh so uspeli organizirati zaupnike, ponekod pa so že delovali prvi odbori OF. Sklicevali so sestanke in seznanjali prebivalce s programom OF in NOB. Primorski Slovenci so začeli spoznavati, da se bližajo zgodovinski dogodki, ko bo svojo vlogo odigralo tudi orožje in ne le domoljubne pesmi. Zato se je upor hitro širil.¹⁴

Ko se je partizanska četa v drugi polovici februarja spet vrnila v Brkine in se pretežno tam zadrževala, so borci s pomočjo svojih simpatizerjev zaplenili 14. marca 1942 petnajst govedi v Trnovem pri Ninu Špehovem. Vso živino so uspeli navzlic ostri policijski kontroli prignati na Ostrožno in Janeževo brdo in jo razdeliti kmetom po hlevih, kjer je čakala kot partizanska rezerva mesa. Ob odhodu pa so pustili v hlevu listek z napisom: »Smrt fašizmu! Ven z zatiralci slovenskega na-

roda! Državno živino je vzela patrolja narodne vojske...¹⁵ Italijanskim karabinjerjem in fašistom se kljub vztrajnemu prizadevanju ni posrečilo izslediti živine, to pa je bil zanje velik neuspeh.

OKREPITEV PRIMORSKIH PARTIZANSKIH ENOT

Okoli 25. marca 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo z Notranjskega na Primorsko partizansko četo 25 mož, ki je bila dobro oborožena in je prinesla tudi precej orožja, streliva in obleke.¹⁶ S to okrepitvijo se je zbralo v Šmagorski dolini več kot 50 partizanov, s čimer se je bistveno povečala vojaška moč in politična vloga partizanskih enot, kar je napovedovalo novo obdobje v boju. Le nekaj dni pozneje je prišlo do reorganizacije; ustanovljeni sta bili dve četi, partizansko poveljstvo pa je sklenilo, da morajo slovenski kmetje prenehati plačevati davke italijanski državi.¹⁷ 31. marca 1942 je partizanska patrolja ujela na Suhorju pri Francu Volku-Jagodniku davkarja Enrica Mecozzija, ki je izterjeval davke in oborožen vohunil za partizani, ga obsodilo na smrt in kazen takoj izvršilo. Naslednji dan sta se partizanski četi umaknili iz Brkinov na Vremščico, medtem ko so karabinjerji iskali v Šmagorju izginulega davkarja ter aretirali Franca Malečkarja. Med umikom je skupina borcev zaplenila italijanskim kolonistom, naseljenim v gradu Turnu nad Gornjo Bitnjo, lovsko orožje in živino ter jim ukazala, da takoj zapustijo slovensko kmetijo in se vrnejo v Italijo.¹⁸

NAPAD NA KARABINJERJE PRI AMBROŽIČU

Že drugega in tretjega aprila 1942 so fašisti in karabinjerji organizirali obsežne čistke po brkinskih gričih, pri čemer so sramotili, preteпали in zapirali nedolžne ljudi. Partizani jim niso ostali dolžni. 4. aprila 1942 je njihova štiričlanska patrolja zasledovala po cesti iz Ribnice proti Ambrožiču vprežni voz, na katerem se je peljala skupina italijanskih vojakov, vendar so ti hitro pognali in ušli zasledovalcem. Z griča pri Ambrožiču pa so partizani opazili, da se vračajo z Ostrožnega brda štirje karabinjerji, ki so tisti in prejšnji dan izvajali nasilje nad zavednimi ljudmi. Partizani (Karlo in France Maslo, Ivan Brozina in Dušan Primc) so stekli čez most in počakali karabinjerje pri opuščeni opekarni ter jih napadli. V kratkem spopadu sta padla poročnik Zani in brigadir Giuseppe Londei.¹⁹ Pobegnila pa sta jim dva, eden od njiju je bil Istran Medica, ki se je najbolj »odlikoval« z mučenjem osumljencev.²⁰

Naslednji dan so fašisti izropali in požgali Maslovo kmetijo na Ostrožnem brdu kot prvo na Primorskem. 7. aprila 1942 so tam požgali še tri domačije in ustrelili prva talca na Primorskem: Leopolda Kreblja in Antona Trebca.²¹ Isti dan so požgali tudi nekaj poslopij na Suhorju. Primerjava datumov prvih ustreljenih talcev kaže, da so Italijani v Brkinih prej streljali talce kot v Ljubljani, kjer so izdali odlok o streljanju talcev 24. aprila 1942, prve pa ustrelili 28. aprila 1942.

Prvim požigom in ustreljenima talcema so sledile v naslednjih dneh ponovne preiskave brkinskih grap in vasi, kamor so pognali tisoče črnosrajčnikov, vojakov in karabinjerjev. Tiste dni je bil sumljiv sleherni, ki je govoril po slovensko, zato so aretirali in zaprli 287 ljudi.²²

Drugi val še hujšega terorja so fašisti sprožili proti brkinskim ljudem po bitki na Nanos in je dosegel vrh 10. maja 1942, ko so škvadristi na Ostrožnem brdu pobili Suhorce — Franca in Janeza Volka-Stanetova in Ivana Volka-Kuličevega.²³

PARTIZANSKI NAPAD NA MALI BUKOVICI OSMEŠI FAŠISTIČNO BOJEVITOST

Za partizane brkinske čete so bili pomladi 1942 bridki časi. Kjerkoli so se pokazali, so se vsule za njimi stotine fašistov, vojakov in karabinjerjev. Vse to pa ni moglo zmanjšati njihove bojevitosti. Kazalo je, kot da jih divjanje ne more prizadeti, ker so uživali podporo in simpatije prebivalcev, ki so jih obveščali o so-

vražinih pohodih in jih, če so le mogli, oskrbeli s hrano, obleko in opremo. Zato so fašistom laže vračali udarce. Najhujši udarec so jim prizadejali 18. maja 1942, ko so okoli 18. ure na Mali Bukovici 2 do 3 km od Ilirske Bistrice presenetili strazarje teritorialne vojske na sestanku z oficirjema. Vojake so brez boja razorožili, jim odvzeli opremo ter jih polnoge pognali proti Ilirski Bistrici, medtem ko so majorja Alcideja Vanellija, poročnika Fulvija Duferonija in narednika Giovannija Kellerja odpeljali s seboj proti snežniškim gozdovom. Ko se je to dogajalo, je peljal mimo vasi proti Reki vlak, poln italijanskih vojakov.²⁴

Fašistični prefekti in poveljstvo italijanske vojske so na akcijo bliskovito reagirali, ker so začutili, da se jim majejo tla pod nogami v deželi, ki so jo 24 let italijanizirali, vendar niso nikakor mogli zlomiti odpora. Že prej, 4. maja 1942, je bila ustanovljena pri poveljstvih vojnih okrožij v Trstu in Vidmu protipartizanska obveščevalna služba. Nekaj ur pred partizanskim napadom na Mali Bukovici so fašisti obkolili Gornjo Bitnjo, Kilovče in Ratečevo brdo ter odpeljali v zapore v Neverke 19 moških. Ti so tam čakali, ne da bi jih zaslišali ali jim povedali, zakaj so jih zaprli. 4. junija 1942 pa so večino postrelili kot talce.

Kako obupen strah in presenečenje je povzročil partizanski napad na Mali Bukovici, kaže poročilo sekretarja reških fašistov Gennuzia Servidorija svojim nadrejenim, v katerem trdi:

»Med Italijani te občine (misli občino Ilirska Bistrica, pripis pisca) je ta dogodek odjeknil kot veliko presenečenje. Komaj verjamemo, da je kaj takega mogoče. Po poročilih, ki jih dobivam, domnevam, da rovarijo uporniške tolpe v okolici Šapjan, Ilirske Bistrice, Podgrada in Materije. Njihovi voditelji so begunci in komunisti, toda vsi dobro govorijo italijanski... več kot gotovo je, da z njimi sodeluje slovensko prebivalstvo... očitno je, da nas Slovenci odkrito sovražijo...«²⁵

Servidari je zlasti v zadnjem stavku zadel že dolgo znano resnico. Bil je kritičen, ni maral ne laskanj in ne slepil, ker bi bila ta, primerjana s tedanjo primorsko, zlasti pa brkinsko politično realnostjo, več kot absurdna. Vendar so bila njegova spoznanja le bridka lekcija za fašiste, ki so že dolgo poslušali bojevite govore dučaja, namenjene hrabritvi italijanskega ljudstva, ki ni maralo vojne.

Bridko spoznanje ob bukovski lekciji je tem huje prizadelo fašistične veljake in kraljeve oficirje zato, ker so jim prizadejali poraz »banditi«, vse slovensko ljudstvo pa se jim je ob njem smejalo in jim privoščilo. Ob tej lekciji pa je fašistične propagandiste najbolj bolelo spoznanje, da porazi niso mogli prikriti z lažnimi poročili, kot so bili navajeni ravnati z vestmi s front, kajti fronte so bile daleč. Mala Bukovica pa je bila tu, sredi sovražno razpoloženega ljudstva, blizu Ilirske Bistrice in nedaleč od Reke in Trsta. Zato tega ni bilo mogoče prikriti ne pred ljudstvom in ne pred bistriško vojaško posadko, ki je štela približno 5000 vojakov, ki so sami videli svoje »kamerate«, kako so prestrašeni in polgoli pribežali z Male Bukovice.

To je bila huda moralno-politična klofuta, ki je niso ne mogli in ne smeli molče preboleti. Morali bodo najti in gotovo bodo našli priložnost in razloge, da se maščujejo; hkrati pa dokazati italijanskim vojakom, da bi rehabilitirali njihovo in svojo »vojaško čast«, da umejo tudi fašisti »krepko in zmagovito« udariti. Gotovo pa so strategji poskušali z maščevalno akcijo tudi prekiniti najkrajšo in najugodnejšo partizansko zvezo med Notranjsko in Primorsko čez Pivko in Brkine ter hkrati zaščititi edino železniško progo, ki je povezovala kvarnerski zaliv in Dalmacijo s Severno Italijo na odseku med Ilirsko Bistrico in Pivko.

RAZPOLOŽENJE MED ANTIFAŠISTI POMLADI 1942

Uspešni napadi na okupatorske objekte in živo silo so ugodno vplivali na krepitev bojnega razpoloženja med slovenskim prebivalstvom, zlasti pa so partizanske akcije opogumljale v ječah in taboriščih zaprte antifašiste, ki jih je policija ob

pripravah na vstop Italije v vojno 1940. leta intudi pozneje na območju Ilirske Bistrice precej zaprla ali internirala. Tako so 1940. leta odpeljali v razna koncentracijska taborišča naslednje Bistričane: Milana Ambrožiča, uradnika, ing. Vladimirja Butinarja, Franca Derenčina, lesnega manipulanta, dr. Karla Ferluga, odvetnika, Slavka Kregarja, uradnika, Slavka Vičiča, gradbenega tehnika. Avgusta 1940 so internirali tudi Jožeta Grahorja-Klobučarja iz Gornje Bitnje. Že prej pa so aretirali Viktorja Bobka, znanega člana TIGR, ki je bil na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt in ustreljen.²⁶

Morda njihovo razpoloženje in pripravljenost na boj ter upanje na rešitev najbolje kaže izjava Franca Derenčina, da z mitraljezom pobije policiste, ki so ga privedli iz internacije na sodno razpravo v Ilirsko Bistrico. Tamkajšnja policija pa ga je takoj, in ne da bi opravil na sodišču, zgrabila in ga poslala v ječo na Reko. Tam ga je obiskala žena in ga vprašala ob navzočnosti paznikov ali kaj potrebuje. On pa ji je v slovenščini glasno odgovoril: »Prinesi mi mitraljez, da pobijem vse te moje angele varuhe!«²⁷ Ko so zahtevali, da izjavo prevede v italijanščino, je to storil, ne da bi okleval.

V splošni pripravljenosti ljudstva za boj, ki se je nenehno krepila, so hitro zasloveli najhrabrejši partizanski borci, ki so se neustrašno borili z okupatorjevimi oboroženimi silami. Na Primorskem sta si takšen sloves priborila komandir brkinske čete Karlo Maslo-Drago in vodnik Janko Premrl. V Brkinih, na Krasu, Pivki in v Podgori je postal zlasti Maslo legendarni junak. Ljudstvo mu je pripisovalo lastnosti in sposobnosti, kakršne je želelo, da bi jih imel vsak protifašistični borec. Partizanski borci so postali bojna vzpodbuda ne le doma živučih Primorcev, temveč tudi desetisočev fantov in mož, ki so bili raztreseni po vsej Italiji v delavskih bataljonih, zaporih in internirani po raznih taboriščih.

PARTIZANSKI NAPAD NA STRAŽARNICO V MEREČAH JE SPROŽIL PLAZ FAŠISTIČNEGA NASILJA

Nekatera dejstva in znaki kažejo, da so začeli fašisti načrtovati obračun s slovenskim prebivalstvom na območju Ilirske Bistrice, zlasti pa v brkinskih vaseh med Ilirsko Bistrico in Pivko ter Vremsko dolino kmalu po partizanski akciji zaplembe orožja in živine italijanskim kolonistom na Turnu. Te nakane pa je gotovo še vzpodbudil napad na karabinjerje 4. aprila 1942. Pavla Grahor-Klobučarjeva iz Gornje Bitnje se spominja, da so nekaj dni po teh akcijah otroci nekega italijanskega kolonista s Turna, člana fašistične stranke, povedali svojim slovenskim vrstnikom v šoli, da bodo fašisti vse Slovence pobili ali jih pregnali, njihove vasi pa požgali.²⁸ Na priprave za povračilne ukrepe proti Slovincem pa kažejo tudi koncentracije škvadristov na tistem območju²⁹ in aretacije 19 talcev 18. maja 1942 v vaseh Kilovče, Ratečevo brdo in Gornjo Bitnjo. Iz navedenega, obsežne in bliskovite reakcije 4. junija 1942 je mogoče zanesljivo sklepati, da so se fašisti premišljeno odločili, potem pa se temeljito pripravili za najokrutnejši obračun s Slovenci v Primorju do padca fašizma. Potem pa so le še čakali na povod, da svoj načrt uresničijo. Tega jim je dal partizanski napad na stražarnico v Merečah 4. junija 1942 zjutraj, ki je prav gotovo vzpodbudil reškega fašističnega prefekta Testa Temistocleja, da izda nalog za požiganje in streljanje talcev.

KAKO IN ZAKAJ JE BRKINSKA ČETA UNIČILA STRAŽARNICO V MEREČAH?

Po uspešni akciji na Mali Bukovici je brkinska četa taborila v Snežniških gozdovih. Aktivisti in obveščevalci iz vasi ob progi Pivka—Reka so skrbeli za prehrano borcev in obveščali četno poveljstvo o dogodkih v dolini ter ob progi. Posebno aktivni so bili nekateri sodelavci iz Kilovč (Anton Frank) in Topolca (Jože Čeligoj) idr. Četa pa je v drugi polovici maja in v začetku junija usmerila opera-

ktivno dejavnost na izganjanje italijanskih oglarjev in kolonistov, kar je ogrožalo italianizacijo Primorske in italijanske vojno-gospodarske načrte. Konec maja so obveščevalci sporočili četi, da so vojaške oblasti vzpostavile stražarnico ob železnici v Merečah.³⁰ Četno poveljstvo je menilo, da bo stražarnica ovirala prehode iz Pivke v Brkine in odločilo, da jo je treba uničiti. Napasti so jo nameravali že 31. maja 1942 v večernih urah, vendar so napad odložili, ker tedaj ni bilo vseh 6 stražarjev na mestu. Načrt so realizirali 4. junija 1942 v jutranjih urah, ko se je četa vračala v Brkine. Vojakov niso nameravali pobiti, pač pa le razorožiti in jih pregnati. Zgodilo pa se je drugače.

Prepustimo besedo o poteku napada Karlu Maslu: »Tisti dan smo se vračali iz snežniških gozdov v Brkine. Okoli 5. ure smo prispeli v Mereče in se ustavili v neki kmečki hiši... Gospodinjo, ki je šla molzt krave, sem vprašal, kje so italijanski vojaki. Pokazala mi je sobo v sosednji hiši. Poklical sem mitraljezca Sulca. Napotila sva se naravnost v pokazano sobo, odprl sem vrata in zavpil: 'Alzatevi!' (Vstanite!) Komaj sem napol odprl sobna vrata, so trije ali štirje pomoleli proti meni puške. Hitro sem odskočil za steno in ukazal mitraljezcu: 'Usekaj po njili.' Zaropotala je zbrojevka. Trije so bili takoj mrtvi, eden ranjen, dva pa sta se ne-poškodovana predala. Obvezali smo ranjenca, pobrali orožje, ujetnika in ranjenca pa pustili tam in odšli, ne da bi jim kaj žalega storili. To želim še posebej poudariti, da bi bila vidna razlika med našim in italijanskim postopkom z ujetniki in ranjenci.«³¹

Iz Mereč se je četa napotila čez Reko v Smrje, kjer so borci shranili zaplenjeno orožje in se nahranili pri A. Boštjančiču, potem pa nadaljevala pohod v Celje, kjer so se partizani in vaščani zbrali pred gostilno Alojza Kirna in zapeli pesmi Bratje le k soncu svobode in Nabrusimo kose.³²

Medtem ko so se partizani umikali proti Čeljam, so zvonili alarmni zvonci po vseh fašističnih, vojaških in policijskih postojankah od Trsta do Reke in od Postojne do Ilirske Bistrice. Okupatorji so pripravljali Brkinom žaloigro, kakršne še niso doživeli po turških vpadih.

FAŠISTIČNA KRVOLOČNOST NI POZNALA MEJA

Med 10. in 11. uro 4. junija 1942 je krenilo s kamioni iz postojank Ilirske Bistrice, Reke, Pivke, Sežane, Neverk in Trsta proti dolini Reke stotine fašistov, karabinjerjev in vojakov. Niso iskali krivcev, ker zanje je bil kriv vsak Slovenec, ki so ga dobili tisti dan v svoje pesti. Pred kolono, ki je prispela od Divače in Pivke, so se v Gornjo Bitnjo pripeljali njihovi višji oficirji, potem pa so pripeljali na močno zastraženem kamionu iz Neverk talce, nato pa jih še po poti lovili. Tovornjaki so se ustavili na križišču pri Grahorjevi hiši v Gornji Bitnji, kjer so izstopili iz vozil, potem pa so se napotili peš po vaški poti proti Pristavici in Kilovčam vodeč s seboj talce.³³ Tisti, ki so prišli z Reke in Ilirske Bistrice pa so izstopili v bližini Topolca in Bridovčevega mlina v Gornji Bitnji, nato pa navalili po poteh in bregovih proti Merečam, Ratečevemu brdu, Podstenjam in Podstenjšku. Škvadristi so obkolili in napadli vasi Gornja in Dolnja Bitnja ter Kilovče, vojaki iz mejne straže (GAF) in karabinjerji pa druga naselja, medtem ko so vojaški oddelki zasedli višinske točke na Šilentabru in pri Šembijah.

Ko so vdrl v vasi, so začeli surovo — z grožnjami in puškinimi kopiti — izganjati ljudi iz domov, iz hlevov pa živino. Potem so domove izropali, posebno prizadevno so stikali za suhim mesom, denarjem in dragocenostmi, pri čemer se vojaki v brezobzirnosti niso veliko razlikovali od črnosrajčnikov. Nekatere priče trdijo le, da fašisti niso dovolili v Kilovčah in Bitnjah domačinom ničesar odnesti, razen obleke, v katero so bili oblečeni, medtem ko so vojaki pustili prebivalcem Ratečevega brda in Podstenj, da odnesejo s seboj, kolikor je kdo mogel. Med 12. in 13. uro so vasi zajeli plameni.³⁴

Hkrati z barbarskim ropanjem in požiganjem v Kilovčah, Bitnjah, na Ratečevem brdu in drugod se je odvijala na travniku pod Kilovčami (v Jerandovi ogradi) in v Bitnjah še okrutnejša tragedija. Fašisti so tam ustavili talce, jih zastražili in povedali, da gredo požigat Kilovče ter jim zagrozili s streljanjem, če bi kdo poskušal pobegniti. Ko so se vračali, so jih tam 25 postrelili. Enega so pobili pri Klobučarjevi hiši v Gornji Bitnji, tri pa drugod tudi v Gornji Bitnji.³⁵ V Merečah pa so ustrelili Antona Vičiča, ki je peljal mleko z vprežnim vozom.

Tisti dan so fašisti in vojak poškodovali v Spodnji in Gornji Bitnji 19 hiš in gospodarskih poslopij, v Kilovčah 21, v Merečah 31, v Podstenjah 24, v Podstenjsku 8 in na Ratečevem brdu 14.³⁶ Skupno 117 hiš in gospodarskih poslopij. Naslednji dan pa so požgali v Šmagorju 3 hiše in gospodarska poslopja. V internacijo so odgnali 462 ljudi.

Na kraju, kjer so fašisti postrelili talce (v Jerandovi ogradi), je organizacija ZZB NOV postavila ob 25-letnici pokola spomenik padlim žrtvam. Na njem so vklesana imena 28 pobitih ljudi.

Na zahodni strani spomenika, ki je obrnjena k cesti, so vklesane posvetilne besede:

»V spomin na strašen dan, ko ste odšli od nas v temo po luč za novi čas.«³⁷

Pripomniti še velja, da so bili štirje izmed pobitih: Curk, Jagodnik, Samsa in Šlošel kmečki hlapi.

Skromen spomenik brez imen žrtev je postavljen tudi na premskem pokopališču. Nanj je vklesano naslednje posvetilo:

»V spomin osemindvajsetim talcem, ki so 4. junija 1942 darovali življenja za svobodo slovenskega ljudstva.«

Pod posvetilom je dodan verz:

**»POSTOJ, KDOR MIMO GRES! TA KRAJ JE SVET.
IZPRAN KRVI JE MUČENIŠKE SLED.
TODA DOMISLI STRAŠNEGA SE DNE
IN MRTVA SKALA RDEC POŽENE CVET.«³⁸**

Kolikšno okrutnost so pokazali škvadristi tisti dan, nam najboljše kaže primer poboja Josipa Valenčiča iz hrvaške vasi Lipe, ki je prosil krompir za lačne otroke v Gornji Bitnji. Imel je smolo, da so ga pri Grahorjevi hiši prijeli škvadristi, ko so šli proti Kilovčam in ga osumili, da zbira krompir za partizane. Takrat pa niso imeli časa, da bi se z njim ubadali. Zato so mu naročili, naj jih počaka v gostilni pri Grahorju, dokler se ne vrnejo. Bil je, žal, toliko naiven, da jih je potrpežljivo čakal, čeprav je videl, kako požigajo in slišal njihovo streljanje, ter mu je Pavla Grahor-Klobučarjeva svetovala, naj se umakne proti Premu v Brkine; toda ni se čutil krivega, saj verjetno ni vedel o partizanih ničesar, imel pa je delavsko knjižico in osebno izkaznico, zato ni doumel, zakaj bi moral bežati, saj ni zagrešil nikakršnega zločina. Res je potrpežljivo čakal, da so se krvoloki vrnili in to je bilo zanj usodno. Fašisti so bili sicer medtem nanj že pozabili, ko pa so ga spet videli, so ga odpeljali k poveljniku na cesto. Ta je vprašal premskega brigadirja Giuseppa Paolettija, kakšen človek je. Brigadir mu je odgovoril: *»Questo è come tutti altri!«* (Ta je takšen kot vsi drugi.) Takrat je fašistični major zgibal v glavo in s tem dal znak škvadristoma, naj ga odpeljeta in ustrelita. Odvedla sta ga po poti proti Kilovčam in ga nekaj metrov nad Grahorjevo hišo z brzostrelkama pobila.³⁹

Podobno so ustrelili (na poti proti Ratečevemu brdu) tudi zidarja Antona Vičiča, ki je delal pri Mihju Franku-Martniku v Gornji Bitnji.⁴⁰

4. junija 1942 popoldne so fašisti požgali Gornjo in Spodnjo Bitnjo

Se okrutnejši teror, preračunan na zastraševanju ljudi in njihovega odvracanja od NOB, so fašisti »uprizorili« naslednji dan, ko so v Ilirski Bistrici na trgu obesili na kostonj prejšnji dan v Smrjeh ujeta in vso noč mučena Jožeta Čeligoja, starega 19 let, doma iz zaselka Mežnarija pri Topolcu, mladinskega aktivista od 1941. leta, in Jakoba Pecmana, kmeta iz Smrij. Na Mali Bukovici pa so na balkonu Lovrenčičeve hiše obesili brata Jožeta in Franca Grka ter neznanega Rečana, natakarka v Boschetijevem bifeju v Ilirski Bistrici. Viseli so v najhujši vročini tri dni v opozorilo vsem, da utegnejo kaj takega dočakati, če bodo podpirali partizane.⁴¹

O zločinih, storjenih 4. junija 1942 (morda tudi 5. 6.?) je posredovalo karabinjersko poveljstvo reške grupe tržaške legije 5. junija 1942 poveljstvu XI. armijskega korpusa in drugim forumom skopo poročilo ilirskobistriške karabinjerske tenence, ki ugotavlja:

»Glede na obvestilo št. 27/373-tajno. Poboj vojakov je izzval reakcijo, ki je v usmrtitvi 70 ljudi in požigu naslednjih naselij v reški provinci: Mereč, Podstenj ... Prebivalstvo in živina so bili izseljeni v Ilirsko Bistrico. Pričakujemo nadaljnjih ukrepov.«⁴²

Poročilo je podpisal karabinjerski polkovnik Guido Gattinara. V njem moti le 70 pobitih. Toliko ni bilo pobitih, vendar število 70 kaže, da v nastali zmešnjavi karabinjerji niso natančno vedeli, koliko ljudi so fašisti pobili. Nesporno je ugotovljeno, da je bilo postreljenih in obešenih 34 žrtev. Fašisti so trdili, da bodo ustrelili po 10 Slovencev za vsakega padlega Italijana. V Merečah pa so padli 3 vojaki.⁴³

Najbolj žalostno in za italijansko vojsko nečastno je bilo dejstvo, da so vojaki tekmovali s fašisti v požiganju, ropanju in pobijanju. Posebno klavarno vlogo pa so odigrali tisti trije vojaki, ki so jim partizani prizanesli. Navzlic temu so, da bi se rehabilitirali zaradi svoje neborbenosti, pozneje s prstom kazali na nedolžne ljudi in jih obtoževali, da so sodelovali v partizanskem napadu nanje v Merečah, čeprav to ni bilo res. Tako je nekdo pokazal na Jožeta Čeligoja, ki so ga naslednji dan fašisti obesili.⁴⁴

Trpka doživetja tistega dne so prodrla preživelim ljudem v podzavest. Radi bi jih pozabili pa jih ne morejo. Pretres, ki so ga doživeli, je bil prehud, zato bodo ostali spomini nanj do konca življenja. Ko sem o tem spraševal preživele, so odgovarjali: »Bilo je grozno.« »Doživeli smo pekel na zemlji.« »Bog nas varuj česa podobnega.« — in podobno.

Povzemimo nekaj spominov preživelih.

Alojz Boštjančič-Ivanc iz Kilovč, sedaj že pokojni, je povedal: »Fašisti so me aretirali 18. maja 1942 in me skupaj z drugimi odpeljali v zapor v Neverke ter nas osumili, da smo sodelovali s partizani, ko so ti zaplenili živino italijanskim kolonistom... 4. junija so nas naložili na tovornjak in nas prepeljali do Gornje Bitnje, od tam pa so nas nagnali peš proti Kilovčam. Fašistični kapetan je vzdolž poti iskal primeren kraj, na katerem bi nas ukazal postreliti. Bil je žalosten sprevod, hodili smo kot mrtvaki... Navdajale so nas mračne slutnje... Med potjo so nekatere mlajše izločili. Ko smo na ukaz posedli na travnik, nas je bilo še okoli 30 do 35. Kapetan je postavil v bližino tri stražarje, še več pa jih je razmestil na večji oddaljenosti. Nato nam je rekel, da gredo požigat našo vas. Stražarjem pa naročil, naj takoj in brez opozorila streljajo, če bo kdo poskušal zbežati, sicer pa naj nas stražijo do njegove vrnitve... Ko so začele goreti Kilovče, smo se morali na ukaz stražarjev obrniti proti Ratečevemu brdu. Toda tudi tam je začelo kmalu goreti... Po več kot triurnem čakanju so se fašisti in kapetan vrnili. Ta nam je rekel, da imamo pet minut časa in naj mu povemo, kje so uporniki... Medtem je 4 izločil. Ko je preteklo 5 minut, je kapetan ukazal: 'Deset naj jih stopi za menoj!' Postavil nas je pred 4 strojnice...

Takrat nam je postalo vsem jasno, da nas bodo postrelili, zato sem rekel kapetanu v slabi italijanščini: 'Kaj bo rekel moj sin, ki je italijanski vojak, ko bo zvedel, da ste mu nedolžnega očeta ustrelili?'

Ni odgovoril, pač pa me je poklical iz vrste in ukazal dvema fašistoma, naj me odvedeta s travnika na pot. Ko sem se oddaljil kakih 20 metrov, so se vsuli rafali na drugih 9 sotrpinov... Slišal sem njihove krike in slutil ter celo čutil poslednje trzaje njihovih teles...«

Antonija Faturjeva iz Kilovč se fašističnega divjanja takole spominja: »Tisti dan sem bila doma. Okoli 13. ure so vdrli fašisti v vas. Obnašali so se kot divjaki. Zagnali so se po hišah in nas začeli s histeričnim vpitjem 'fuori' ter z udarci s puškimi kopiti in brcanjem izganjali iz hiš na sredo vasi. Moja mati je bila stara 75 let in ni mogla hoditi, zato smo ji morali pomagati in v grozi teči. Pijani fašisti so nas zmerjali z najgršimi psovkami in nam grozili. Pred našimi očmi so polivali hiše z bencinom in jih požigali. Ničesar nam niso dovolili odnesti s seboj...«

»FAŠISTI SO BILI HUJSI KOT ZVERINE«

je povedal Viktor Gašperšič-Pavlin iz Kilovč, star 74 let, potem je dodal: »Nikoli nisem nečesa tako groznega ne doživel in ne bral, kot je bilo pri nas tistega 4. junija 1942...«

Streljanja talcev v »Jerandovi ogradi« pod Kiloško vasjo se Gašperšič takole spominja: »Bil sem zaprt v Neverkah od 18. maja 1942... Neki kapetan me je zasliševal. Zanimalo ga je, kje sem bil 28. oktobra 1941, ko so partizani iztirili vlak pri čuvajnici št. 6 pod našo vasjo. Odgovoril sem mu, da sem bil na lovu... Med streljanjem talcev v »Jerandovi ogradi« sem bil v drugi skupini. (V vsaki skupini jih je bilo 10.) Iz nje so izločili mene in Ivana Lenarčiča-Jakopina. Mene je kapetan, ki me je poznal kot lovskega čuvaja, zgrabil za ovratnik in mi ukazal, da moram povedati, kje so partizani. Rekel sem le: 'Da.'

Iz tretje skupine so izločili Štembergerja iz Vrbovega in Jožeta Dovgana-Fabca iz Ratečevega brda. Med streljanjem talcev iz 2. skupine sem se ozrl nazaj in opa-

Italijanski vojaki gonijo naropano živino iz Podstenj v Knežak

zil, da so nekateri prosili za milost, drugi molili, tretji stokali in jokali... Slišal sem tudi krike žrtev. Opazil sem, da je Tone Jakopin po prvem streljanju še vedno stal, drugi pa so padli, zato je oficir ukazal, da ga še enkrat ustrelijo. Ko sem se ozrl proti ustreljenim, me je udaril kapetan s pištolo po ustih in mi izbil zobe. Vas je gorela, pokalo je kamenje in opeka..., iz naselja se je slišal jok in stok ter mukanje preplašene živine.«

Pripovedovanju Gašperšiča je njegova žena Pavla dodala, da so začele delati v Kilovčah za NOB 1941. leta štiri družine: njihova, Ivančeva, Pecmanova in Kovačeva. Organiziral jih je Anton Frank-Pecmanov iz Kilovč.

KJE JE TISTI UMAZANEC?

Podobno kot v Kilovčah so postopali fašisti tudi v Bitnjah. Prisluhnimo, kako si je rešil življenje tisti »sodni dan«
tedaj 19-letni Anton Dekleva iz Dolnje Bitnje. »Okoli 11. ure so se ljudje vračali od maše... Kar naenkrat so se vsuli fašisti in vojaki... in začeli požigati. V obeh Bitnjah je zgorelo 19 hiš in gospodarskih poslopij... Podnetili so tudi naš senik, vendar sem ogenj pogasil... Toda, niso le požigali, pač pa tudi ropali in streljali ljudi... Domačini so komaj rešili iz goreče hiše Logarjevo staro mamo, ki je bolna ležala v sobi in ni mogla sama hoditi.

Fašistov sem se vedno zelo bal, zato sem se, potem ko sem pogasil senik, poskusil skriti pod mlinška kolesa, vendar me je opazil neki škvadrist in me z namerjenim orožjem nagnal ven. Nato me je nameraval ustreliti pred hišo, toda rešil me je brat Edi, ki je bil tedaj na dopustu kot italijanski vojak in je dobro govoril italijanski. Kmalu potem so nas fašisti gnali po skupinah pred Baševo in Čičevo hišo, od koder smo morali z oboroženim spremstvom iz Spodnje v Gornjo Bitnjo. Takrat smo slišali streljanje, s katerim so pobili Alojza in Franca Auseca-Kranjčeva ter nekega zidarja. V Gornji Bitnji so nas stražili italijanski vojaki, ki niso bili tako besni kot fašisti. Zaradi gašenja požara in poskušanega skrivanja pod mlinška kolesa sem bil ves umazan, zato sem prosil stražarja, naj mi dovoli, da se umijem.

Res mi je dovolil. Komaj sem se umit vrnil, že je pritekel tisti škvadrist in vprašal stražarja: 'Dove è quello sporco?' (Kje je tisti umazanec?)

Pretresel me je srh, ker sem slutil, da me namerava ustreliti, zato sem se umaknil za sestro. Ker pa tedaj nisem bil več umazan, me fašistični krvnik ni prepoznal. To mi je tudi rešilo življenje. Tisti dan je bil srečen, kdor je ostal živ. Fašisti niso iskali krivcev in tudi niso posebno izbirali. Kdor se jim je zdel sumljiv, so ga ubili, čeprav je bil član fašistične stranke.«

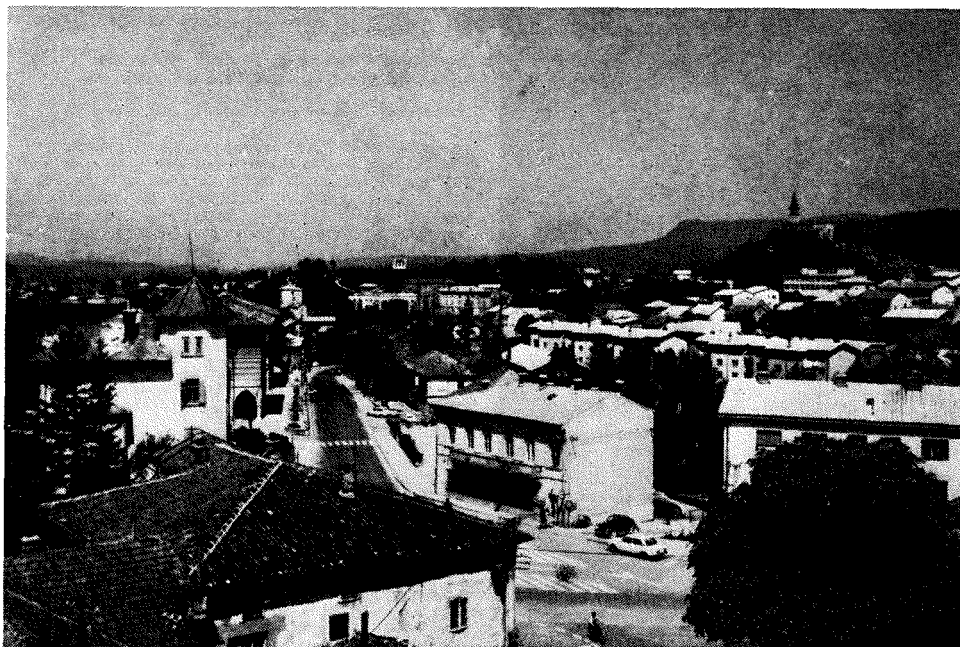
Da bi zaokrožili zapis o fašističnem divjanju v Bitnjah, Merečah, Podstenjah in drugod, prislunimo še spominom Jožeta Jenka iz Gornje Bitnje, ki je bil tedaj star 18 let: »S partizani sem se že prej srečal na Ratečevem brdu. Moji starši so bili z njimi povezani, vendar mi niso vsega zaupali. Nad Gornjo Bitnjo sta bili na Turnu dve družini italijanskih kolonistov. Obe sta bili fašistično usmerjeni in sovražno razpoloženi proti Slovencem, še bolj pa sta sovražili partizane. Neki Casanato nam je že dalj časa grozil, da nam bodo že pokazali, kaj zmorejo... Tisti dan so okoli 11. ure pridrveli fašisti tudi k nam. Najprej so nas vse surovo napodili iz hiš na pot, ki vodi iz Gornje Bitnje na Ratečevo brdo ter začeli zažigati. Postavili so nas v vrsto, nas preiskali, mi pa smo se s pogledi poslavljali od življenja, prepričani, da nas bodo postrelili. Iz naše vrste so izločili zidarja, ki je delal pri Mihi Franku-Martniku in ga na ratovski poti — 20 metrov stran od nas — ustrelili... Fašisti so bili pijani in so se obnašali kot divje zveri,« je zaključil svoje pripovedovanje Jože Jenko.

ZASTRAŠEVANJE LJUDI S STRELJANJEM IN OBEŠANJEM OSUMLJENCEV NI DOSEGLO NAMENA

Barbarsko početje fašistov, ki so pobili 35 nedolžnih ljudi, ne da bi komurkoli prej s sodbo dokazali krivdo za kazniva dejanja proti okupacijski oblasti ali oboroženim silam, sodi po mednarodnem pravu med vojne zločine, sankcionirane z nürnberškimi principi. Množično streljanje in obešanje nedolžnih ljudi so fašisti izvedli

Italijani so do tal požgali tudi Kilovče

Trg v Ilirski Bistrici. Na kostonje na desni strani so fašisti obesili Čeligoja in Pecmana

iz nizkotnih nagibov, da bi se maščevali zaradi porazov v bojih z brkinsko četo, kar posebej potrjuje obešanje Grkovih fantov in natararja z Reke na Mali Bukovici, na kraju, kjer so pretrpeli poraz, ki jim ga je zadala brkinska četa 18. maja 1942. V dolgoročnejšem pomenu pa je bil teror preračunan tudi na dušenje NOB z zastraševanjem prebivalstva in pobijanjem zavednih Slovencev na tistem območju.

Fašistično prizadevanje pa se je izkazalo, čeprav se je teror nadaljeval v še večjem obsegu tudi v naslednjih tednih in mesecih, kot pravo pihanje v veter, saj niso mogli doseči svojega namena — uničiti brkinsko četo in organizacijo OF. K temu jim ni pripomogla niti razpisana nagrada 50 000 lir na glavo Karla Masla, komandirja brkinske čete. Ni ga bilo med našim ljudstvom, ki bi bil pripravljen za judežve groše izdati svojega junaka. Nasprotno, večina se je smejala fašistični nemoči v boju z osvobodilnim gibanjem. Maslo pa se je potem počutil še bolj varnega.⁴⁵ Ljudska epopeja, boj množic zoper fašistično zlo se je nadaljeval z nezmanjšano silo in še v večjem obsegu, čeprav je fašistično divjanje povzročalo izgube in zasekalo rane v organizem narodnoosvobodilnega gibanja. Marsikdo se je zaradi strahu potuhnil, nekateri so se umaknili, precej aktivnih in organiziranih sodelavcev pa so pobili, jih internirali ali zaprli. Toda pobite in internirane so nadomeščali novi in boj se je nadaljeval z nezmanjšano silo. Med ubitimi je osvobodilno gibanje najbolj pogrešalo Jožeta Čeligoja iz Mežnarije pri Topolcu.

MUCENIŠKA SMRT MLADINSKEGA AKTIVISTA JOŽETA ČELIGOJA

Kdo je bil Jože Čeligoj in kako so ga fašisti ujeli?

Jože Čeligoj je bil rojen 12. 3. 1923 kot četrti izmed sedmih otrok v kmečki družini na Mežnariji pri Topolcu. Kazal je veliko nadarjenost in pogum. Izučil se je za čevljarja v Ilirski Bistrici in se tam vključil v vrste napredne mladine, ki jo je idejno vodila komunistična partija. Kot dober pevec se je vključil v Trnovem

Jože Čeligoj, devetnajstletni aktivist OF, obešen v Ilirski Bistrici 5. junija 1942

v cerkveni pevski zbor, ker je bila v fašistični Italiji za Slovence to edina mogoča oblika organiziranega legalnega dela. Družil se je z Ervinom Dolganom, poznejšim organizatorjem NOB na bistriškem območju, že preden je ta emigriral v Jugoslavijo. Po Ervinovi vrnitvi julija 1941 je začel jeseni 1941 in pomladi 1942 organizirati mladino. Potoval je po Ervinovih navodilih in po lastni pobudi na Prem, v Smrje, Podgoro in v druge brkinske vasi. Organiziral je mrežo sodelavcev za NOB, zbiral sanitetni material, orožje, obleko idr. Pomladi 1942 je ob naboru letnika 1922 in 1923 organiziral topolške fante, da so se okrasili s svilenimi trakovi, ki so simbolizirali slovensko trobojnico. Med njimi ni bilo zelene — italijanske barve.⁴⁶

Ervin Dolgan-Janez je Čeligoja takole ocenil: »Bil je perspektiven človek. Veliko je obetal kot organizator NOB. Velika škoda je, da je tako zgodaj padel, sicer bi se bil razvil v najsposobnejšega političnega organizatorja v naših krajih. Imel je smisel in pogum za to.«⁴⁷

Tistega »vročega« dne se je Čeligoj umaknil v Smrje. Tam so ga ujeli karabinjerji. Poskusil je pobegniti, vendar je pri preskoku čez ograjo padel, karabinjer pa ga je udaril s puškinim kopitom. Prepeljali so ga v Ilirsko Bistrico, kjer ga je vojak iz mereške stražarnice pokazal kot enega izmed napadalcev, potem so ga fašisti celo noč in naslednji dan mučili, mu z vrati pripirali in lomili prste ter ga zverinsko pretepali. Ko so ga obesili, je bil menda že mrtev.⁴⁸

V fašističnem divjanju so padle mnoge dragocene žrtve. Med njimi bo ostal Čeligojev lik zapisan v zgodovini kot izrazito borben, simbol tedanje mlade generacije, ki je komaj stopala v življenje, vendar je morala takoj prevzeti nase najtežje breme, boj za samoohranitev, za narodnostno samobitnost Slovencev v Primorju. Najboljši so padali, toda ljudstvo je zmagalo. Pred zgodovino se je Čeligojeva mlada generacija uveljavila kot smela in pogumna. Vrednote, priborjene med protifašističnim revolucionarnim bojem, pa naj prihranijo prihodnjim rodovom, trpljenje in žrtve, ki so jih morale prejšnje generacije dati za svobodo in napredek.

Opombe

- ¹ C. Sinkovec, Uporni svet pod Snežnikom, str. 195 in 196 ter priloga, izd. Soča NG 1969. Preverba pisca po požganih vaseh.
- ² Ustna izjava Pavle Grahor, Sp. Bitnja 18, piscu 4. 7. 1972.
- ³ Osebni spomini pisca. Tisti dan smo se okoli 17. ure sestali nekateri mladinci in mladinke iz Pregarja in Huj na vrhu Karlovice (Kota 771) nad Hujami in ugotovili, da nam vsem grozi uničenje ter se strinjali s tem, da se moramo priključiti partizanom, se z orožjem boriti proti fašistom in če bo potrebno v boju pasti. Navzočih nas je bilo približno 15.
- ⁴ Govor Karla Masla-Draga, str. 3, 2. 7. 1972 ob odkritju spomenika pri Ambrožiču (podatki so povzeti po ustnih in pisanih virih).
- ⁵ Iz knjige Aula IV, Trst 1970.
- ⁶ V letih 1929–1935 je bilo prodanih v G. Bitnji, na Turnu, v Harijah in drugod precej kmetij, njihovi lastniki pa so bili z družinami pregnani z domov in lastne zemlje ter prepuščeni lastni usodi.
- ⁷ Podčrtal pisec.
- ⁸ Slovenski poročevalec št. 12, 1. 11. 1941 in pismena izjava K. Masla piscu.
- ⁹ Pismena izjava Karla Masla piscu.
- ¹⁰ Isto kot pod 9.
- ¹¹ C. Sinkovec, Uporni svet... str. 174, izd. Soča NG, 1966.
- ¹² Isto kot pod 9. Primerjaj tudi C. Sinkovec, Uporni svet, str. 172.
- ¹³ Isto kot pod 9.
- ¹⁴ Ustna izjava Marije Kirn-Orane piscu. Izjava prebivalcev Ostrovice in Suhorja piscu, da so partizani v začetku maja 1942 in tudi prej sklicali širše sestanke s prebivalci.
- ¹⁵ Isto kot pod 12, str. 159.
- ¹⁶ Isto kot pod 12, str. 185.
- ¹⁷ Ustna izjava Ervina Dolgana-Janeza in Fr. Volka piscu 14. 5. 1972.
- ¹⁸ Isto kot pod 9.
- ¹⁹ Isti vir kot pod 11, str. 174.
- ²⁰ Isti vir kot pod 9.
- ²¹ Spomenik padlima talcema na Ostrožnem brdu.
- ²² Isti vir, kot pod 11, str. 186.
- ²³ Zapis iz vaške kronike o NOB na Suhorju.
- ²⁴ Isti vir kot pod 11, str. 192.
- ²⁵ Povzeto po C. Sinkovcu, Uporni svet... stran 193.
- ²⁶ Ustna izjava Fr. Derenčina iz II. Bistrice piscu, 26. 5. 1972.
- ²⁷ Ustna izjava Ivanke Derenčinove iz II. Bistrice piscu, 26. 5. 72.
- ²⁸ Pavla Grahor, ustna izjava piscu 6. 7. 1972.
- ²⁹ Fotografije Tržaškega »Mednarodnega središča za boj proti vojni«, ki ga vodi prof. Diego de Enriques kažejo v tisti akciji škvadrste II. bataljona »Emiglionio« (Prim. dnevnik z dne 8. 9. in 14. 6. 1972). Sodelovali pa so tudi škvadrsti iz bat. »Ferrara« in postojanke v Neverkah.
- ³⁰ Slavko Jenko, ustna izjava piscu, 26. 5. 1972.
- ³¹ Karlo Maslo-Drago, pismena izjava piscu julija 1967, str. 10–11.
- ³² Marija Kirn-Orana, pis. izjava piscu, str. 5, 24. 4. 1972.
- ³³ Isti vir kot pod 28.
- ³⁴ Ustna izjava Alojza Boštjančiča-Ivanca iz Killovcu piscu, 26. 5. 1972.
- ³⁵ Krajevni leksikon I. Izd. DZS, 1968, str. 88, 89, 92, 93, 97, 98.
- ³⁶ Isto kot pod 35.
- ³⁷ Prepis s spomenika v »Jerandovi ogradi« (prepisal avtor).
- ³⁸ Prepis s spomenika, postavljenega na premskem pokopališču (prepisal avtor).
- ³⁹ Ustna izjava Pavle Grahor piscu, 6. 7. 1942.
- ⁴⁰ Ustna izjava Jožeta Jenka piscu, 26. 5. 1942.
- ⁴¹ Ustna izjava Ivanke Dekleva, sestre pok. Jožeta Celigoja piscu 26. 5. 1972.
- ⁴² C. Sinkovec, Uporni svet... fotokopija str. 197.
- ⁴³ Anton Dekleva iz Topolca, ustna izjava piscu 26. 5. 1972. Isto Jože Jenko.
- ⁴⁴ Isti vir kot pod 41.
- ⁴⁵ Isti vir kot pod 31.
- ⁴⁶ Ustna izjava Ivanke Celigoj-Deklevove, pokojnikove sestre, piscu 26. 5. 1972.
- ⁴⁷ Ustna izjava E. Dolgana piscu, 14. 5. 1972.
- ⁴⁸ Isto kot pod 46.

Pogovor na križišču

Milena Mohorič

*Tovarišu, ki je po mučenju
umrl v ječi 12. 7. 1943*

*Tu na nosilih v ozki, temni sobi
počivaš zdaj brezskrbno, Jože Sašek.
Noben te klic človeški več ne zdrami,
ne policista glas, ne belih roka.
Več ne doseže te oblast človeška.*

*I v smrti je svoboda, mir in zmaga!
Pri tebi sem, tišini prisluškujem.
Sled zadnjih misli iščem ti v potezah,
ki smrt jih je vklesala v tvoj obraz.
Rešila bi jih za poznejši čas.*

*Neutrudno tipljem vate. Prav do konca.
Čuj, glas tvoj: »Čeprav je merilo vseh stvari.
Skrbite, da se ta resnica ne zgubi.
Ti, ki ostanejo, vodili bodo svet:
Da njih korak ne bo s strastjo prežet!*

*Mi padli smo, zapluli v smrti ocean.
V trpljenju potopljen je bil naš trdi dan.
Do konca stali smo na straži nad zemljó.
Daritev žrtev naših naj ne bo zaman!«*

*Vse bo zapisano. Ne skrbi, Sašek!
Hranili bomo testament zvestó.
Življenje spet bo imelo svojo ceno
in človek bo na zemlji pel veselo.
Za kar si padel, zraslo bo v nebó.*

Spomini **Na Loško dolino ne sije sonce**

Nadaljevanje

Gradivo **Ferdo Godina**

II

S postaje na Rakeku sem se (v začetku marca 1942) napotil k Pirčevi družini. Zdaj sem k Pirčevim šel že drugič. Čeprav se z njimi tako rekoč nisem poznal, je gibanje v OF naše osebne odnose spremenilo. V tistih štirih letih vojne smo Slovenci prvič začutili, da je naš obstoj življenjsko ogrožen in da se je treba proti tej ogroženosti tesno, tesno povezati. Spominjam se, če posežem malo nazaj, kako sem bil presenečen v oktobru 1941, ko sem prišel iz Prekmurja v Ljubljano, kako se je vedel Kidrič na naših sestankih. Prišel je, po vrsti je vsakemu stisnil roko, ga predirljivo pogledal ter se nasmehnil. Vsakega izmed nas je prvi začel tikati. Čutil sem vedno v njegovi topli človeški zavzetosti nepremagljivo moč. Seveda vsak človek je tiste odnose in tiste dogodke dojemal po svoje. Jaz, recimo, sem si predstavljal, da je organizacija OF postala moj dom, ki se je raztezal od Bistrice v Prekmurju sem do Rakeka in notranjskih vasi.*

Dom? Kje je bil pravzaprav moj dom, ko pa svojega mirnega kotička sploh nisem imel. Povsod mi je grozila smrt. Pa vendar. Ko sem šel po Rakeku mimo velike železničarske hiše proti Pirčevi hiši, sem imel občutek, da grem domov. Tak dom mi je kmalu postalo mnogo hiš od Rakeka do Prezida in nato od Prezida do Zapotoka pri Turjaku, ki so me sprejemale, ne da bi ljudje po teh hišah vedeli kdo sem.

O Pirčevi družini bi rad povedal nekaj več. Doma sem takrat našel Pirčevega očeta, ki je bil nekoč lesni delavec, pozneje pa mali lesni manipulant, dalje je bila doma Pirčeva mama Marija in pa dva sinova — France, ki je bil strojni tehnik — in Ciril, ki je bil gradbeni tehnik. Tretji Pirčev sin Jože, elektrotehnik, je šel prav tiste dni v Trst po ciklostil, kajti na Rakeku so že imeli ilegalno tehniko, v kateri so nameravali razmnoževanje literature OF še razširiti na Primorsko, Notranjsko in del Hrvaške. O vsem tem sem zvedel šele po vojni od Jožeta Pirca, kakor tudi to, da je bil Pirčev Jože v tistih časih sekretar komiteja KPS za Cerknjsko okrožje.

V letih od 1941 do prve polovice 1942 so bili vsi trije Pirčevi fantje (ki so pred vojno predstavljali v Sokolu na Rakeku levo krilo) steber političnega dela v OF.

* O mojem delu v Loški dolini v letu 1942 smo imeli pogovor v mesecu maju 1972: Lojze Mlakar-Ljubo, France Mlakar-Gerik in profesor Tone Avsec. Ves pogovor je bil posnet na magnetofonski trak. Prepis z magnetofonskega traku hrani arhivski oddelek pri CK ZKS v Ljubljani. Slikovni material mi je v glavnem dal na voljo Muzej ljudske revolucije v Ložu, ki ga strokovno vodi in urejuje profesor Tone Avsec. Vsem trem za pomoč iskrena hvala!

Zato so nas pošiljali iz Ljubljane k Pirčevim na Rakek, ti so bili za nas odskočna deska za Notranjsko.

Pri Pirčevi materi se moram še ustaviti, ko govorim o njenih treh fantih. Usoda me je povezala s to družino, saj sem po naključju nekaj tednov pozneje Cirilu v partizanih reševal življenje. Pa ne samo to. Pirčeva družina zasluži večjo pozornost, saj je izgubila mater, Franceta in Cirila. Oče je prehodil kalvarijo nemških taborišč in je po vojni kmalu umrl. Le sin Jože je vojno preživel.

Kmalu po okupaciji 1941 se je pri Pirčevih zbrala vsa družina, tako mi je pred nekaj dnevi pripovedoval Pirčev Jože. Iz služb so se vrnili domov vsi trije fantje. Ko so se pogovarjali o novem položaju v Jugoslaviji in kaj sedaj storiti, je mati svojim sinovom rekla:

»Raje bi videla, da ste vsi trije mrtvi, kot pa da bi kateri izmed vas postal izdajalec.«

Besede Pirčeve mame so se uresničile. A ni izgubila samo Franceta in Cirila, ampak je morala dati tudi sama življenje. Jožeta so namreč v Trstu Italijani pri nakupu ciklostila prijeli in aretirali. Na procesu proti njemu so obsodili tudi mater zaradi sodelovanja z »bando«. Na procesu pa ni hotela dvigniti roke v fašistični pozdrav. Sodniku je rekla:*

»Ne bom pozdravljala fašistično, saj tako ne boste ostali dolgo tu.«

Sodnik ji je takoj prisodil še tri leta. Bila je zaprta v Novem mestu, kjer je dobila tuberkulozo in je 1943 umrla v bolnišnici v Ljubljani.

Nekoliko sem prehitel dogodke. Vračam se k svojemu obisku pri Pirčevih marca 1942. Dejal sem jim, da bi šel rad naprej v Žerovnico pri Grahovem, kjer sem se nameraval ustaviti pri Matiji Knapu in od tam oditi v Loško dolino. France je sedel ob oknu, Ciril pa je stal pri njem. Oba sta bila visoka in vitka fanta. Ko so se med seboj pogovarjali, kako bi mi objasnili mojo pot z avtobusom od Rakeka do Grahovega, kjer bi moral izstopiti, je rekla mati, da gre z menoj. Odleglo mi je. Zdela se mi je čudovita. Koliko takih mater bom srečal v naslednjih letih vojne! Ena izmed njih me je sprejela še isti dan v Žerovnici. To je bila Knapova mati, ki je bila na las podobna Pirčevi. A tudi Knapova mati je morala umreti, a to na poseben, grozovit način. Ustrelili so jo 24. avgusta 1942 med roško ofenzivo v Loški dolini na Ulaki. Tako so te slovenske matere mnogo prestale in so dosti doprinesle k zmagi. Matere so bile celo bistven del našega boja. Ne toliko očetje, ki so že poznali bridkosti iz Galicije in Doberdoba iz prve svetovne vojne. Slovenske matere so se sedaj prvič srečavale s sovražnikom.

S Pirčevo materjo sva šla na avtobus tako, da sem jaz odšel naprej, ona pa je prišla za menoj. V avtobusu je sedela en sedež za menoj, da mi je lahko dala znak, kdaj naj izstopim.

Tisti avtobus je bil sploh zanimiv, kar pa jaz takrat nisem slutil. Šofer in sprednik avtobusa — Franc Pelan in Milan Mele — sta bila člana KP in je bil ponavadi njun avtobus v skritih kotičkih nabasan z našo literaturo in orožjem.** Torej sem bil v boljših rokah kot sem mislil. Peljala sta me kar dva člana KP in za menoj je sedela Pirčeva mati.

Avtobus se je ustavil v Grahovem pri cesti, ki se odcepi v Žerovnico. Ko sem izstopil, sem se še ozrl na mater, ki je nepremično sedela na svojem sedežu. Ni zganila z glavo, samo z očmi sva se srečala. Avtobus se je premaknil in matere potem nisem videl nikoli več.

Pot od Grahovega do Žerovnice pelje med njivami. Na desni je razgled na Cerkniško jezero, na levi pa na hribe, ki se tam zadaj nekje zlivajo z Bloško planoto.

* Ustna izjava Jožeta Pirca avtorju spominov.

** Podatki iz »Seznam« članov KP v Loški dolini, Muzej ljudske revolucije v Ložu.

Pirčeva mati z Rakeka

Žerovnica se mi je zdela nekam čudna vasica. Hiše so bile po večini enonadstropne in stisnjene druga k drugi. Delala je bolj vtis trga kot vasi. Tu so živeli prijetni ljudje. Povedali so mi, kje stanuje Knapov Matija, in tistih nekaj dni sem se tu počutil varno. Nihče me ni izdal, čeprav so bili Italijani v postojankah v Gravovem, v Cerknici in v Starem trgu v Loški dolini in so se kolone italijanskega vojaštva pogosto pomikale tudi skozi Žerovnico.

Knapova družina ni bila številna: oče, mati in sin Matija. Hčerka je bila poročena nekje drugod. Za Matijo sem že napisal, da je bil zadnje mesece večkrat v Ljubljani na naših sestankih glavnega odbora Zveze društev kmečkih fantov in deklet. Matija je govoril malo, rad se je smehljajal in napravil je vse, kar bi človek želel. Spal sem v čebelnjaku, kjer mi je Matija napravil udobno ležišče.

Knapova mati je bila majhna in živahna. Pravo nasprotje Matije. Vedela je za Matijevo delo in zdelo se mi je, da se dobro razumeta. Neko noč sem slišal, da je prišla h Knapovim mimo čebelnjaka skupina partizanov po hrano. Slišal sem govorjenje na dvorišču in lahko sem razločil glas Knapove matere. Knapov oče je bil nekam plašen. Slutil je, kako se bo usoda kruto poigrala z njegovo družino, kar se je potem tudi res zgodilo.

Neko noč je prišel h Knapovim Nace Voljč-Fric, okrožni partijski aktivist. Spal je v senu na hlevu. Podnevi sva se pogovarjala o političnem položaju v teh krajih. Doma je bil z Vrhnike pri Ljubljani.* V Starem trgu v Loški dolini je imel brata. Pri njem je dalj časa ilegalno živel, ker je bila za njim kot znanemu predvojnemu komunistu razpisana tiralica. Ko sem čez nekaj dni — v prvi polovici marca — prišel v Loško dolino, je že odšel na teren Ribnica—Velike Lašče, pozneje pa na Štajersko, kjer je blizu Dravograda kot sekretar PK KPS za Štajersko padel v boju z Nemci.

Z Matijo sva tudi podnevi šla v vas. Posebno proti mlinom pod hribi sva rada zavila. Za mlino je med hribi tekla utrjena vojaška linija, ki jo je gradil proti Ita-

* Podatke mi je dal prof. Tone Avsec.

liji general Rupnik. Stikala sva po betoniranih strojniških gnezdih. V eno izmed njih je Matija, tako mi je rekel, kmalu po okupaciji vrgel bombo, pa se v gnezdu ni niti malo poznalo, ko sva ga pregledovala.

V hribu nad cesto, ki pelje od Grahovega proti Ložu, je imel Matija skrite zaboje municije. Tam jih je spravil ob razpadu Jugoslavije. Te sva neko popoldne odkopala in jih v grmovju čistila, kajti municija je bila z oljem močno namazana. Pod nama pa so po cesti pogosto vozili italijanski kamioni.

Sosed Knapovih je bil Lojze Ule. Bil je suh fant, redkobeseden in zelo konspirativen. Matija mi je povedal, da Ule razmnožuje Poročevalca.

V tistih dneh, ko sem čakal v Žerovnici, so zame iskali zvezo z Loško dolino. Z Matijo sva se dogovorila, da sestanka v Žerovnici za zdaj ne bom imel. Njihova hiša je bila preveč kompromitirana.

Ko je bila zveza vzpostavljena, sem se napotil v Loško dolino, v nepoznane kraje. Večkrat pozneje sem premišljeval, zakaj sva z Matijo sklenila, da grem spet v Grahovo na avtobus in se odpeljem do Loža. Koliko dni in noči sem prehodil pozneje v partizanih, zdaj sem pa lezel na avtobus. Mogoče je bil vzrok, da bi se izognil prek Sv. Ane nekaj ur hoda, ali pa je bilo kaj drugega.

Ker v Ložu ni bilo več italijanske postojanke, ampak je ostala le v Starem trgu v Loški dolini, mi je Matija dejal, da moram izstopiti v Ložu. Prva vas, v katero naj bi šel, je bila Vrhnika pod Racno goro. Tam naj bi se oglasil pri Janežičevi družini.

Do Vrhnike prav zaradi Racne gore ni bilo težko priti. Samo do hribov je bilo treba in tudi Janežičevo družino v Vrhniki je bilo lahko najti, ker so imeli žago.

Ko sem v Ložu izstopil, ni bilo na avtobusni postaji ne karabinjerjev in ne vojakov. Sploh se mi je zdel Lož tiho in prazno mestece, ki pa je postal znan po partizanskem napadu pred nekaj meseci. Po Matijevih navodilih sem moral kar hitro zapustiti Lož in po zahodni strani Loške doline, ob robu hribov, iti proti Vrhniki.

Vse je šlo po sreči. Le ko sem prišel iz Loža, so me iz Starega trga lahko opazovali Italijani. Tesno mi je bilo pri srcu med tisto potjo, kajti zdelo se mi je, da vsak čas lahko prihrumijo za menoj z avtomobili in me aretirajo. Kdo naj ve, če bi mi verjeli, da sem trgovec, ki stika po vaseh za živino in senom, kakor sem bil pripravljen, da jim rečem. Vsaka temeljitejša preiskava bi jim pokazala, da je moja legitimacija ponarejena in da jo je lahko ponaredila le OF.

Tako sem premišljeval in tuhtal, ko sem hodil in hodil. Pot se mi je zdela mučna kot sanje, v katerih te preganjajo in so ti tik za petami.

Prišel sem srečno v Vrhniko. Janežičevi so me pričakovali. Kdo pa sem, seveda niso vedeli. Povedal sem jim svoje drugo, partizansko ime, in to Marko. Ime Marko sem izbral zato, ker je tako bilo ime mojemu pokojnemu očetu, ki sem ga imel zelo rad. Pozneje sem si nadel tudi ilegalni priimek Mejač, ki ga pa skoraj nikoli nisem uporabljal.

V Vrhniki v Loški dolini sem začel s svojim delom. Italijani so iz Starega trga dolino nadzirali. Janežičeva mati je skrbela zame, da nisem bil lačen. Pri hiši je bil še sin Andrej, neprestano s pipico v ustih in hčerka, profesorica Zora. Nedaleč od Janežičeve hiše je izpod Racne gore izviral potok Obrh, čist kakor sonce, a mrzel. Poganjal je Janežičevo žago, ki je bila ena izmed najmanjših v dolini. Kraj je bil lep in miren. Seveda samo navidezno miren. V Racni gori in kdo ve še kje okrog doline so bili partizani. Prišel sem v njihovo neposredno bližino.

Moje delo se je začelo zvečer. V Vrhniki so organizirali sestanek. V vasi je bil doma eden izmed najstarejših članov KP, delavec na žagi na Marofu — Feliks Razdrih. Feliks, Andrej in najbrž še kdo so sklicevali ljudi šele pod večer, da ne bi bilo izdaj. V vasi je bilo že nekaj nasprotnikov OF, poznejših agilnih belogardistov. Ko so se ljudje zbirali v prvem mraku ob potoku od vsepovsod iz vasi, se spominjam, kako nemiren in živahen je bil Andrej in kako je hodil s svojo pipico v ustih okrog. Zdelo se mi je, da pretipa vsakega, če je pravi za tak sesta-

Matija Knap

nek OF. Ko sem prišel med ljudi, sem prvič občutil, kako je mojemu delu dala noč svojo moč in je fantaziji nadela široka krila. Temu srečanju je dala nek poseben čar.

In v tistem trenutku sem najbrž v podzavesti storil tako, kot je storil Kidrič, ko je v Ljubljani prišel med nas. Tudi jaz sem stopil k vsakemu, vsakemu sem posebej stisnil roko in ga napol v temi skušal pogledati v oči. Za ljudi je bilo to gotovo pretresljivo. Čeprav sem jim bil povsem nepoznan, sem vendar postal zdaj blizu njihovega mišljenja, njihovemu nacionalnemu čustvovanju in tudi blizu tistim, ki so bili nedaleč nad nami v Racni gori v partizanskem taborišču.

Ker se jih je zbralo kar mnogo in gotovo prvič tako množično na ilegalnem sestanku, odkar so bili v deželi Italijani, je bil to za Vrhniko gotovo prelom. Ne več šepetanja! Govorili bomo glasno in drzno, kljub italijanski postojanki v bližnjem Starem trgu, kljub ostrim obsodbam sodelavcev OF po Sloveniji in streljanju talcev. Iz dveh vzrokov sem jaz laže javno nastopil pred ljudmi: prvič, ker sem imel svoje domače daleč v Prekmurju in jih s tem nisem izpostavljaj, kakor bi izpostavljaj vsak domačin-aktivist svojo družino, ki bi ji bile po takem sestanku ure štete, saj bi jo takoj izselili. Drugič: laže sem nastopal javno tudi zato, ker sem bil navajen delati z mladino v Društvih kmečkih fantov in deklet in se javno tolči z bivšimi jugoslovanskimi oblastniki ter navduševati mladino za lepše čase.

Lojze Mlakar-Ljubo, ki je bil takrat sekretar enega izmed dveh rajonskih komitejev KPS za Loško dolino pravi takole:*

»Marca 1942. leta je prišel k nam na Notranjsko v Loško dolino Ferdo Godina-Marko. Do takrat je bilo po moji oceni vloženo veliko drobnega, organizacijskega dela, dela od človeka do človeka. Imeli smo osem partijskih organizacij s sedem-intridesetimi člani. Takrat smo že imeli v Loški dolini v vseh vaseh terenske odbore OF, bilo je zbranega veliko orožja in vojaškega materiala, imeli smo močno

* Prepis pogovora z magnetofonskega traku, v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

organizacijo za razširjanje in branje tiska OF, organizirana je bila narodna zaščita po vaseh, skratka, delovanje OF, ki je zajemalo vse sloje prebivalstva, se je prek zime 1941—1942 močno stopnjevalo. S prihodom tovariša Marka je dobilo naše delo veliko bolj množičen in javen značaj. Sklicevali smo sestanke, dobro se spominjam, Ferdo pa je ljudem pojasnjeval program OF. Nadalje so začeli takrat množično ustanavljati skojevske aktivne po posameznih vaseh. Tako je dobilo delo OF in mladinske organizacije zelo viden zunanji izraz.»

Tisti večer sem čutil v sebi nekaj zanos, ko sem pred seboj imel toliko ljudi, ki jih je seveda sklicala KP in OF.

In kaj bi jim mogel drugega povedati, kot tisto, kar nam je govoril v Ljubljani Kidrič: da se je treba upreti okupatorju, dokler je na naši zemlji, da je treba stopiti v OF, v kateri so združeni vsi, ne oziraje se na predvojno politično pripadnost. Da je treba podpirati našo partizansko vojsko, ki uničuje okupatorja. Njena moč — tako je govoril tudi Kidrič — je že toliko zrasla, da je recimo v Dražgošah na Gorenjskem kljubovala do zob oboroženi nemški soldateski in da je dolgo niso mogli zlomiti niti nemški tanki. Dražgoše sem na sestankih sploh rad omenjal kot simbol partizanske moči.

Govoril sem jim o naši ureditvi in naših človeških medsebojnih odnosih po vojni, seveda tudi po Kidriču. Dejal sem jim, da si bomo življenje uredili po svoje. Ne bodo nam ga več krojili prosluli jugoslovanski politiki, ki so pobegnili iz države, ko je Jugoslavijo razkosal okupator. Tudi kralj je z njimi zbežal. Pustili so nas same. Mi pa, ki si bomo svobodo sami priborili, bomo postavili na oblast ljudi, ki bodo pravični. Izkoriščanja človeka po človeku ne bo več in zato ne bo več bogatašev, ki bi dobro živeli na račun delavskih in kmečkih žuljev.

Govoril sem o vseh teh velikih naukih, ki niso bili sicer moji, a so bili vendar tudi moji, saj so se dotikali osnovnih etičnih načel človeške sreče in zadovoljstva, za katere pa sem bil prežet že od mladih nog, kmalu ko sem se zavedal in to že davno prej, preden sem slišal o KP in seveda še bolj o OF. Tisti nauki so postali zdaj prvič v mojem življenju moja kri in meso, moja volja in usoda. Zato sem prežet z njimi govoril tistim siromašnim ljudem v Vrhniki, s trdnim prepričanjem, da bo kmalu prišel čas, ko ne bodo več garali za druge, ko bodo svoje misli smeli ne samo povedati, ampak jih tudi uveljaviti, jih uresničiti.

Vse to sem govoril z zanosom, ki pa je bil samo moj in mi ga ni mogel dati ne Kidrič in nihče drug. Dal sem tem naukom svojo dušo in mislim, da so ljudje v tisti noči v Vrhniki še globlje dojeli smisel velikih pa tudi strašnih časov, ki so prihajali. Saj jih je večina, ki so bili na tistem prvem vaškem sestanku OF že čez nekaj mesecev umirala, bodisi v partizanih, bodisi kot žrtve okupatorja in izdajalcev doma v vasi.

Taka je bila tista prva noč, ko sem začel — seveda s popolno pomočjo in močno organizacijo partijcev in aktivistov OF svoje množične sestanke po vaseh v Loški dolini. Začutil sem, da sem prišel med blage in dobre ljudi. Nikoli potem teh ljudi nisem mogel pozabiti. In ko sem se po vojni vračal v te kraje kot nepoznan in sem kot nepoznan odhajal, se mi je vedno zdelo, da sem ob teh tihih obiskih doživel spet nekaj lepega, velikega, nekaj nepozabnega, delček tistega, kar sem doživljal z njimi v letu 1942.

Ko sem nehal tisto noč govoriti, smo se ločili. Spet smo si še tesneje stisnili roke, skušali smo se kljub temi srečati z očmi, nato me je vzela noč.

Naslednji večer sem imel v Vrhniki sestanek z mladino. Taka je potem ostala moja praksa po vseh vaseh. Vpeljali so jo organizatorji teh sestankov. Najprej so povsod želeli, da sem imel množičen sestanek z vaščani, nato šele z mladino.

Moja glavna naloga je bila organizirati mladino in ustanavljati skojevske aktivne. Opazil pa sem takoj, da delo Društev kmečkih fantov in deklet v Loški dolini sploh ni živelo.

Knapova mati iz Žerovnice

O mladinskem gibanju in o DKFID pravi Lojze Mlakar-Ljubo takole:

»Sedaj bi rad pojasnil še svoje mišljenje glede Loške doline, ker je prav, da to širše obravnavamo. V Loški dolini so bila Društva kmečkih fantov in deklet zelo razvita leta 1934. Tu je deloval Janez Hribar, Janez Zigmund, Stanko Štritof in drugi. Toda ko se je Nino Strle 1934 vrnil iz zaporov, se je njemu pridružil Janez Hribar. Hribar se je navdušil za marksistično literaturo. Strle ga je povezal z vodilnimi komunisti v Ljubljani. Od takrat naprej Hribar zelo aktivno, neprekinjeno, živahno deluje in postane ustvarjalec in organizator kmečko-delavskega gibanja.

V tem času so opustili, kar je po mojem bila napaka, delovanje v DKFID. Spominim se leta 1938, ko sem se vrnil od vojakov, da bi se rad tesno povezal z DKFID. Sel sem k Štritofu, ker sem vedel, da je bil on pri društvu funkcionar. Odgovoril mi je, da tega ni več. Progresivna kmečka mladina v Loški dolini, ki jo je bilo precej, se ni mogla tesneje organizacijsko kam vezati. Hribar v svojih spominih omenja to in mislim, da prav ugotavlja, da je KP tu spustila iz rok veliko možnosti progresivne vzgoje kmečke mladine, ker ni organizirala DKFID. Nadalje bi rad poudaril značilnost, katero sedaj na tem sestanku prvič ugotavljam, da so bili nosilci naprednega gibanja na Rakeku, v Grahovem in Žerovnici bolj odprti do mladine kot pri nas in zato ni slučaj, da imajo na Rakeku, v Cerknici, Grahovem in v Žerovnici že leta 1941 skojevske aktive, da pa imamo v istem času v Loški dolini edini aktiv v Ložu, drugod pa, kolikor sam vem in kolikor sem ugotovil, nikjer nič... V Loški dolini se je razvila OF in tudi mladinsko gibanje iz kmečko-delavskega gibanja. Kajti prav tiste vasi, ki so volile 1936 in 1938 listo kmečko-delavskega gibanja ob občinskih volitvah, in prav tisti posamezniki, ki so se takrat opredelili za to listo, to so bili delavci, napredni kmetje, mladina, Sokoli in drugi, so bili prvi frontovci in prav tako funkcionarji OF. To je značilno za Loško dolino.*

* Prepis pogovora z magnetofonskega traku, v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

Ko sem začel v Loški dolini delati z mladino, sem takoj čutil, da je politični položaj tu tak, da sploh ni potrebno govoriti o spajanju DKFID s SKOJ, ampak smo govorili le o SKOJ. Samo SKOJ je bil takrat za mladino edini mik in seveda tudi ponos.

Naslednji večer sem imel v Vrhniki torej sestanek z mladino, o katerem Mara Avsec-Marta takole piše:*

»V svojih spominih bi se omejila v glavnem na leto 1942, saj me iz tistih prvih časov organiziranega dela za NOB v Loški dolini vežejo najbolj jasni spomini. Prav gotovo so bili ti prvi meseci in pravzaprav celo leto zelo uspešni pri mobilizaciji mladine za naš narodnoosvobodilni boj, za vse naše gibanje in s tem tudi za razvoj komunistične organiziranosti mladine na tem področju.

V SKOJ sem bila sprejeta marca 1942 (natančnega datuma, pa tudi morda za mesec nisem prav gotova, te podatke sem dala že v anketni list za člana KPS takoj po osvoboditvi). Spominjam se, da je bilo še zelo mrzlo, dolgi večeri ter da smo prvi sestanek v vasi Vrhnika imeli v Janežičevi žagi. Ogenj v peči je prijetno prasketal, mi pa smo sedeli okrog peči v temi in poslušali neznanega tovariša Marka, ki nam je govoril o NOB, OF, dal je kratek pregled materialističnega pogleda na svet in potem tudi spregovoril o organizaciji SKOJ. To ime sem takrat prvič slišala. Povedal nam je, da se v okviru te organizacije formira kot prvi v Loški dolini skojevski aktiv, ter da naj si na prihodnjem sestanku, ki naj ga skličemo, izvolimo sekretarja, ki bo v prihodnje imel nalogo sklicevati sestanke.

Kdo se je udeležil tega sestanka? Mene je o njem obvestil tovariš Feliks Razdrih, za katerega sem vedela, da je komunist in organizator NOB. Dejal mi je, naj še jaz dam nekaj predlogov, koga bi od zanesljivih in predanih mladincev povabili na sestanek. Dala sem predlog za sestri Vero in Francko Palčič, za Francko Sigmund ter Ivana Pirnata.

Sestanka smo se udeležili: Mara Avsec, Francka in Vera Palčič (padli v NOB), Francka Sigmund, Miro Janežič (ubit kot talec), Ivan Pirnat (ubit kot talec), Marija, Ana ter Janez Gregorič (Marija in Janez padla v NOB), M. K. (odpadla iz SKOJ med roško ofenzivo), F. S. (odpadla iz SKOJ med roško ofenzivo) ter Mirko Prevec (ubit kot talec).

Na tem ustanovnem sestanku je ta aktiv osnoval Ferdo Godina-Marko. Še danes vem, da je govoril tako lepo in nas vse navdušil, da bi šli z njim, kamor bi velel.

Naslednji sestanek (morda čez kakih štirinajst dni), navzoč je bil tudi Marko, smo imeli v Klunovi hiši v Vrhniki in takrat so me enoglasno izvolili za sekretarja aktivna. Takrat smo sprejeli nalogo, da moramo z zanesljivimi in predanimi mladinci okrepiti naše vrste, obenem pa naj vso mladino organiziramo v Zvezo delovne mladine s ciljem 'vse za boj proti okupatorju in za osvoboditev'.

Tak sestanek, na katerega smo povabili vso mladino iz vasi Vrhnik in zasolkov Trzne in Kot, smo sklicali nekako v maju 1942 pri Janežičevem čebelnjaku v zaselku Kot. Seveda je bila vsa mladina navdušena in pripravljena, da aktivno sodeluje in pomaga partizanom in NOB. Tako smo organizirali zbiranje hrane, sanitetnega materiala, pletenje, šivanje in pranje perila za 4. četo Zidanškovega bataljona, zbiranje orožja, fantje so se vključili v Narodno zaščito, šli smo obdelovat polja (sajenje krompirja) Valjkovim iz Markovca, od katerih je bil sin v partizanih, gospodar in mlajši sin pa zaprta. Skojevci so sodelovali tudi pri prekopavanju cest in graditvi ovir pred roško ofenzivo malo pred 15. julijem 1942.«

Izjavo Mare Avsec-Marte citiram predvsem z namenom, da izpopolnim svoje spomine za tisto obdobje, ko je organizacija SKOJ zavzela tako pomembno mesto v NOB v Loški dolini in pa da osvežim spomin na vse tiste, ki so povečini dali življenja za ideale, o katerih smo takrat govorili.

* Pismena izjava avtorju spominov, v Muzeju ljudske revolucije v Ložu.

Lojze Mlakar-Ljubo

Tisto noč po prvem mladinskem sestanku v Vrhniki je prišel nekdo pome iz Viševka. V Viševku se je vse ponovilo, kot je bilo v Vrhniki. Sestanek z vaščani prvi večer, drugi večer z mladinci z namenom, da organiziramo aktiv SKOJ, vendar se iz te vasi ničesar posebnega ne spomnim. Pač pa se mi je zgodilo nekaj neprijetnega v Igavasi. Aktivisti iz Viševka so me ponoči predali Levčkovemu Vinku iz Igavasi.

Levčkov Vinko je bil visok fant, desno roko pa je imel povito. Pred vojno je bil, dokler niso prišli Italijani, največji tihotapec konj. Vse tajne poti s konji je poznal čez Javornike in Snežnik in vse graničarje in graničarske oficirje, izmed katerih se je večina dala podkupovati.

Neko noč, ko so fantje iz Loške doline tihotapili konje čez mejo, so naleteli na nepodkupljivega graničarja, ki je nanje streljal. Vinko je moral predolgo ležati v snegu in mu je zmrznila roka. Od takrat mu je iz nje teklo.

Levčkov Vinko je bil vesel, nasmejan fant. Ponoči me je pripeljal v svojo hišo. Ob zastrtih oknih smo posedeli z Vinkovo materjo. Mislim, da Vinko ni imel očeta. Mati je bila visoka, suha in izredno tiha. Prijazno mi je najprej stregla pri mizi, Vinko pa je pripovedoval zgodbe o tihotapcih konj, ker je videl, da me zabava. Dejal mi je tudi, da bodo za drug večer v Igavasi sklicali ljudi, a sklicali jih bodo tik pod noč, da ne bi bilo izdaje. V Igavasi so namreč partizani pred kratkim likvidirali soseda Sigmunda in njegovo hčerko, ki sta Italijanom izdajala. Če bi Italijani v Starem trgu, ki je bil samo nekaj kilometrov stran, zvedeli za sestanek, bi bile posledice hude. Vinko mi je vedel povedati, da za moje sestanke po vaseh Italijani že vedo in da je za »Marka« obljubljeno šestdeset tisoč lir nagrade. Za živega ali mrtvega.

Na zunaj Vinku ob teh kaj grenkih novicah nisem kazal preveč vznemirjenja. Vendar mi je ta nagrada šla na živce. Če me ujamejo, sem si mislil, bo veriga mojih grehov tam od junija 1941 v Prekmurju sem do Igavasi kar dolga.

Z Vinkom sva spala v podstrešni sobi, kamor so peljale lesene stopnice iz velike veže. Zjutraj, ko sem se zbudil, že Vinka ni bilo. Polagal je živini v hlevu. Ni

še bil ilegalce, kakor ne vsebina ljudi v Loški dolini, pri katerih sem prebil noči in s katerimi sem se ponoči sestajal.

Vinko in njegova mati sta me pustila dolgo samega zgoraj v sobi. Najbrž sta mislila, da spim, ker se še nisem oglasil. Toda okrog desetih dopoldne se ustavi pred hišo kamion. V naslednjem hipu so v vežo privihrali Italijani. Hrupni so bili in začeli so tekati spodaj po veži, sobi in kuhinji.

Bil sem prepričan, da me zdaj imajo v rokah. Napol sem se oblekel in skočil iz sobe skozi sosednja vrata, ker sem mislil, da vodijo na podstrešje. Toda znašel sem se v shrambi. Kos slanine je visel na klinu, v katero sem se v naglici zaletel, da se je zazibala. Nekaj vreč moke je stalo ob zidu še nekaj drobnjarije.

Čakal sem, kdaj bodo zaškripale stopnice in bodo prišli sem gor. Ustavil sem slanino na klinu in napeto čakal. Toda semenj, ki so ga imeli Italijani spodaj, je še trajal. Skušali so se z Levčkovo materjo nekaj pomeniti, a je šlo težko, ker se niso razumeli. Minute čakanja so tekle strahotno počasi. Zaradi mojega ilegalnega dela proti Italijanom je preblisnil moje misli grenak, odvraten občutek. Podoben je bil tistemu občutku, ko mi je v Prekmurju ob velikih septembrskih aretacijah pritekel povedat Smolkov Vanč, da me iščejo madžarski žandarji. Ti trenutki pri Levčkovih so bili na las podobni onim, ko sem ušel od doma že skoraj iz obkoljene hiše. Stopile so mi pred oči vse noči po Loški dolini, ko sem vzdubujal odrasle in mladino za boj na življenje in smrt proti Italijanom. Kaj sedaj? Italijani vedo, da sem v Loški dolini, za to so poskrbeli izdajalci, poznejši organizatorji bele garde.

Res da niso vedeli za moje pravo ime, toda zvedeli bodo zanj, to je gotovo. Če ne prej pa v Ljubljani. Bližina smrti me je oropala mojih velikih misli in nekake veličastnosti mojih besed, ki sem jih izrekel zadnje noči ljudem. Postal sem v tistih trenutkih človeček, ki se boji smrti.

Smrt. Torej konec vsega. Ali pa če ne smrt, pa konec svobode. Torej ali pot v Gramozno jamo ali v italijanske zapore.

Čakam, prekleto čakam.

Vendar se je naenkrat hiša umirila. Slišal sem še nekaj vpitja pred hišo, nato je zahropel motor kamiona in Italijani so se odpeljali.

Začutil sem najprej neko čudno, globoko utrujenost. Levčkova mati in Vinko sta prišla gor k meni. Tudi njima se je na obrazih poznal komaj prestani strah.

»Po krompir so prišli,« je rekla mati. Jaz sem se nasmehnil.

»Zdaj jih ne bo več,« je dejal Vinko. In odpeljala sta me dol v sobo, kjer mi je mati dala zajtrk.

Tisti dan nisem bil miren kakor prejšnje dni v Vrhniki. Čutil sem neprestano stisko, da lahko pridejo in me ujamejo.

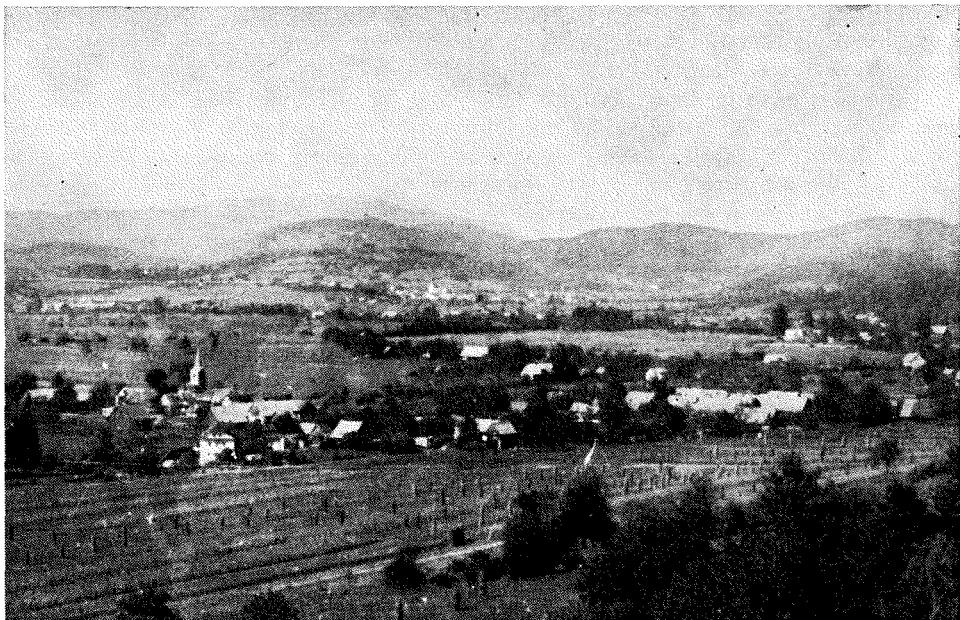
Opazoval sem čez dan Sigmundovo družino. Žena je bila oblečena v črno in prav tako hčerke. Kaj bi storile, če bi vedele, da tičim za zaveso in jih opazujem.

Zvečer sem imel množičen sestanek v Igavasi. Ostalo mi je dosti časa do večera, da sem svoje misli zbral in tudi pogum, da je delo teklo, kakor da se ne bi nič zgodilo. Spet sem govoril prvi večer starejšim, drugi večer pa mladini, kako se je treba boriti proti okupatorju in ga uničevati, kako je treba podpirati našo vojsko, kako si bomo življenje po osvoboditvi uredili sami, brez tistih, ki so siromašnega človeka izkoriščali.

Noč mi je spet dala moč in tako sem Igavas kar dobre volje zapustil. Pome so prišli novi, nepoznani ljudje, ki so me sprejeli z istim spoštovanjem in z isto toplino kot vsi drugi do sedaj. Čeprav se še nismo nikoli videli in nikoli slišali drug za drugega, smo si postali v hipu tako blizu, kakor da bi se rodili pod isto streho. Prebivalci Loške doline so bili zlati ljudje.

Odpeljali so me v Podcerkev. Pri kateri družini sem spal, sem pozabil. Zofija Žnidaršič iz Podcerkve se tistega sestanka dobro spominja.* Organiziral ga je

* Ustna izjava Zofije Žnidaršič avtorju spominov.

Stari trg pri Ložu, ki ga je osvobodil tretji bataljon notranjskega odreda 13. maja 1942

Franci Strle tudi iz Podcerkve, ki so ga Italijani ubili na Ulaki med roško ofenzivo. Sestanek smo imeli na gmajni nad vasjo. Spominjam se, da smo stali blizu neke ograje, zbite iz redkih desk, kakršne so po hribih. Zofija pravi, da sem jih najprej učil pozdrava »Smrt fašizmu — svobodo narodu«, ki ga še niso dotlej poznali. Nato je tekel sestanek podobno kot drugod.

Sestanek v Podcerkvi je bil kmalu izdan. Ljudje so bili prepričani, da je slišal o njem in ga je izdal Italijan iz Podcerkve, ki je živel že med vojnama v tej vasi. Nekaj ljudi, ne vseh in tudi ne Franceta Strleta, so Italijani odpeljali v Planino in jih tam zasliševali. Vedeli so, kaj smo govorili na sestanku in spraševali so tudi zame. Nihče ni nič izdal in kmalu so jih izpustili.

Iz Podcerkve so me aktivisti odpeljali v Šmarato, vasico pod Javorniki, ki je bila blizu gozda. Moja gostitelja sta bila mož in žena srednjih let. Oba velika in močna. Zelo sta se bala, da bi stopil iz hiše in da bi me kdo v vasi opazil. Pripravila sta mi nočno posodo. Naj bi se je posluževal tudi podnevi. To je bila zame prava nadloga. Doma v Prekmurju tega nismo bili navajeni in ne spominjam se, da bi bil kateri izmed naših tako bolan, da bi jo moral uporabiti.

Ko sem s svojim govorom ponoči v Šmarati končal, sem šel v Kozaršče. Tu sem se seznanil z Jakobom Barago, ki me je pozneje v osvobojeni Loški dolini spremljal pri opravljanju važnih gospodarskih nalog z lastniki žag. Toda o tem pozneje.

Iz Kozaršč sem šel v Pudob, od tam pa na Babno polico. Na Babni polici sem prišel k Mlakarjevi družini, kjer je bil doma Lojze z ilegalnim imenom Ljubo, čeprav je bil še v legali.

Dvoje stvari je Babni polici dajalo poseben mik. Seveda, poseben mik zame. Vasica je ležala že kar visoko med hribi in odmaknjena od neposrednega stika z Italijani kakor spodaj v dolinskih vaseh. Drugo, kar je bilo še bolj prijetno: Babna polica ni imela izdajalca. Vsi ljudje v vasi so že podpirali partizane in so bili za OF. Babna polica je imela že tedaj nekaj odličnih partijcev in aktivistov, kakor je bil Lojze Mlakar, Franc Mlakar-Gerik, Majdar, Mihelčičev Janez, omeniti pa

moram še posebno Mihelčičevo Julko, dekle, ki je kmalu postala sekretarka rajonskega komiteja SKOJ za Loško dolino in nato članica okrožnega komiteja SKOJ za Notranjsko.

Glede partijskih in drugih funkcij, ki jih je kdo izmed aktivistov v Loški dolini imel, nismo govorili, zaradi velike konspiracije, ki je bila takrat potrebna. Čeprav sva z Lojzetom Mlakarjem-Ljubom potem prehodila skupaj mnogo poti in govorila o OF, o KP, o materialističnem svetovnem nazoru, nauku, ki je bil vedno v ospredju našega zanimanja, sva vendar o svojih funkcijah molčala. On meni ni povedal, da je sekretar rajonskega komiteja KPS za Loško dolino, jaz pa ne njemu, da sem kandidat KP in instruktor PK SKOJ za Slovenijo.

Vendar to nikakor ni motilo najinih iskrenih in toplih razgovorov. S človeške strani smo ustvarili take odnose, da je velika, zelo velika škoda, da so jih po vojni mnogi odgovorni politični ljudje, za njimi pa seveda tudi drugi, zaradi varljivega blišča denarja, zaradi vil, vinogradov in avtomobilov zapravili. Zapravljeno je bilo tisto, kar je najlepše med ljudmi, namreč občutek zaupanja, občutek pravičnosti, ki jo človek v primernem okolju premore v veliki, veliki meri. V času NOB smo jo gojili do take stopnje, da smo potem zmogli neizmerne napore in trpljenje. Drugače jih ne bi.

Če svoje misli in čustva skušam prestaviti v tiste čase med vojno, in to moram, saj pišem spomine, bi lahko dejal, da nam takrat KP ni pomenila politične stranke. Pomenila nam je mnogo več. Pomenila nam je utelešenje idej, ki so izhajale iz čistih etičnih načel. Za ta načela je večina članov KP takrat disciplinirano izpostavljala svoje življenje, kar je bilo za druge moralna obveza, ki ni dopuščala in opravičevala nobenega skrivaštva pred bojem in nobenega koketiranja z okupatorjem. Zgodovinarji NOB bodo morali pri ocenjevanju tistih časov biti občutljivi za načela, ki so uravnavala boj in življenje med NOB.

Vračam se na Babno polico, kjer sem takoj ob prihodu v vasico našel nekak drugi dom. Ob sončnih dneh sem večkrat stopil na bližnji hrib Kožljek (ne ga zamenjati za vasico Kožljek na Logaški planoti) in sem ob pogledu na to hribovsko gnezdece užival. V njej je bilo štirinajst hišnih številk. O življenju njenih prebivalcev mi je po vojni Mihelčičev Janez-Antonov takole povedal:*

»Živimo tako kakor nekoč. Če si eden kupi slamnik, si slamnik kupimo vsi drugi. Če enega kaj boli, potem boli takoj tudi nas druge. Če gre eden sadit krompir, potem gremo saditi krompir vsi drugi na Polici. Če eden dobi psa, si psa nabavimo tudi drugi...«

V Babno polico je vsak teden enkrat hodil iz Starega trga kaplan Kramarič, ki je poučeval otroke verouk. Ob njegovih obiskih nisem smel iz hiše pri Mlakarjevih. Kaplan, ki so ga pozneje likvidirali partizani, je stikal po vasi za novicami. Tudi župnik v Starem trgu je bil velik nasprotnik OF, ki jo je za takratne čase dobro ocenil. Sporočil je pravilno Italijanom,** da je v Loški dolini dve tretjini ljudi na strani OF.

Na Babni polici mi je ostal v spominu prvi sestanek. Imeli smo ga v hlevu, najverjetneje v Majdarjevem. Prišli so nanj stari in mladi. Posebno možakarji so se pogovarjali z menoj o vsem, kar jih je zanimalo o našem bodočem življenju. O lastnikih gozdov, posebno o tistih, ki so imeli v dolini žage in v posesti velike površine gozdov, zanimalo jih je vprašanje agrarne reforme in davkov v bodoči državi, ki naj bi bila pravično urejena, saj so vaščani Babne police zanjo takrat že veliko dajali. Dolgo so že hranili partizane okrog po hribih. Spraševali so glede svobode vere, presenetilo pa jih je, da sem vsakega starega ali mladega tikal in sem želel, da tikajo tudi oni mene. V začetku je šlo trdo, nazadnje pa je steklo, da so mi rekli »tovariš, kaj ti misliš« o tem in tem.

* Knjiga: »Požgane slovenske vasi«, založba »Borec«, 1970, str. 220.

** Franček Saje: »Belogardizem« II. izpopolnjena izdaja 1952, SKZ, str. 414.

Štab notranjskega bataljona (z desne proti levi): Ferdo Skok, namestnik komandanta, Anton Nemeč-Srečko, komandant

Nekega dne sem gledal s hribčka Kožljeka po neizmernih gozdovih proti Snežniku, ko naenkrat opazim nad morjem smrek slaboten siv steber dima. Takoj sem zaslutil, da je tam partizansko taborišče. Partizanov še nisem videl, čeprav mi je Ljubo vedel veliko povedati o njih.

Prosil sem ga, da bi jih šla obiskat. Ljubo je vedel, da sem taborišče opazil. Takoj je privolil.

Toda moj prvi obisk pri partizanih, ki je bil verjetno proti koncu marca ali v začetku aprila 1942, ni bil prijeten. V taborišče sva prišla prav takrat, ko so sodili Pirčevemu Cirilu, ki naj bi ponoči na straži zaspal. Z Ljubom naju je stražar skrit pred taboriščem ustavil in zadržal, dokler ni prišel dežurni in naju odpeljal v taborišče. Ljuba so seveda v četi poznali, mene pa so molče in z zanimanjem gledali, ker sem bil nov obraz.

Ljubo me je kot »Marka« predstavil manjšemu debelušastemu fantu, komandirju čete Slavku Kovaču-Smelemu. Doma je bil iz Loža in pred vojno mornariški podoficir.

V četi je bila večina fantov iz Rakeka, ki so prišli v partizane sredi marca po aretaciji sekretarja OK KPS Pirčevega Jožeta v Trstu. Iz Rakeka je prišlo mnogo fantov, ki so ustanovili »rakovsko četo«. To so bili povečini levičarski fantje, z njimi pa so prišli tudi nekateri iz katoliških vrst, ki jih je zajelo in pritegnilo gibanje OF. Molče so sedeli okrog ognja pod mučnim vtisom negotovosti, ali naj Pirčevega Cirila ustrelijo ali naj ga pustijo pri življenju. Drugega izhoda namreč

Naslovna stran glasila Zidanškovega bataljona

ni bilo. Zaporov partizani niso imeli, za spanje na stražarskem mestu pa so sodili na smrt.

Ko sva z Ljubom prišla, so se okrog ognja nekoliko razgibali. Med njimi sem takoj spoznal Pirčevega Franceta in seveda tudi Cirila, ki je bil objokan. Nisem pa niti malo slutil, kaj se v tem trenutku dogaja.

Smeli je bil trd vojak. Želel je, da bi kljub najinemu prihodu zadevo s Cirilom končali. In res so nadaljevali.

Ciril se je branil s tem, da prejšnjo noč ni nič spal, ker so bili na akciji in ga je bolela glava. Ivan Turšič-Iztok, ki je bil ponoči dežurni, je trdil, da je Cirila našel spečega. Stresel ga je za ramo, je rekel, in Ciril se je šele takrat zbudil.

Ciril je spet trdil, da ni spal. Po glasu se mu je poznalo, da mu je prisotna smrt. Poznal sem tako stisko človeka, ki ne ve, če bo v naslednjih trenutkih še živel.

Ciril se mi je zelo smilil. Spomnil sem se njegove matere in očeta. Kaj bo rekla mati, ko bo zvedela, da so ga ustrelili partizani.

V tistih trenutkih, ko so Cirilu sodili, je nad četo lebdelo še nekaj drugega, nekaj strašnejšega, kot to, da je Ciril na straži zaspal.

Meni je to povedal Cirilov brat France po tisti sodbi pri taboriščnem ognju. Ivan Turšič-Iztok, tudi doma z Rakeka, je bil pred vojno v klerikalni organizaciji 'Slovenski fantje' in tako političen nasprotnik Pirčevih fantov, ki so bili Sokoli in to še celo Sokoli levega krila. Pirčevi fantje so takoj ob okupaciji prevzeli vodstvo boja proti okupatorju, Iztoka pa je šele močna organizacija OF pritegnila, da se je priključil rakovskim fantom, ki so šli v partizane.

V partizanih pa se je Iztok dobro izkazal in se razvijal hitro v junaškega in neizprosnega vojaka. Kdo naj zdaj ve, ali je Iztok vztrajal iz trde vojaške dolžnosti, da je Cirila zasačil v spanju, ali pa je pri tisti obtožbi botrovalo še staro politično nasprotje med klerikalci in Sokoli-levičarji.

Iztok je bil povsem miren in se je samo smehljaj. Četa ni bila za Cirilovo likvidacijo. Tega sem bil vesel. Še bolj sem bil vesel, ko me je Smeli vprašal, kaj mislim. Pirčeve sem imel zelo rad, saj so mi izkazali veliko pozornosti, posebno Pirčeva mati. Razen tega nisem bil nikoli navdušen vojak, zato se mi je taka obsodba zdela strašna, čeprav je spanje na stražarskem mestu stalo v partizanih dosti življenj. Ko pa je šlo zdaj za človeka in ne samo za *nekega* človeka, sem govoril v prid Cirilu.

Dejal sem, da je partizansko življenje težko, da resnično usodo našega boja proti okupatorju držijo v rokah partizani v gozdovih, a prav zaradi težkoč, ki jih preživljajo, naj v primeru Cirila popustijo. Tudi če je res zaspal, naj mu oprostijo, ker sem prepričan, da se bo še izkazal in bo z bodočim življenjem v partizanih opral svojo krivdo, če jo je zagrešil.

Cirila je potem četa res oprostila, seveda ne samo zaradi mene. Ko sem se po tistem pogovarjal s Cirilom in Francetom, je Ciril dejal, da bi mu bilo najtežje, če bi padel od partizanske krogle. In še posebno težko mu je bilo, ker ga je obtoževal Iztok. Marsikaj človek ne more izbrisati iz svojega življenja, marsikaj. Tako tudi Pirčeva fanta in Iztok niso mogli zbrisati iz spomina preteklosti.

Kako je ravnala smrt s temi tremi fanti? Z lahkoto je poravnala njihove spore, katerih sami niso mogli. Saj je Pirčev Ciril padel že čez kak mesec, 1. maja 1942 v Čušperku na Kočevskem, France je padel novembra 1943 v nemški ofenzivi na Rogu, Ivan Turšič-Iztok pa 1944 na Primorskem.

Z Ljubom sva ostala takrat v četi na kosilu. Napetost zaradi Pirčevega Cirila je šla mimo. Čas ni bil naklonjen daljšemu razglabljanju o Cirilovi resnici. Zavladalo je običajno vzdušje in Smeli se je hotel pred nama postaviti s četnim pevskim zborom.

V spominu mi je ostal Stanko Modec-Kostja, nizek, okrogloličan, nasmejan fant, ki je tudi prišel z Rakeka. Kostja je pel nepozabno lepo. Mogoče se mi je njegovo

Slavko Kovač-Smeli, komandant bataljona »Miloš Zidanšek« spomladi 1942

petje zato tako vtisnilo v spomin, ker nam je smrt vedno grozila in je bil trenutek sprostitve zato še posebno prijeten.

Kostja je imel pevski zborček, ki ga je spremljal sam na harmoniko. Petje imam zelo rad. Sam sem dosti prepeval v zboru na gimnaziji in tudi doma v Prekmurju s Cvetkom in Hancem na počitnicah.

Kostje se nisem mogel naposlušati. Posebno Kostje, čeprav so v tistem zboru bila res ubrana pevska grla. Imel sem vtis, da so ob njegovem petju snežniški gozdovi onemeli.

Ko sem se pripravljaj, da napišem te spomine, sem pred nekaj dnevi obiskal Kostjo, ki zdaj živi v Domžalah, kjer poučuje mladi rod harmoniko. Sivolas se od harmonike še ni ločil. Obujala sva spomine na tiste čase nad Babno polico. Tudi on se spominja sodbe Pirčevega Cirila. Še sedaj se je nad Smelim pritoževal. Brž ko je namreč Kostja prišel v četo in je Smeli slišal, kako lepo poje, je Kostjo kar sam vzel v roke in ga začel učiti »Kosec koso brusi«. Učenje bi hitro napredovalo, če bi imel Smeli vsaj malo posluha. Tako pa Kostja prave melodije iz Smelovega brundanja ni mogel razbrati. Ko jima le ni šlo, je naveličan nad trdo glavo Kostje obupal in zagodrnjal: »Če se ne boš naučil, te bom ustrelil.« Nadaljnje pevske napore s Kostjo je potem opustil.

Nekaj teh vrstic sem moral napisati Kostji v spomin. Iz hvaležnosti, ker je storil mnogo za dobro voljo fantom in dekletom v enotah in bolnicah in so se komandanti trgali zanj še takrat, ko je bil ranjen in ni mogel hoditi. Bil je tako rekoč neobhodno potreben času, ki ni bil naklonjen ne muzam in ne filozofiji.

Iz povojnih spomenic koroških Slovencev

Tone Zorn

Sence

nacizma

Pri »spomenicah« gre za vrsto zapisov koroških Slovencev in njihovih organizacij po drugi svetovni vojni medzavezniški komisiji na Dunaju. V »spomenicah« so podpisniki opisovali ponemčevanje v svojih občinah in primere narodne zvestobe, odpora, pa tudi primere iz časa nacistične strahovlade in svojega odpornišva (prim. Zbrano delo Prežihovega Voranca III, str. 535—536). Pri pravi članka, žal, niso bili na voljo vsi zapisi, vendar pa uporabljene »spomenice«, ki jih hrani arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani omogočajo več opozoril na nekatera bistvena vprašanja o položaju koroških Slovencev po plebiscitu leta 1920. To sta predvsem vprašanje raznarodovalne vloge, nacifikacije koroškega učiteljstva ter vojni naporu koroških Slovencev med drugo svetovno vojno.

Raznarodovalno delovanje koroških učiteljev

Med izhodiščna vprašanja položaja slovenske skupnosti na Koroškem po drugi svet. vojni spada tudi vloga in delovanje koroškega učiteljstva, dejstvo, ki ga »spomenice« še posebej očrtujejo. Poleg tega opozarjajo na nacistično usmerjenost večine učiteljev že v tridesetih letih pred priključitvijo Avstrije nacistični Nemčiji. »Spomenice« same so za to vprašanje dovolj poučen dokument. »Spomenica« za občino *Bistrica v Rožu* npr. opozarja, da je bil po plebiscitu postavljen za vodjo šole v *Svečah* učitelj Felix Waldhauser, nekdanji podpiranec raznarodovalnega Nemškega šolskega društva (*Deutscher Schulverein*). Ravnatelj šole in sami *Bistrici* je bil v tridesetih letih Ludwig Kriessmann, od leta 1933 na-

cistični eksponent v tem kraju. O usodi slovenskega jezika izvemo, da so pričeli po plebiscitu na obeh šolah opuščati slovenski jezik in ga dokončno odpravili leta 1928. Za razumevanje vloge osrednje protislovenske organizacije na Koroškem Koroške domovinske službe (*Der Kärntner Heimatbund, KHB*), katere začetki segajo še pred plebiscit, je bilo značilno dejstvo, da je bil omenjeni Kriessmann istočasno krajevni vodja KHB. Ob izseljevanju koroških Slovencev je na rožanskem območju učitelj Gatti v *Svetni vasi* med drugim označil Slovence za sodrigo. Značilno je, da je postala utrakvistična šola (se pravi šola z nemško-slovenskim jezikom) po plebiscitu celo šola v karavanških *Selah*, v kraju, ki mu celo Nemci priznavajo čisto slovenski značaj. Utrakvistični pouk je bil tu uveden leta 1924; značilno je, da so učitelji tu silili šolarje k nemškemu pozdravu tudi v javnosti. V tem času se je priselil v občino prihodnji nacistični krajevni vodja Jerolitsch.

Med »spomenicami« je še posebej n drobna ona za *Bilčovs*. V njej je zlasti podčrtana vloga učitelja Augusta Sameša, ki je pričel ob podpori obeh takratnih nemškonacionalističnih društev, *Deutscher Schulvereina* in *Südmarke* kot prvi v tem kraju z raznarodovanjem Slovencev. Sameš je poučeval v tem kraju v letih 1890—1920. Sledil mu je učitelj Alois Eder, zagrižen nacist. Dvajset let je zastavljal vse sile za zatiranje slovenske narodne zavesti tamkajšnjih občanov. Ni čudno, da je bil ozko povezan, podobno kot večina južnokoroških učiteljev, s KHB ter skušal s pomočjo te organizacije pritegniti k nemštvu gospodarsko šibke občane. Po zmagi nacizma je postal Ebner župan bilčovske občine in krajevni vodja nacistične stran-

ke. »Spomenica« omenja, da se je prav v tem času še posebej razmahnilo njegovo protislovensko delovanje. Ohranjen je tudi dokument (hrani ga arhiv inštituta za narodnostna vprašanja), s katerim je Ebner skušal še pred napadom na Jugoslavijo pregnati prek meje vidnega domačina Janka Ogrisa, očeta zdajšnjega deželnozborskega poslanca, izvoljenega na socialistični listi. Za občino *Bekštanj* je ohranjen podatek, da so morali slovenski šolarji po nastopu nacizma prinašati v šolo slovenske knjige, ki so jih zatem zažgali. V *Ledincah* je bil med tamkajšnjimi učitelji tudi krajevni nacistični vodja Freiberg, za učitelja Maxa Kowatscha pa je znano, da je bil zaupnik KHB. Podobno tudi nadučitelj Tscherne v *Št. Jakobu v Rožu*. Enako kot vrsta učiteljev, je bil tudi Tscherne krajevni nacistični vodja; v celoti pa so bili vsi tamkajšnji učiteljski člani Kärntner Heimatbunda.

Tako kot za preostalo območje južne Koroške so dostopne le nekatere spomenice za območje Podjune in velikovškega političnega okraja. Pa vendar so tudi tako napaberkovani podatki več kot zgovorni. Za *Škocijan* npr. »spomenica« navaja, da sta bila pred letom 1938 vsaj dva učitelja člana ilegalne nacistične stranke. V občini *Dobrla vas* je bil prvi propagator nacionalnega socializma učitelj Holzer, katerega delo je nadaljeval nacist Köstinger; njegova žena Ani je bila v prvih letih po drugi svetovni vojni voditeljica tako imenovanega Bunda der heimatreuer Südkärntner (Zveze domovini zvestih Korošcev), se pravi prve povojne protislovenske organizacije na Koroškem in v Avstriji. Hkrati je bila voditeljica ženske organizacije meščanske ljudske stranke (ÖVP) za velikovški okraj. Za učitelja v *Žitari vasi* »spomenica« pravi, da je v letih 1932—1934 pretepal šolarje, če so med seboj govorili slovensko. Več kot značilno je dejstvo, da je učitelj Porubsky — poučeval je še po drugi svetovni vojni — 1946. leta vpisal le štirim učencem v ustreznih dokument slovenski občevalni jezik, vsem drugim pa za Slovence žaljivi in diskriminirajoči jezikovni kategoriji »windisch-deutsch« in »deutsch-windisch«, kljub prepovedi uporabe takega izrazja. Za učitelja Kratza je ohranjen podatek, da je zbiral nemško usmerjene občane in jih družil v nemški pevski zbor. Za šolo v *Št. Lipšu* podatki za čas pred letom 1938 kažejo na štiri nacistične učitelje. Za enega »spomenica« trdi, da je bil soudeležen pri izseljevanju Slovencev leta 1942. Značilno je, da je tamkajšnja učiteljica C. Saliter še leta 1946 nastopala proti medsebojnemu občevanju šolarjev v slovenskem jeziku, ki ga je označevala za »windisch Quatsch«. O »denacifikaciji« koroškega učiteljstva po ma-

ju 1945 je značilen primer učitelja Korodschca v *Galiciji*, ki je še jeseni tega leta nastopal v šoli z nacistično literaturo in bil šele po tem nastopu kasneje odstavljen. — Iz vrste diskriminacij koroških Slovencev po letu 1920 naj opozorimo na tipičen primer Dobrle vasi. Tu se je naselil po končanem študiju živinozdravništva domačin dr. Luka Sienčnik. Takoj po vrnitvi v domači kraj so mu odrekli mesto okrajnega veterinarja, da bi mu tako onemogočili eksistenco. Ko ta manever nemških nacionalistov (oziroma nemčurjev) ni uspel, so mu odpovedali stanovanje. Zato si je dr. Sienčnik kupil gradbeno parcelo, s tem pa zadeva še ni bila končana, saj je skušal tamkajšnji župan Taurer prepričati kupno pogodbo, kar pa se mu ni posrečilo. Še pred tem so slovenski nasprotniki v tem kraju odvzeli na podlagi veljavne zakonodaje 1924. leta tamkajšnji slovenski posojilnici njeno zemljiško posest...

Koroški Slovenci in narodnoosvobodilna vojna

Posebno mesto je v »spomenicah« posevečeno protifasističnemu boju koroških Slovencev. Podatki so še posebej zanimivi, saj opozarjajo na delež posameznih občin v tem boju. Dejstvo, da so bili ti podatki v času zapisa leta 1947 še vedno in dokaj živi, kaže na njihovo verodostojnost. Gotovo je, da vrsta dejstev vse do danes ni bila zabeležena, ali pa je že zbledel spomin nanje. Prav zato so pričevanja »spomenic« toliko bolj dragocena ter zaslužijo, da jih nadrobneje povzamemo.

Središčno mesto je seveda v »spomenicah« namenjeno poskusu uničenja koroških Slovencev s pregonom iz domovine 1942. leta, ob njih pa so večkrat nanizani podatki o številu drugih žrtev nacizma in številu občanov, ki so stopili v narodnoosvobodilno vojsko. Za *Bistrico v Rožu* najdemo opozorilo, da je bilo za izselitev določeno 17 slovenskih družin; v partizane je odšlo iz te občine 15 moških fantov. Vse kaže, da so nacisti zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem aretirali v občini vsaj 44 občanov. V bližnji *Svetni vasi* je zajela za časa vojne organizacija Osvobodilne fronte 60 oseb. V občini je sovražnik zaprl ali aretiral 13 oseb. Iz *Slovenjega Plajberka* so nacisti 1942. leta izselili 10 Slovencev, med njimi 8-člansko Wieserjevo družino. Spomenica opozarja, da je dal kraj 38 partizanov. V *Borovljah* so prve Slovence aretirali že v nekaj dneh nacističnega napada na Jugoslavijo, njim pa je v dneh 14. in 15. aprila 1942 sledilo pregnanstvo sedem slovenskih družin (kakih 20 oseb). Še posebej zanimivi so podatki za partizanske *Sele* in za občino

Bekštajn, občino z močnim nacističnim jedrom. »Spomenica« opozarja, da je še v letih 1939/40 pobegnilo pred vpoklicem v nemško vojsko 16 Selanov. Iz *Sel* so nacisti v prihodnjih letih odgnali v celoti 72 žrtev. Med njimi so na znanem krvavem procesu aprila 1943 obsodili (in še isti mesec obglavili na Dunaju) osem občanov, nadaljnjih 13 oseb pa je umrlo v raznih taboriščih. Občina je dala 80 borcev. — V občini *Bekštajn* sta se zlasti »odlikovala« domača mogotca in nacistični župan Michl Truppe in Edi Müller. Prvi se ni le zavzemal za izgon narodnostno osveščenih Slovencev, ampak tudi za odstranitev vseh vidnih znakov slovenstva v občini. V celoti so nacisti v letih 1941—1945 prijeli 18 občanov (12 so jih zatem poslali v koncentracijska taborišča), 26 občanov pa je okusilo razne zapore. Po nadrobnejšem pregledu, podanem v »spomenici«, so nacisti zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem aretirali v občini 24 oseb, zaradi slovenskega narodnega delovanja 8 občanov, zaradi nepokorščine v nemški vojski tri in protifašističnega delovanja dva občana. Od njih je preživelo vojno vsega 17 domačinov. Dalje so iz bekštajnske občine izselili 102 Slovence.

Za nekatere občine ali kraje imamo v zapisih le krajše omembe, na primer za *St. Jakob v Rožu*, kjer so ob napadu na Jugoslavijo zaprli štiri Slovence, tem pa so v prihodnjih letih sledili še drugi. L. 1942 so izselili iz občine 10 slovenskih družin s 60 družinskimi člani. Iz občin *Vernberk* in *Lipa* so nacisti izselili skupaj 4 družine (17 družinskih članov), poleg tega pa so zaprli še osem občanov. V občini *Marija na Zilji*, tik Beljaka so oblasti v letih druge svetovne vojne zaprle 7 oseb.

Prostorsko dokaj popolno je med gradivom, ki nam je bilo na voljo, tisto za območje hribovitih Gur med Dravo in Vrbskim jezerom. Tu so nacisti izselili iz občine *Škofiče* 5 slovenskih družin, nad 20 občanov pa zaprli ali poslali v koncentracijska taborišča. Več oseb je bilo zaradi protifašistične dejavnosti zaprtih tudi iz občine *Otok*. Iz občine *Hodiše* so 1942. leta izselili 9 slovenskih družin s približno 60 družinskimi člani; v občini je bilo tudi 33 aretacij. Orisano germanizacijsko prizadevanje nacističnega župana in učitelja Ebnerja v občini *Bilčovs* je pričelo dati »sadove« že leta 1941, ko so nacisti prijeli tamkajšnjega župnika in vidnega Slovence Janka Ogriša; oba so sicer izpustili, vendar je moral slednji pred izpustom podpisati obljubo, da ne bo več deloval v nobeni slovenski organizaciji, kljub dejstvu, da so te bile že prepovedane in njihovo premoženje v glavnem zaplenjeno. 14 aprila 1942 so iz Bilčovsa izselili tri slovenske družine s 14 družinskimi člani. Tem so

13. novembra 1944 sledile zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilno vojsko nadaljnje tri slovenske družine z 18 družinskimi člani. Potem, ko so partizani že konec decembra 1943 prvič premagali Dravo, so nacisti 4. maja 1944 aretirali zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem 11 občanov (dva med njimi sta umrla v Dachauu). Občina je dala devet partizanov. Iz *Kotmare vasi* so nacisti izselili 1942. leta 7 družin (31 oseb) in iz *Vetrinja* tri. Za *Radiše* na vzhodnem delu Gur »spomenica« med drugim omenja, da so 1942. leta izselili 6 slovenskih družin (30 družinskih članov), medtem ko so zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem aretirali vsaj 12 oseb. Občina je do jeseni 1944 dala sedem borcev. — Iz širše okolice Celovca naj še omenimo, da so iz občine *St. Tomaž* leta 1942 izselili tri slovenske družine. Za *Grabštanj* pa je slika naslednja: izseljena ena družina, medtem ko je bilo zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem v zaporih 20 oseb.

Iz območja Podjune je med »spomenicami« vsebinsko bogata zlasti tista za občino *Dobrla vas*. Še iz predzgodovine anšlusa (priključitve Avstrije k nacistični Nemčiji) je za Dobrlo vas omeniti leta 1937 odprtje kulturnega doma Kärntner Heimatbunda, imenovanega »Haus der Heimat«. Dom je takoj postal zbirališče takrat »ilegalnih« nacistov, pa tudi otvoritvena slovesnost, pri kateri so sodelovali tudi predstavniki oblasti, se je sprevrgla v »pravo nacistično slavje«, med katerim so celo skušali napasti stanovanje dr. Luke Sienčnika. Tisti večer se je prvič slišal v javnosti znani »Heil Hitler«. Ni odveč omeniti, da je bil ob napadu na Jugoslavijo med prvimi aretiranci tudi dr. Sienčnik; medtem ko so njegovo družino konfinirali prihodnje leto. Izseljencem leta 1942 so se čez dve leti pridružili zaradi sodelovanja s slovenskim osvobodilnim gibanjem novi. V koncentracijskih taboriščih ali pa v zaporih je bilo (kot vse kaže) najmanj 18 oseb. Pet občanov je v zaporih umrlo. V celoti je dala občina 25 borcev (pet padlo). Oteta pozabi naj bo še značilna nadrobnost, da so po zaplembi knjižnice dobrolskega slovenskega prosvetnega društva leta 1941 prenesli slovenske knjige v »Haus der Heimat«, kjer so jih domači nacisti poklonili kot odpadni material Hitlerju ob njegovem rojstnem dnevu. Pri slavnostni predaji nakradenih slovenskih knjig sta imela glavno besedo tamkajšnji odvetnik dr. Hans Hollegha ter njegova svakinja, že omenjena Ani Köstinger ... O značaju predvojnega Kärntner Heimatbunda pričajo podatki za *Galicijo*, da so postali po anšlusu vsi njegovi sodelavci pripadniki nacističnih SA-oddelkov! Iz te občine so 1942 izselili vsaj osem slovenskih družin.

Občina je dala šest borcev. Podobno kot iz selske občine so pobegnili v času pred kapitulacijo Jugoslavije iz *Skocijana* trije vpoklicanci v nemško vojsko. V celoti so nacisti aretirali v občini 22 občanov, 11 oseb so umorili, ena oseba je bila po vojni pogrešana; izseljena je bila ena družina. Občina je dala 17 borcev. Iz nekdanje občine *Rikarja vas* (občina je bila še v letih druge svetovne vojne razdeljena med okoliške občine) so leta 1942 izselili nacisti dve družini (12 družinskih članov); v celoti je bilo v zaporu ali v taboriščih 46 občanov. Sumarni pregled za občino *Žitara vas* daje naslednjo sliko: izseljeno sedem družin, 30 Slovencev so nacisti zaprli, 22 poslali v koncentracijska taborišča (od tega umrlo 12 oseb). Občina je dala 13 borcev. Iz občine *Globasnica* so nacisti leta 1942 izselili deset slovenskih družin (38 oseb); občina je dala 11 borcev.

Prvi nacistični žrtvi iz območja *Železne Kaple* sta bila že leta 1938 delavca Andrej in Pankracij Švarc, ki nista hotela 10. aprila 1938 glasovati za priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji. Nacisti so ju poslali v Dachau. Prihodnje leto sta pobegnila v Jugoslavijo Jožef Šorli in koroški prvoborec Ivan Zupanc-Johan. V dneh po anšlusu so nacisti aretirali tudi Franca Prušnika, očeta predsednika Zveze koroških partizanov, Gašperja. Med izselitveno akcijo leta 1942 so nacisti pregnali sedem slovenskih družin (23 oseb), med njimi tudi tiste, ki so bile že leta 1920 na črni listi. Skupno so izselili v letih druge svetovne vojne 142 oseb.

Od nacističnih zločinov je omeniti zlasti uboj dvanajstčlanske Sadovnikove p. d. Peršmanove družine v Koprivni konec aprila 1945, na pragu zmage. Širše območje *Železne Kaple* je dalo 188 borcev, med njimi tudi narodnega heroja Franca Pasterka-Lenarta. V celoti je padlo 73 borcev, medtem ko je znašalo število drugih žrtev nacizma 120 umrlih.

Krvavi davek širšega območja *Železne Kaple* je potrdil še leta 1946 tudi avstrijski tisk (koroški dnevnik *Die Neue Zeit* 23. februarja 1946, št. 44). V nasprotju z današnjimi trditvami avstrijske strani in zakonodaje je tisk opozarjal na slovenski značaj tega prostora. Opozoril je, da so nacisti iz takratne občine Bela (občina je danes združena z *Železno Kaplo*) eno ženo in tri može obsodili na smrt, 17 nadaljnjih občanov pa je nacistično »ljudsko sodišče« obsodilo na težke zaporne kazni. V koncentracijska taborišča so odpeljali 64 občanov, od katerih se je vrnilo le 24! Policija je dalje pobila 16 oseb (med njimi pač tudi Peršmanovo družino). Nadaljnjih 80 oseb je bilo med žrtvami »policijske vladavine«, med njimi 46 sirot in polsirot. Na raznih bojiščih je padlo kakih sto mož. Tisk je dalje nedavno objavil zbirne podatke o (civilnih) žrtvah nacizma na območju velikovškega političnega okraja južno od Drave. Po teh podatkih je bilo v letih 1942 do 1945 362 nacističnih žrtev, med njimi mnoge žene in otroci. Od 176 oseb, ki so jih nacisti deportirali v koncentracijska taborišča, se jih je vrnilo le 112 (*Volks-wille* 30. maja 1972, št. 132).

Mrtvi vojak v tujini

Alojz Gradnik

*Zemlja tuja, razteptal s kopiti
konja svojega sem te in piti
dal sem kri ti iz črepinj, sinove
trgal z grudi ti in zid in krove
jim razdril in sestre in neveste
skrunil, zbrisal polja jim in ceste,
da ni videti, kje so kot lasi
valovali v vetru zlati klasi
in kje trta, češnja, grm in jelka
bili drobnim pticam so zibélka.*

*Zemlja tuja, zdaj že moja mati:
šele v tvojem srcu sem spoznati
moral, da se veže z reko reka,
s cesto cesta, da je od človeka
do človeka most in da žarijo
zvezde preko mej na domačijo
vsako in nobene ni razlike
v hrepenenju trav in trepetlike
in da vse prešinja iskra božja,
in so drug pri drugem brez orožja.*

*Zemlja tuja, zemlja tudi moja:
zdaj, ko konec srda je in boja,
zemlja, mati sladka ti, če dosti
storil hudega sem ti, oprosti.
Naj moj grob bo zapuščen, brez cveta
in ko druge kitijo dekleta,
naj brez znamenja bo in spomina,
naj oran bo in ko ozimina
čezenj zrasla bo in čas bo žetve,
v zlati blagoslov spremeni kletve.*

Gradivo

Prispevek k vprašanju boja štajerskega bataljona na Čreti in pohoda na Kozjansko

NOB Vlado Habjan

Boj štajerskega bataljona na Čreti na Dobrovljah vojaško še ni dovolj osvetljen. Gre za vprašanje: ali je kakih petinpetdeset mož bataljona bojevalo prvi pozicijski boj na Slovenskem?

Jeseniška in jelovška četa sta se 5. avgusta 1941 združili v Cankarjev bataljon. Nekaj dni po tem je enota šestdesetih bojevnikov že tvegala spopad z nemškimi silami na Partizanskem vrhu na Jelovici. Ker so se partizani razmeroma hitro umaknili, je spopad težko imenovati prvi pozicijski boj. Ta bo tako le pripadal I. štajerskemu bataljonu in njegovim petinpetdesetim pripadnikom. Boj na Čreti seveda vojaško ne smemo meriti s tridnevnim pozicijskim bojem gorenjskega Cankarjevega bataljona. Vzdržali so od 9. do 11. januarja 1942 v vasi Dražgoše in drugod na srednjegorski Jelovici. Toda to je bilo skoro dva in pol meseca za Čreto.

Seveda so — kakršnekoli — primerjave dovolj tvegane, že zaradi različnih pogojev delovanja in organizacijske sposobnosti kadrov. Pa vendar bo treba še marsikaj nadrobno primerjati med Cankarjevimi in štajerskim bataljonom — tudi zaradi pohoda proti Brežicam.

Če primerjamo širše savinjsko območje z Gorenjsko, vidimo, da so bili temeljni pogoji podobni, čeprav so morda bili na Gorenjskem nekaj blažji, ali vsaj prvi nemški udarci, zlasti po partijskih vodstvih, niso bili tako uničujoči, kot so bili usodni na vsem Štajerskem.

Prvenstveno je treba upoštevati sposobnost gorenjskih komunistov — Staneta Žagarja in sodelavcev, ki so tedanje dokaj zaprto partijsko delovanje znali v

trenutku preusmeriti na širino OF. Zaradi te širine imamo tudi kmalu upor v Poljanski dolini in Bohinju, predvsem pa tridnevno bitko v Dražgošah, medtem ko je v širšem celjskem zaledju primanjkovalo razgledanih in zlasti dovolj odprtih domačih partijskih kadrov. Takih, ki bi lahko na hitro roko odbirali narodno in tudi razredno kolikor toliko primerne ljudi za še boljšo terensko povezanost in zlasti bolj številne nastajajoče čete. Vendar temeljna pripravljenost na odpor v območju Revirjev in Savinjske doline za gotovo ni bila bistveno slabša.

Iz doslej znanega gradiva še ne vemo dovolj o moči sovražnikovih sil pri Čreti. Zdi se, da so zlasti v okoljevalnem obroču prevladovali začetni oddelki, delno celo partizanom naklonjeni »vermani«. Tak primer bomo videli zlasti pri taborških in vranskih »vermanih«. (Podobno tudi v Rajhenburgu in še kje — glej: »Prispevki« 1961.)

Pa bataljon? Če skušam pripovedovane Viktorja Šoštarja-Mihe, Ludvika Zupanca-Iva in Martina Greifa-Rudija zniniti, potem je sam boj takole potekal:

»26. oktobra opoldne je zaregljala prva strojnica — po zasledujočih Nemcih je udarila naša zaseda. Namestnik komandanta Jože Letonja-Golob ali Kmet, se je s komandirji čet hitro odločil za razmestitev enot in način obrambe. Jedro obrambe je bila cerkvena na Čreti. Tu se je razporedila savinjska in del revirske čete. Njen komandant je bil Rudi Knez-Silas, strojničar pa Ivan Farčnik-Buč. Pobočnico na hriček južno od cerkvice, ki je bila obenem tudi zasledujoča točka nad vsem bojiščem, je zasedla po-

horska četa. Tem je poveljeval Miha Pintar-Toledo, s strojnico je upravljal Alfred Grajf-Blisk. Vzpetino severno od cerkvice pa je zasedel del preostale revirske čete. Zapovedoval jim je Lojze Vresk-Slavko, ki je bil obenem tudi strojničar. Potem so bile še krilne patrolje od katerih je eno vodil Viktor Šoštari-Miha.

Po malem je pritiskal mrzaz, snega je bilo do kolen, po zametih pa do pasu in še čez. Kakor je bil neprijeten, nam je služil za glavna zaklonsišča z izjemo onih pri cerkvi, ki so bili zaradi obzidja nekoliko na boljšem. Varnostna patrolja in zasedbe so se že vrnile v sestav obrambe.

Po dobrih petnajstih minutah so se pojavile prve postave. Vedno več jih je bilo. Prihajali so iz gozdnega kritja in rili po čistini proti nam. Bili smo za snežnimi zameti, za katerimi smo si napravili prave strelne line. Povelje se je glasilo: 'Streljajte šele na ukaz.' Prsti so zvesto čakali na petelinih. Pridrževali smo dih, kajti ni jih bilo malo, in prvič smo gledali Švabe in vermane tako od blizu. Ko so prišli nekako na sredo ledine, je rezko odmevalo: 'Ogenj!' Sovražnik se je zbegal in vsa truma se je ploskoma vrgla v sneg. Kdove koliko jih je obležalo? Večina pa ni smela dolgo premišljevati. Kričanje poveljujočih jih je podilo v naskok. Se vedno smo nažigali, in tudi oni nam niso dali več oddiha; tudi potem ne, ko so se začasno umaknili v okrilje gozda.

Nemcem je bilo kmalu jasno, da po čistini ne bodo uspeli; predobro smo jih imeli na muhi! Sredi popoldneva so morali dobiti pomoč. Po premestitvah je sledil močan napad na višinsko točko južno od cerkve, kjer je bila pohorska četa. S pomočjo glavnine smo tudi ta napad odbili. Vseh napadov je bilo kakih deset. Najhuje je bilo proti večeru. Megla, ki jo je veter v posameznih valovih prinašal prek grebena na Čretih, je bila vse gostejša. To je izkoristil sovražnik in za las je manjkalo, da se ni zagozdil med one na južnem krilu in glavnino pri cerkvi. Zadnji hip smo jih opazili in z neusmiljenim ognjem vrgli tik izpred naših položajev.

Napetost se je s prvim mrakom polegla in tišina po streljanju je bila prav nenavadna. Miha Pintar-Toledo je predlagal umik čez Gornjo Savinjsko dolino na Mozirsko planino. Revirci so zagovarjali Menino kot najmanj tvegano. Stanetov namestnik Jože Letonja-Kmet, pa je odredil umik čez Spodnjo dolino v taborske hribe. Gotovo ne brez razloga. Razlog je bil verjetno takrat samo pohod proti Brežicam.

Vodil jih je zanesljiv in tudi prekanjen vodič — »Dobroveljski kralj« ali Miha. V mladosti je pastiroval po Do-

broljlah in je dobro poznal vsak rob in sleherni drč. Sam je o tej poti takole pripovedoval:

»Po preudarjanju kod in kam, mi je bilo jasno v prvi vrsti eno: udariti tja, kjer so imeli Švabi najmanj zastraženo, in to je bilo gotovo Vransko. Po strmem pečevju smo se spustili s Črete. Ko smo prišli do Sela, smo stopili v potoček, ki pri tej vasi priteče izpod dobroveljskih peči. Po njegovi strugi smo šli do glavne ceste. Čez cesto je bilo pretvegano, čeprav je bilo nujno. Preostala nam je samo zvižaja s pomočjo Ručigajevoga mostička pod Brodmi. Šli smo naprej po potočku in pod mostičkom srečno »spodlezli« nevarno cesto Celje-Vransko, ne da bi nas kdo opazil. Stekli smo nekaj sto metrov naprej po koritu potočka, ki se tu zliva v rečico Boljsko. Ob njej smo šli še kak kilometer do vasi Čepelje. Ker je bilo mogoče, da pademo v zasedo in da v tem primeru obvarujemo vsaj del bataljona, smo se razdelili. Polovica kolone je prekoračila Boljsko in tako so fantje po obeh bregovih nadaljevali pot do Pondorja, kjer bi se morali pri Natku, ali Žagarju po domače, spet dobiti. Od tu bi jo po pritoku Kučenci, ki se pri Žagarjevih zliva v Boljsko, mahnilo v taborsko zaledje.

Bataljon je bil toliko ko rešen. O samem umiku je bilo slišati še več dopolnil. Važno dopolnilo je nedvomno to, kar je povedal Milko Pavlinc. Pripovedoval je, da je prišlo celo do očitnih znakov sodelovanja vermanov s partizani. Prek Ivana Kozmelja-Štrukeljca so obvestili bataljon, naj v stiski udarijo tam, kjer so oni. Vedno jih bodo spustili skozi ali pa jih opozorili, kako naj se izognejo zaporim. Izgovor tudi za vermane — takrat še v civilu — ne bi bil pretežak, saj so bili v tistem času slabo oboroženi.

V sam obkoljevalni napad na Čreti so bili seveda pritegnjeni tudi Taborčani pod vodstvom svojega »šturmfirerja« Milka Cukale. Po boju naj bi Milka Cukala, kot je bilo dogovorjeno, s signali iz žepne svetilke opozoril partizane, kje so Taborčani in kje je prehod najlažji. Nekateri tovariši iz bataljona zamikajo signale z baterijo — zato bodo tu pač še potrebna dopolnila.

Kako so bili Taborčani vključeni v obkoljevalni sestav, je nadalje povedal Milko Pavlinc:

»Enota kakih petdeset taborskih 'vermanov' je bila razporejena od prelaza Dobrovlje—Menina, to je od Lipe in potem južno ob cesti Vologa, Praproče do Vranskega. Bil sem na straži pri Florijanovem kozolcu, po domače pri Boštetu v Prapročah. Tu se je zadrževalo še kakih petnajst do dvajset Nemcev, ki so vodili in nadzirali ta odsek. Od Bošte-

Pečina na Dobrovljah (800 m nadmorske višine). Proti jugu je Ojstriška ali Čemšeniška planina in Vrhe

tovih so hodili tudi v patrolje; mešano policisti in esesovci. Zaradi mraza pa so se držali bolj ob hišah in se trudili okoli deklet in za priboljški. Ponoči ob dveh, ali še pozneje smo se vrnili na Vransko. Proti jutru je avtobus odpeljal taborsko skupino domov in jo razvozil po vaseh; ta avtobus so videli tudi partizani, ko so bili že izven obroča. Taborski 'vermani' so bili zelo slabo oboroženi. Samo pet nabojev je imel vsak; dokaz, koliko so nam zaupali. Pozneje so Nemci zasumili, da so partizani imeli stike z 'vermani', zato so uvedli preiskavo in zasliševanja, ki jih pa niso pripeljala tja, kamor so želeli.«

Dobroveljski Miha je vedel povedati, da je na dogovorjeno križišče pri Žagarjevih prišel prvi del kolone. Pot so ji kazali domačini, poveljeval pa ji je Stanetov namestnik Jože Letonja-Golob ali Kmet.

Sovodje pri Žagarjevih ni kdo ve kaj pripraven kraj za tako čakanje. Ker so prvi videli neke sence, ki niso odgovarjale na dogovorjeni znak, so se dejansko umaknili pred drugo skupino, ki jo je vodil Ivan Farčnik-Buč, po drugih pripovedovanjih pa njegov brat Jože Farčnik-Jelovšek. Temu delu enote je zapovedoval španski borec Miha Pintar-Toledo.

Zaradi nejasnega ropota na bližnji glavni cesti so gotovo bili, tako prvi kot

drugi, vznemirjeni. In tako je lahko razumeti, da se razpoznavni znak ni ujemal. Prvi del enote se je tako malo prehitro umaknil ob potočku Kučenca. Ob njem je potem šel še kak kilometer više, nekako do vasi Tabor. Ob prvem svitu so jih videli pri nedaleč zunaj vasi stoječi kmetiji Hrovat, po domače pri Jož. Ti so tudi prepoznali nekatere. O umikajočih se je potem veliko govorilo, saj se je novica hitro raznesla okoli. Fantje so nadaljevali pot severozahodno od vasi ali proti raztresenemu Črnemu vrhu nad Taborom ter počivali na Presedlih pri Novaku, Čevlju po domače, in pri Šoštarju, po domače pri Grahku.

Druga skupina je nadaljevala pot v isto smer kot prva, to je ob potočku Kučenca, samo da se je onstran vasi Tabor obrnila proti jugu in nekako ob sedmih ali osmih zjutraj bila pri opuščeni kmetiji Kučar, kakor je pripovedoval Milko Pavlinc. Medtem ko so počivali, je kakih tristo metrov stran po cesti iz Tabora proti vasi Loka avtobus razvažal taborske »vermanek«. Del teh je peljal prav do zaselka Ojstrica. Ko je bil avtobus mimo, se je Toledova skupina dvignila, prečkala cesto in pri Natekovem mlinu prešla potok Konjščico. Tu jih je zakril gozd in po kakih dveh kilometrih zračne črte so že bili v Zaglinku pri Lončarjevih, Kaludrovih po domače.

K utrditvi povedanega bo morda pripomogel spomin Martina Greifa-Rudija,

ki sicer ni mogel opredeliti ne kraja ne imena kmetije, vedel pa je, da so bili na nekem kozolcu ali hlevu in da je tja prišel tudi Stane.

Poleg Kaludrove domače hčere Matilde Lončar, moramo omeniti predvsem Ivana Kozmelja-Johana. Domova Kaludrovih v Zaglinku in Štrukljevih v Klovnem, kjer je bil Kozmelj doma, sta le malo oddaljena. Pri Kozmeljevih je bilo središče vsega, kar je lahko teren storil v pomoč enoti na Čreti oziroma na umiku z nje. Zbiranje hrane in vse drugo okoli domov pri Štrukljevih in Kaludrovih govori o načrtnosti umika s Crete v Tabor.

Greif se spominja, da je do domačije, kjer se je zbrala enota, prišlo neko obvestilo o nevarnosti, da so se tega domači zelo prestrašili in jih priganjali k odhodu.

Še pomembnejša je naslednja osvetlitev, še posebno zato, ker je Greif, eden redkih Slovencev, ki je prepartizanal molodane vso Slovenijo. Začel je na Pohorju in končal na Primorskem. Zato nam primerjave lahko veliko povedo. Pripovedoval je, da je bil pravzaprav presenečen nad odlično povezavo bataljona z zaledjem. Posebno okoli Dobrovelj je bilo tako.

Razmeroma majhna vas Tabor, ki ima kakih petdeset števil, je bila tudi pod Nemci središče drugih osmih vasi bivše občine. Tu je bila nastanjena četa okupatorjevega vojaštva, ki so ga še krepili z novimi močmi od policije do okoliških vermanov.

Mlajši vermani — domačini — so bili, kot je znano, pod vodstvom Milka Cukala že prejšnji dan in noč v akciji za »banditi«. Poleg teh so na hitro sklicali še starejše letnike v bivši Sokolski dom na izreden apel, hkrati pa na kamionih pripeljali nove zasledovalne moči.

Zbora starejših letnikov »vermanšafta« se je moral udeležiti tudi Franc Lesjak, po domače Kovče, iz Zaglinke. Spotoma v Tabor je videl, da se vojaštvo razpreda v različne smeri in da so šli tudi proti Šmiklavžu. Lesjak je prav tako dal prejšnji večer kruh za partizane, ki ga je Franc Lončar zbiral po vsem okolišu. Zdaj se je ustrašil, kaj če so Nemci stvar odkrili in če premik ni zaradi tistega kruha, ki je zbran pri Kaludrovih. Odlasati ni bilo mogoče, zato je pohitel v dvorano, kjer je bil apel, in poiskal Franca Kosa. Takoj jima je bilo jasno, da je Kaludrove treba obvestiti. Nalogo je prevzel Franc Kos, ki je povedal: »Ne glede na apel sem se izmuznil iz dvorane. Sedel sem na kolo in se mimo kamionov, ki so še vozili proti Taboru in naprej pod hribe, peljal v Ojstriško vas. Tam sem nagovoril Terezijo Debelak, po domače Zotlarjevo, da je ponesla pošto naprej. Debelakova je pohi-

tela do Orešnikovih v Klovnu in ti so kot ne posebno oddaljeni sosedje obvestili o nevarnosti Lončarjeve ali po domače Kaludrove.«

In tako se je lahko zadnji partizan umaknil iz hiše malo pred tem, ko je sovražnik prišel v Zaglink. Nemci na domačiji niso ničesar našli, zato tudi niso izvajali nobenih represalij. Toda čez tri mesece, 1. februarja 1942, so prišli gestapovci. Zapri so Franca Lončarja in sestro Matildo, za katero prav gotovo ni pretirana trditev, da je med ženskami v tem okolišu največ žrtvovala. Neposrednih pismenih dokazov, kdo je kriv za aretacijo ni. Ker je bila vsa družina pobita, tudi nihče ni napravil vojne prijave.

Vrnimo se k skupini, ki jo je vodil Jože Letonja-Golob ali Kmet in je bila na Presedlih. Od dela enote, ki je bil pri Kaludrovih v Zaglinku, je bila skupina oddaljena skoraj dve uri peš hoje. Ne more biti dvoma, da je tisti del bataljona, ki ga je do Kaludrovih pripeljal Miha Pintar-Toledo, preusmeril sam Stane proti Grižam. Na Presedlih pa je bil namestnik komandanta Golob, ki je gotovo vedel, kam je treba iti in je to tudi storil. Sovražnik jih čez dan ni nadlegoval.

Za obe kmetiji na Presedlih je bilo usodno, da so partizane videli otroci Gregorja Hrastovca iz Zahoma. Ti so povedali očetu, ta pa Nemcem!

S prvo nočjo se je Golobova ali Kmetova skupina premaknila v smeri Griž. Morali so obiti zaselek Ojstrico, od koder je bilo slišati hrup vsega tistega, kar so navlekli Nemci skupaj. Drugi so spet mnenja, da je šel sovražnik že proti Presedlom — vsekakor, partizanom niso mislili prizanašati.

Enota jih je morala kar najprevidneje obiti nekje po vzhodnih pobočjih Ojstriške ali Čemšeniške planine. Potem je nadaljevala pot po obrobni strminah skalnate gmote Krvavice in Brožna, dokler niso prišli v preboldsko področje. Ubrali so jo kar počez in ne da bi se izogibali nevarnosti srečno prišli do Griž.

Julijana Kajtna, po domače Brinarjeva, je takole opisala njihov prihod:

»K nam sta najprej prišla Stane in Zidanšek. Po večerji je šel Stane spat na vrh. Kmalu pa so prišli tovariši, češ da ni dovolj varno in preselil se je nekam drugam. O polnoči sta prišla Rudi Cilenšek-Urankar in Ernest Divjak, nekaj deset fantov pa je prišlo k hiši bolj proti jutru. Bataljon se je razdelil in počival pri treh kmetijah. Pri nas, pri Novaku in Naprudniku.«

Ce pogledamo na kratko, potem vidimo, da so Griže oziroma prej omenjene kmetije, ki so raztresene severno od ožje vasi, nekako v kotu med Savinjo in cesto

Ivan Kozmelj, eden izmed najbolj požrtvovalnih organizatorjev OF v Savinjski dolini

Zalec-Griže. Strategično je bilo to prav neprikladno mesto, pa tudi sicer zelo izpostavljeno očem in govoricam.

Tveganje je mogoče razumeti samo s stališča, da so bili ljudje v tem predelu zelo zavedni.

Poleg vseh pomanjkljivosti na terenu pa vendarle opozarja nase odlično razpredena dejavnost. Brez dvoma bi marsikaj drugače potekalo, če ne bi že takrat obstajali odbori Osvobodilne fronte — seveda z vojsko povezani v organizacijsko preprostejši zaupniški obliki.

OF ni zajela samo industrijski pas na desnem bregu Savinje, od Liboj do Prebolda, temveč tudi vse kraje Savinjskega levega brega. V mnogih krajih, kot tudi v Taboru, se je dopolnjevala še z zametki kasnejših gospodarskih komisij in vaško zaščito, ki jo je na primer na Gomilskem vodil Polde Travnar.

Odporniške dejavnosti ni zavrlo izseljevanje in vse mogoče druge oblike terorja, ne nemčurji in izdajalci, s čimer ne mislim na tiste, ki jih je zlomilo mučenje v zaporih.

Na vsem Slovenskem gotovo ni veliko predelov, kjer bi v poletju in jeseni 1941. leta osvobodilno gibanje v takih pogojih doseglo tako množičnost, kot jo je v Spodnji Savinjski dolini.

Takratni član okrožnega komiteja Savinjske doline Albin Vipotnik-Strgar mi je našteval številne odbore OF v okolici Zalca, Griž, Prebolda in seveda v Ta-

boru. Tu je zajeta tudi Ojstriška vas z zaselkom Klovno, ki spada že pod Šmiklavž. Verjetno ni pretirano, če zapišem, da je bil to v tistem času najbolj aktiven in razgiban okoliš v vsej Savinjski dolini.

V takem okolju se je torej razraščal odbor Osvobodilne fronte. Skrbel je za najrazličnejše naloge in bil močan zamelek tiste ljudske oblasti, ki se je izoblikovala proti koncu osvobodilnega boja.

Ob dobrih plateh pa so bile tudi slabe. Odprto pismo pokrajinskega vodstva KPS na Štajerskem je v 1942. — za nazaj — kritiziralo »nepravilno manevriranje pri akcijah, kar je pripomoglo sovražniku do lažje koncentracije in vodilo do odkritja partizanov...« Pismo nadalje tudi govori o »krčeviti navezanosti borcev na domač teren...« Vse to je treba povedati, da spoznamo, v kakšnem ozračju je enota pod vodstvom Franceta Rozmana-Staneta odšla na brežiški pohod, na Bizeljsko in Kozjansko, v trikot med Savinjo, Savo in Sotlo.

Peter Stante-Skala je takole opisal to pot:

»Bataljon je takrat imel nalogo oditi na pohod na Bizeljsko, kjer se je pripravljala večja ofenziva združenih dolenjskih in štajerskih enot. Slo je za to, da bi preprečili izseljevanje v obmejnem pasu ob Sotli. Pri tej ofenzivi bi morali sodelovati prvi štajerski bataljon, breži-

Tesnikova domačija na Dobrovljah, kjer je bil prvi sestanek komandanta Franca Rozmana-Staneta s štabom prvega štajerskega bataljona. Tu so tudi sklenili o združitvi čet v bataljon

ška četa, ki je imela takrat že vrsto lepih uspehov pod vodstvom Dušana Kvedra-Tomaža in komisarja Rudija Janhube ter dolenski partizani, ki so imeli nalogo istočasno napasti obmejno nemško postojanko Bučko. Kolikor se spominjam, je dolenske partizane vodil na to akcijo Miha Marinko.«

Štajerski bataljon je šel iz Griž čez Savinjo mimo Celja in Vojnika in se v neposredni bližini Celja ustavil pri kmetu Dobrotinšku. To je bil prvi primer, da so se štajerski partizani naselili čez dan po hišah celo v dolini in ne v hribih. Od tu se je bataljon premaknil v Dramlje pri Šentjanžu, kjer je zasedel celo vas in ves dan prebil v vasi med kmeti. Pripomniti je treba, da je kljub gosti gestapovski mreži in dobri obveščevalni službi, ki so jo imeli na Štajerskem, imel bataljon mir in ni bil zasledovan od Dobrovelj do Slivnice pri Sentjurju. Šele pri Slivnici je bil 1. novembra po izdaji nekega kmeta napaden.

Žandarmerijska postaja v Žalcu je 20. novembra aretirala Ernesta Divjaka in ob preiskavi našla med drugim poleg »pesmi zoper Nemčijo« tudi njegov dnevnik. V zapiskih omenja, da je bil od: »3. 11. do 6. 11. 1941 pri Sentjurju pri Celju.« Ce je dnevniku verjeti, je bil z

enoto. Saj je v naslednji vrsti zapisal: »9. 11. 1941... moral v bolnišnico, dobil strel v nogo.«

Ker so bile za letnico v beležnici neke črte, je vodja žandarmerije v Žalcu, Klein, pripisal: »Zdi se, da je za letnico bilo zapisano neko ime, ki je bilo prečrtano in ni več čitljivo.«

Divjak je stvar pojasnil, ko je pred policijo izjavil: »Se tisto noč (verjetno pri Slivnici, op. V. H.) smo bili ponovno obstreljevani... Posamezniki so poskrili orožje. Moj prijatelj in jaz sva puški skrila pri nekem kmetu v bližini Žalca...«

Pa tudi udeleženci pohoda vedo povedati, da se je spotoma na Kozjansko upravičeno ali neupravičeno izločilo nekaj pripadnikov bataljona. Kljub primerom izmikanja nas v prej omenjenem poročilu Peter Stante-Skala pouči, kako je bilo potem, ko so bili napadeni pri Slivnici.

»Od takrat naprej je imel bataljon na vsem pohodu do Kozjanskega, od Kozjega in dalje na Bohor čez Jurklošter in nazaj v Savinjsko dolino, v velikem snegu in mrazu stalne vsakodnevne boje. V spopadih je sovražnik utrpel precejšnje izgube, medtem ko je bataljonu pod spretnim Stanetovim vodstvom in s posre-

čenim manevriranjem uspelo priti iz tega obroča z zelo majhnimi izgubami.«

Kot smo brali, je bataljon odšel iz Griž na Kozjansko čez Savinjo in Savinjsko dolino malo nad Celjem. Nazaj grede pa je prekoračil dolino in Savinjo pod Celjem.

Ludvik Zupanc je zapisal: »Ponoči smo se spustili na cesto Rimske Toplice — Planina in po njej do Rimskih Toplic. Okoli pete ure zjutraj smo prečkali Savinjo pri Šmarjeti. Ustavili smo se šele v Golcah nad Šentjrdro pri nekem rudarju.«

Rudi Knez-Silas je vnesel v dnevnik: »Dne 7. 11. 1941 prekoračili Savinjo.«

Franc Pintarič-Švaba, študent iz Ščavnice pri Gornji Radgoni, je zapisal, da so bili že isti dan spet nazaj v Grižah, kar je ob drugih poročilih nekoliko dvomljivo. Vendar takole pravi: »7. november: Ob 6. zvečer so ostali nadaljevali pot (iz taborišča v Grižah — opomba V. H.), samo jaz in še nekateri drugi smo ostali v bližnji vasi zaradi naših poškodovanih nog.«

Dalje zvemo, da je tudi Švaba 9. 11. šel v Kaplo vas nad Preboldom.

Rudi Knez-Silas je v tej zvezi zapisal v dnevnik: »Dne 11. 11. 41 dekoncentracija bataljona. Vsaka četa gre na svoj sektor, revirska s 26 tovariši v Revirje. 17. 11. 41 odhod komandanta Staneta s Stajerskega na Dolenjsko.«

V članku Petra Stanteta-Skale pa je zapisano: »Po povratku v Savinjsko dolino je imel bataljon zaradi velike izčrpanosti borcev krajši oddih. Vodstvo bataljona je takrat prevzel Rudi Knez-Silas, ker je bil Stane poklican v Ljubljano na glavno poveljstvo, kjer je prevzel novo dolžnost.«

Ceprav še ni zadostnih dokazov, se zdi, da je na taborskem terenu ali bolje v Šmiklavžu potekala dokončna dekoncentracija bataljona.

Ker je Stane takoj odšel iz Griž, je dal potrebna navodila Borisu Čižmeku-Boru in ga pooblastil, da je razformacijo izvedel, kakor je naslednjo pomlad tudi ponovno zbral bataljon.

Borova skupina — to so bili Pohorci, se je kmalu oddvojila zahodno od Kaple vasi nad Preboldom, torej v smeri Tabora, morda pa za Kozmeljevim domom v Klovnem, kajti pripovedovalec Bor se je spominjal le, da so bili v nekem bregu nad dolino, kar bi ustrezalo tudi tej legi. Prave zveze s terenom niso mogli vzpostaviti, ker so bili ljudje zaradi aretacij prestrašeni. Sovražnik je na gosto kontroliral ozemlje s patroljami. Borova skupina je želela brž ko mogoče v smeri Dobrovelj in dalje proti Pohorju. Večina fantov pa je, kot je že znano, dobila zatočišče pri kmetih v Savinjski dolini in njenih obrobni hribih — zlasti na Vrheh.

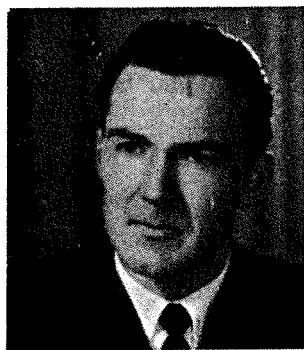
Hrepenenje

Miha Klinar

*Čist
nepopisan list,
poln pričakovanj.*

*Nanj
piše življenje,
neizprosni kronist,
trpke besede
spoznanj.*

*Zato
je hrepenenje lahko
samo čist
nepopisan list.*

Talec Viktor Gregorač in njegovi tovariši

Emil Cesar

Nadaljevanje

Kultura

Zgodovina

Ze dolgo se ni v slovenski zgodovini nobena od njenih generacij v toliki meri zavedala svojega spoštovanja do preteklosti in svojih dolžnosti tako do krute sedanosti kot do prihodnosti, kakor prav generacije, ki so bile nosilke našega narodnoosvobodilnega boja. Zato prav gotovo tudi nobena od generacij v preteklosti ni tako pogosto in tako zavestno omahovala v smrt kot prav ti ljudje. In če bi hoteli biti pri tem še preciznejši in želeli ugotoviti, katera od njih je dala največjo žrtev, ne bi mogli obiti generacije, ki je tik pred vojno spoznavala in odkrivala smisel svojega življenja v aktivni in nenehni skrbi za nacionalno, kulturno in politično rast. To je bila generacija, ki se je z vso resnostjo pripravljala na čas, ko bi morala dozoreti za samostojno življenje, s tem pa tudi za uresničitev poslanstva, dolžnega razvoju svojega ljudstva. Toda, kakor je zaradi krute sile, utelešene v ponižujoči fašistični in vojaški brezdušnosti, grajeni na teoriji o nadčloveku in o modernem suženjstvu, žal, prežgodaj dozorela, pa se je prav tej generaciji nudila izjemna priložnost, da so se iz doraščajočega človeka v kaj kratkem času izoblikovali ne le v zavestne zagovornike in ohranjalce človečnostiga zavenstva, temveč tudi v kreatorje nove stopnje v slovenskem in jugoslovanskem družbenem razvoju. Za tak proces se je odločala že samo s tem, da se je zavestno uvrščala v vrste onih, ki so se borili proti ponižujoči okupaciji. Hkrati pa jim je bila nenehno v zavesti pripravljenost za to vedno žrtvovati tudi življenje. Prav zato je malokatera generacija dotlej zaznamovala svojo pot v slovenskem življenju tolikokrat s smrtjo in s toliko krvi. Če to življenje primerjamo z življenjem drugih generacij, moremo ugotoviti, da je tako odgovorno poslanstvo zaupano le malokateri generaciji, celo v življenju mnogo večjega naroda, kot je naš mali slovenski.

Še in še bomo odkrivali rane, ki nam jih je prizadejala okupacija in z njo vojna, vendar še vedno le vidnejše, izjemnejše. Tudi na tak nepopoln način pa bomo odkrivali vrednost in pomembnost nepopravljivih izgub, prizadejanih našemu ljudstvu. V vrsto teh sodi tudi jeseniški dijak Viktor Gregorač, pisatelj in slikar. Mladenič, ki je, menda prvi na Slovenskem, v dokaj živi in pretresujoči likovni govorici upodobil motiv streljanja talcev 4. septembra 1941 na Koroški Beli.

Viktor Gregorač je bil rojen 27. julija 1920 na Javorniku. V spominih na otrokovo detinstvo, hkrati vezanih tudi na neskaljeno srečo mladega materinstva, pripoveduje njegova mati, da je bil sin Viktor zdrav, krepak in izredno miren otrok. V spominih, ki so ji uteha za skaljeno srečo, ob katerih se rada ustavlja in ji danes razkrivajo marsikatero, tedaj nerazumljivo podrobnost, posega že v prve dni sinovega detinstva. Spominja se, da je s sinom večkrat, tudi za več dni, odšla na svoj dom v Smokuču. V tako imenovani hiši so imeli na stenah več nabožnih slik. Ko je mati Viktorja nosila še v naročju, se je otrok, prevzet od barvne pestrosti slik, zaganjal od ene do druge in potem ponovno od slike do slike. Že nekoliko večji je nad vse rad listal po knjigah s slikami. Trdo življenje staršev ni dopuščalo, da bi otroku kupovali živobarvnih in zanimivih slikanic, zato se je zadovoljeval s pratikami in koledarji, skratka, s čimerkoli, kar je bilo opremljeno z ilustracijami in kar je premogla družinska knjižnica. — Kdaj je prijel za svinčnik, ki je pozneje imel, kot svojsko izrazilo bogatega Gregoračevega duševnega doživljanja, pomembno mesto, ne vemo natančno. Vsekakor pa se je to zgodilo, po materinih besedah, že zelo zgodaj, saj je risal, odkar je toliko dorastel, da je shodil in se znal sam igrati. Zaradi

Viktor Gregorač

skromnega življenja je risal na papirnate vrečke, skratka, na vsak nepopisan papir. Mati, ki je nosila otrokovemu očetu v tovarno hrano, se še dobro spominja, da je bil kruh vedno zavit v papirnato vrečko, ki jo je prej porisal mali Viktor.

Takrat starša prav gotovo še nista pomislila, da bo Viktorju likovno izražanje pomenilo ne le največje zadovoljstvo, temveč enega izmed njegovih življenjskih ciljev.

Igral se ni mnogo. Ko je začel hoditi v osnovno šolo na Koroški Beli in se je naučil brati, je mnogo bral.

O želji po resnejši aktivnosti, hkrati pa tudi o dokajšnji zrelosti govori dogodek, ki sodi še v obdobje Gregoračevega širšega otroštva. Spominja se ga Gregoračeva sestra Poldka. Stara je bila približno enajst let, bratu Viktorju pa je bilo trinajst, ko je spisal kratko igrico *Smaragd*. Spominja se le naslova, ne pa vsebine. Gregorač je za uprizoritev pobral doma razne rekvizite, tako stare prte za kulise, preproge, stojala, petrolejsko svetilko . . . , samo da bi prikazal pravo odrsko vzdušje. Mater pa je prosil, naj povabi svoje prijateljice, da bi si predstavo ogledale.

Na Jesenicah je končal Gregorač pet razredov tedanje osnovne ter prvi razred meščanske šole in komaj trinajst let star je odšel v gimnazijo, za kar sta se starša odločila zaradi izrazitega zanimanja za risanje. Za kraj sinovega šolanja sta izbrala Ljubljano. Toda tudi Gregorač je gradil prihodnost na svojih likovnih sposobnostih. V poznejših letih je prav zaradi svojega likovnega talenta večkrat izrazil željo, da bi

po končani gimnaziji nadaljeval študij slikarstva na likovni akademiji v Pragi.¹

Prvo leto se je šolal v Šentvidu nad Ljubljano v takratnih »škofovih zavodih«. Vendar se tam ni najbolje počutil. Menda je prav v tem okolju prvič občutil razliko med prednostjo in zapostavljanjem. Naslednje leto je odšel v Ljubljano in stanoval pri raznih ljudeh. Staršem se zaradi teh stikov z ljudmi ni pritoževal, le nekoč je poslal domov dopisnico, s takimle pristavkom: »Kuge, vojske, lakote in klerikalcev, reši nas, o Gospod!« Razjezil se je nad nekimi ljudmi, vendar domači, zaradi sinove molččnosti, niso mogli nikoli odkriti vzroka. Podatek je sicer skromen, citat se je ohranil le v spominu najbližjih, ne moremo ga niti natančneje datirati, kar bi bilo pomembno za ugotavljanje njegovega osebnostnega oblikovanja. Kljub temu pa nas tudi tako skromen podatek opozarja vsaj na Gregoračevo načrtnejše opazovanje in razglabljanje o življenju. Opozarja nas na iskanje vzrokov, morda celo posplošeno enostranskih, pod vplivom vrstnikov, naprednejše družbene sredine. Na iskanje zadovoljivih odgovorov na zastavljajoča se vprašanja iz poglavja o medsebojnih odnosih med ljudmi, ki so ga zaposlovala.

Da piše, doma dolgo niso vedeli. Dramske igrice *Smaragd* niso jemali za resnejše intenzivno interesno iskanje. Na sinovo literarno snovanje so prvič opozorili očeta sodelavci v tovarni. Ko je prišel nekoč iz službe, je povedal ženi v navzočnosti hčerke, da je Viktor »nekaj napisal in narisal« za mladinsko Mlado Jutro, nedeljsko prilogo Jutra,

glasila slovenske liberalne stranke. Kljub temu, da sta bila Gregoračeva otroka do staršev odkrita, ni sin Viktor dotlej razkrival domačim svojih skritih, komaj prebujajočih se globljih iskanj in hotenj. Morebiti bi mu bilo pred njimi neprijetno, če prispevek ne bi bil objavljen? Morda pa ni želel med domačimi vzbujati pozornosti s tem, da je naredil nekaj pomembnega? — Od tedaj torej, go Gregoračevi vedeli, da se Viktor resneje ukvarja z literaturo.

Kdaj se začenja Gregoračevo intenzivnejše zanimanje za izvorno literarno izpoved torej ne vemo. Sodili pa bi, da se je že kaj kmalu začel zavedati svojih večstranskih izpovedovalnih sposobnosti. Že skrajša moremo ugotoviti, da je z enako močjo razdal svoje ustvarjalne sposobnosti književnemu in likovnemu izpovedovanju. Povedati pa moramo, da se je ta ustvarjalni nemir v tem času še najbolj sproščal v literaturi. Čeprav ne moremo natančneje odgovoriti na vprašanje, kdaj začenja Gregoračevo zavestno iskanje po umetniški izpovedi, pa skušajmo odgovoriti vsaj na vprašanje, kako daleč segajo prve določnejše ohranjene sledi Gregoračevega literarnega dela. — Njegove resnejše literarne izpovedi potekajo iz šolskega leta 1935/36, iz tedaj nastalega razrednega rokopisnega literarnega glasila *Livada*. Ohranjeni literarni dokumenti odkrivajo, mimo zanimanja za književnost, še edini resnejši pogoj za sodelovanje, s podnaslovom, da je to »literarni list nacionalne mladine«. Resnost, s katero so se mladi lotili dela, zasluži, da si glasilo natančneje ogledamo!

Glasilo je urejal Gregorač, za materialno stran lista pa je skrbel Marjan Okrožnik iz Slovenskega Javornika. Dijaki so se pri izdajanju zgledovali po podobnih, že ustaljenih dijaških literarnih glasilih. O vzrokih za nastanek *Livade* kaj skopo poroča urednik Vasilij (V. Gregorač) v prvi številki v Listnici uredništva: »Zbralo se nas je par, in sklenili smo, da bomo izdajali list *Livado*«.

List bo izhajal vsak mesec. Za list bo služil predvsem zato, da se bodo izobraževali mladi začetniki in prozi

Vasilij
urednik.«

Kako velike so bile njihove želje po kontinuiranem delu, kaže pripomba, da stane posamezna številka dinar, a celoletna naročnina osem dinarjev. Mladim pa bi delali krivico, če ne bi hkrati s tem povedali, da so svoje napovedi tudi pošteno izpeljali.

Mimo izvirnih prispevkov, so objavili v *Livadi*, pač v skladu z njihovim znanjem tujih jezikov, prevode iz latinščine in nemščine, o intenzivnejšem individualnem učenju tujih jezikov ali o prebiranju tujih literatur pa govorita prevoda Šenoe in Krilova. Z izredno vnemo se je lotil svojega dela tudi urednik, ki si je zadržal rubriko Pomenki. V literarnih pogovorih, ki jih je vodil Gregorač, je skušal le-ta po svojih skromnih

literarnih izkušnjah svetovati svojim, literarno še manj izkušenim sošolcem. Gregoračeve mentorske pripombe so zanimive, predvsem zaradi tega, ker so strpne. Skušaj biti širok, želi pomagati, pridobivati, zato njegova kritika ni kar od kraja uničujoča. Navedimo nekaj njegovih odgovorov: *Borris*: *Vaš spis mi ni prav všeč, vendar sem ga priobčil. Mislim, da boste lahko napisali kaj boljšega. Pozdravljeni!* — *Peter Lenij*: *Vaša šaljiva pesem je pač bolj začetniška. Imate tudi precej starih oblik, n. pr. lep'ga, zdaj, bla itd. To je nedopustno. Berite sedanje moderne pesmi.* — *Krasnjevski*: *Poezija vam dela velike težave; vendar sem vašo pesem priobčil v prvi številki, in kakor ste videli, zelo spremenjeno. Mislim, da je vaše polje proza.*«

Hkrati pa je urednik skrbno pazil na to, da ni ostala prezrta nobena od pomembnejših obletnic iz slovenske slovstvene zgodovine. Prispevki sicer niso podpisani, domnevam pa, da jih je pisal Gregorač. Tako so se v drugi, novembrski številki spomnili stoletnice rojstva Simona Jenka, v četrti janaarski številki (1936) osemdesete obletnice rojstva Antona Aškercja in v šesti, marčni številki stoletnice rojstva Josipa Stritarja. Hkrati so si sodelavci glasila prizadevali *Livado* čim bolj popestriti in zanjgo zainteresirati kar najširši krog bralcev. Tako moremo v šesti številki ocenjevati objavljeni razpis uredništva za najboljše prispevke. V peti, februarski številki so uvedli celo novo rubriko Zakaj? V njej je priobčil Aleksandrov svoje razmišljanje Ali je šport koristen?, hkrati so s to številko začeli objavljati kratke, bolj informativne ocene knjižnih novitet. Kot prve so ocenili knjige Mladinske matice. Že z naslednjo številko so rubriko Zakaj? opustili, kar so utemeljili z ugotovitvijo, da »je bilo premalo zanimanja za to stvar«. Žato so njej odmerjeni prostor odstopili literarnim prispevkom, »kajti nekateri bi raje imeli več literature v listu«. — Z naslednjim, osmo številko so *Livado* zaključili. Urednik si je odmeril nekaj prostora, za slovo od sošolcev bralcev, trdno odločen, da v naslednjem šolskem letu z izdajanjem glasila nadaljujejo. Tak zaključek pa je bil tudi upravičen, saj so si prizadevali, da bi v drugem letu izhajanja glasilo izboljšali: »K zaključku prvega letnika. Prvi letnik smo zaključili. Mnogo je bilo težav z izdajanjem lista, mnogo nepriklj, pa smo vendar srečno privzogli skozi prvo leto. List je bil skromen, toda v drugem letu bo pa prišel med Vas, cenjeni naročniki, v lepši obliki. Za cilj smo si postavili naslednje točke:

1. List bo, če bo le mogoče, tiskan z ročno tiskarno, kar bo vsem gotovo ugajalo.
2. Vse risbe v listu bodo izdelane s črnim tušem, ali pa v modrem tisku.
3. Tudi papir bo najbrž boljši.
4. Če bo le mogoče, bo list ohranil ceno.

(Se nadaljuje)

Grafik in slikar Jože Srebrnič

Črtomir Šinkovec

Ime grafika in slikarja Jožeta Srebrniča je le poredkoma omenjeno v slovenskem likovnem svetu. Ne najdemo ga v umetniških mapah, ne v Slovenskem lesorezu, prezrli so ga v Umetnost v Primorju (Ljubljana 1960). Zaslužno pozornost pa so mu posvetili nekateri domači in tuji listi, omenimo naj »L'Isonzo« (1920), »La Cavalcata«, literarna revija (Firence 1930). »D'Eco dell'Isonzo« (1931), »Jadranski almanah 1925—1930« (1930), »Revue Moderne des Arts et de la Vie« (Pariz 1933), ki obenem objavlja njegov lesorez »Nedolžnost«, »Soški tednik« (1946), »Primorski dnevnik« (1957), »La Suda Stelo« (1958), »Goriška srečanja« (1966) in »Tovariš« (1968). Vzrok temu je bržkone v Srebrničevi pretirani skromnosti in odmaknjenem tihem življenju, pa tudi odmaknjenost Gorice med obema vojnama od slovenskega kulturnega središča.

Jože Srebrnič se je rodil pred sedemdesetimi leti (20. aprila 1902) v revni solkanski delavski družini. Oče je bil mizar, mati navadna delavka. Razmeroma številna družina — dva fanta in tri deklice, ki pa jih je smrt razen ene deklice pokosila že v zgodnjem otroštvu — je nekako živela iz rok v usta vse do prerane očetove smrti. Zdajci je skrb za dveletnega Jožeta in nekaj starejšo sestro, prešla izključno na materina rame. Vendar tisti časi so bili umirjeni in toliko gospodarsko cvetoči, da je Jože lahko obiskoval nemoteno šest razredov osnovne šole v domači vasi v letih 1908—09 do 1914—15. Poučeval ga je učitelj Albin Stritar, ki je v njem prvi odkril nadarjenost za slikarstvo. Toda ko je doraščal v najlepša deška leta, ko je prišel čas, da bi s sestro tako ali drugače razbremenila mater, so v neposredni bližini, onstran Soče, zabobneli topovi prve svetovne vojne. Vojna, ki je bila že sicer razdrila družinska gnezda in ohromila prej cvetoče kulturno življenje v mestu ob

Soči, je zdajci zapretila od blizu s smrtno nevarnostjo. Kot mnoge druge solkanske družine, so tudi Srebrničevi vztrajali, izpostavljeni italijanskim topovom. Šele v poletju 1916, ko se je mesto spremenilo v ognjeni pekel in ruševine, so med zadnjimi odrinili v begunstvo, ki so ga preživljali največ časa v Notranjih Goricah pri Ljubljani.

Tu so doživljali usodo vojne in begunstva, revščino in pomanjkanje, ki mu Srebrničeva mati ni bila kos — umrla je leta 1918.

Srebrničevo nekdanje »stanovanje« in delavnica z enim samim okencem

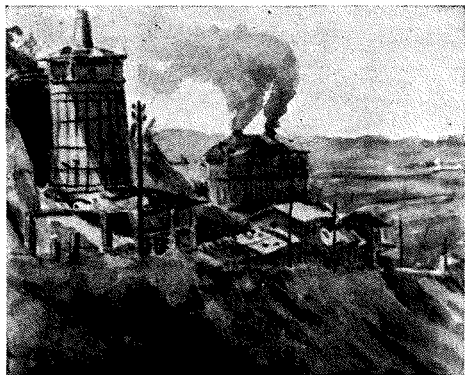

Koliba (akvarel iz leta 1926) na dvorišču rojstne hiše na Goriščku v Solkanu, kjer je Srebrnič prebival in ilegalno deloval od leta 1924 do zloma Italije. Tu ga je tudi obiskoval pisatelj France Bevk

Zdaj se je moral Jože nasloniti na lastne sile in si utreti pot v življenje. Prvi korak in uredničenje skritih želja je dosegel leta 1919, ko se je vpisal na kiparski oddelek srednjetehtniške šole v Ljubljani. Učitelj mu je bil Alojz Repič za kiparstvo, Saša Santel za risanje. Obiskoval je tudi privatno risarsko šolo »Probuda«, kjer so poučevali Franjo Sterle akt in portret, Saša Santel grafiko in Maksim Gaspari narodno ornamentiko. Ob koncu tega tečaja so leta 1922 priredili skup-

Jože Srebrnič: Apnenice nad Solkanom, akvarel, 1928

no razstavo. Srebrničeva izvirna grafika je bila že tedaj deležna pozornosti.

Ko je leta 1922 uspešno dovršil tudi srednjetehtniško šolo, bi bil rad študij nadaljeval na zagrebški akademiji, vendar je ta namera morala kloniti pred gmotnimi razmerami. Vrnil se je v Solkan in se spoprijel za njegova umetniška hotenja z ne preveč naklonjenim okoljem. Ko je naslednje leto odslužil v Rimu vojaščino, se je ponovno vrnil v leseno kolibo na Goriščku, kjer je bolj živo-taril kakor pa živel; poprijel je za vsako delo, da se je prebil vsaj do najskromnejšega kosa vsakdanjega kruha. Se vedno je upal, da se mu posreči odpreti vrata na akademijo, toda zaman. Vdal se je skromnim razmeram, često nerazumljen, poniževan in izkoriščan. Te razmere so ga prisilile, da se je s slikarstvom ukvarjal le priložnostno, da ni mogel najti pravega stika s kulturno sredino. Več razumevanja je našel med naprednim solkanskim delavstvom. Ni naključje, da je prvo Srebrničovo objavljeno delo (1924) vzglavje lista »Delo«, slovenskega glasila KPI. To glavo je list ohranil tudi pozneje, ko je izhajal v ilegali. Se tesneje je Srebrnič sodeloval pri ilegalnem »Delu« (1927—1928), ko so ga prenesli v Solkan in je imel v oskrbi ilegalno tehniko ter vodil tiskanje in izdelovanje matric. Iz teh let so tudi matrice, izpod katerih je izšlo mnogo letakov za trosilne akcije, največ ob proslavah prvega maja.

Jože Srebrnič: *V očetovi delavnici, lesorez, 1929*

Proti koncu dvajsetih let ga prijatelji uvedejo v goriške kulturne kroge in s tem se mu tudi odpre pot v javnost. Sodeloval je na skupinski razstavi leta 1929 v Gorici, leta 1932 v Trstu, naslednje leto spet v Gorici. V krogu Pilona, Birse, Goršeta se pojavijo Srebrničevi lesorezi. V tej dobi se čedalje pogosteje pojavlja kot ilustrator in opremitelj raznih publikacij in knjig Goriške Maticе in Goriške Mohorjeve družbe. Opremil in z ilustracijami obogatil je tudi več knjig založbe Adrija, poznejša Sigma. V letih 1929–1930 je sodeloval z ilustracijami v reviji »Družina«. Med temi edicijami je verjetno prvi uporabil motiv stiliziranega Triglava z morjem kot označbo za Slovensko Primorje. Sploh se je v tem času razmahnil v različnih tehnikah: olje, akvarel,

grafika, linorez, lesorez, tuš, sepija. Izdelal je tudi več uspešnih portretov (Zamenhof, Tellini, Bevk). Tedanja kritika se je pohvalno izražala o njegovi izviranosti in učinkovitosti upodobitev. Srebrnič sam pravi o sebi in svoji umetnosti: »Moja dosedanja tendenca je le trdovratno iskanje izviranosti. Rad bi, da bi bile slike zelo stroge in nadvse preproste v izrazu. Na ta način hočem z nekaj potezami, brez vsake navlake doseči ekstremno stiliziranost. Raje odvezem, kakor dodajam. Resnost in mirnost slike sta kakor odsev mojega značaja.«

Snov in temo svojih upodobitev je Srebrnič zajemal iz svojega najožjega okolja, iz zunanjega sveta in notranjih doživetij, ki so se mu vtisnila v srce v otroških letih. »Moja mati«, »Mizarska družina«, »Mizar« to

Jože Srebrnič: Dr. L. L. Zamenhof, ustanovitelj esperanta, lesorez, 1937

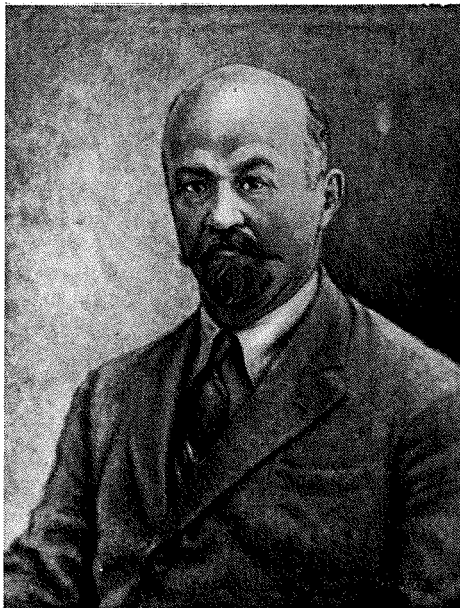
trditev potrjujejo. Mnogo motivov in vedut je iz njegove rodne vasi in bližnje okolice. Zanimivi pa so tudi motivi na temo slovenske narodne pesmi. Njegove likovne rešitve in upodobitve so našle svoj vrh v stilu realističnega ekspresionizma.

Prav posebno poglavje v Srebrničevem življenju se začne v poletju 1942, ko mu je France Bevk, ki sta si bila prijatelja, zapupal izdelavo zemljevida slovenske zahodne etnične meje po naročilu vodstva OF. Priredil je tudi situacijski načrt okupatorjevih postojank in utrdb. Pozneje, zlasti po zloumu Italije, je usmeril vse svoje moči v to dejavnost in veliko prispeval s svojim grafičnim delom. Izdeloval je linoreze za partizanski tisk, osnutke in originale za razne žige in pečate, risal je portrete raznih političnih voditeljev in vzglavja za partizanske časopise. Vse je delal z zavestno vneto, do

kraja stvari predanega človeka. Bil pa je vselej skromen in z veseljem je delal za skupnost. To se je nadaljevalo tudi po osvoboditvi in politično udejstvovanje mu je pobralo tudi čas za likovno ustvarjanje. Delal je in pozabljal nase in na svoje umetniško poslanstvo.

Medtem ko je leta 1958 sodeloval na skupinski razstavi esperantistov v Novem Sadu, na razstavi Sodobni evropski ekslibris v Novi Gorici, je ob koncu leta 1965 le doživel svojo prvo in edino samostojno razstavo, ki jo je v Goriškem muzeju priredil Branko Marušič. Na tej razstavi je bilo v glavnem zbrano celotno življenjsko delo Jožeta Srebrniča, ki je potrdilo njegovo izjemnost, nardarjenost in izvirnost ter da je do današnjih dni ohranilo svojskost in svežino.

Jože Srebrnič: Narodni heroj Jože Srebrnič, olje, 1969

Ocene Zdravko Klanjšček

(Založba Partizanska knjiga, Ljubljana 1972, 1073 strani, 63 skic in okoli 80 fotografij)

V zbirki »Knjižnica NOV in POS« je kot petindvajseta knjiga pod številko 8 njenega programa izšlo obsežno, pomembno in temeljito zgodovinopisno delo. Slovenski javnosti že dobro znani avtor poljudnih zgodovinopisnih del iz narodnoosvobodilne vojne Slovencev Lado Ambrožič-Novljan se je z delom o Gubčevi brigadi prvi lotil tako težavne in obsežne naloge, kot je obdelava zgodovine ene od prvih štirih brigad, ki so nastale med veliko italijansko ofenzivo poleti 1942. leta. Ta brigada se je bojevala na ključnem prostoru slovenskega bojišča proti okupatorju in je njena zgodovina zategadelj hkrati osnovni element zgodovine slovenske narodnoosvobodilne vojske. Njen nastanek iz slovenskih partizanskih čet obeležuje prav akt formiranja teh štirih brigad.

Avtor je na zastavljeno vprašanje, kako orisati njeno bojno pot, odgovoril pravilno in v celoti, kajti pokazal jo je v njenem okolju, hkrati z razmerami, ki so ga opredeljevale, in cilji, ki so ji bili postavljeni. Brigada pred očmi bralca živi in diha kot mogočen kolektiv slovenske narodnoosvobodilne vojske, nezlomljiv v svoji vztrajnosti, idejnosti, žrtvi in stremljenju, da uničuje sovražnika in lomi verige, v katere je ta vklepal Slovence. Avtor se pri tem ni izogibal trenutnih kriz in porazov, pa tudi ne dinamike tistih obdobj, ko brigada ni dosegala prejšnjih uspehov. Zanj je brigadni kolektiv živ organizem, ki ima tudi svoje bolezni in tegobe, svoje probleme. Zanje je skušal ugotavljati stvarne vzroke, ki so do njih privedli, in ukrepe, ki so bili potrebni za odstranitev in premagovanje takšnih nevesčnosti.

Tudi glede taktičnih in operativnih vprašanj lahko opazimo enak analitični odnos. Brigadna dejavnost je del stremljenj divi-

zije, korpusa in glavnega štaba NOV in PO Slovenije, pri čemer je avtor ugotavljal razloge in zamisli, cilje in tiste, v vojni tolikokrat prisotne slučajne elemente, ki imperativno zahtevajo določene ukrepe, postopke, premike in podobno. Oris je logičen, prepričljiv in zanimiv tudi za zahtevnejšega poznavalca problematike slovenske narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

Pri orisu brigadne bojne poti, postavljene v njeno okolje in zgodovinski življenjski tok, se delo ne omejuje le na operativno ozir. vojaško plat. Oris obsega na ustreznih mestih tudi domiselno vgrajene prikaze različnih vprašanj brigadne fizionomije, od formacije do popolnitve, notranje sestave in številčnosti moštva, delo partijske organizacije in SKOJ, političnovzgojno problematiko ter kulturno-prosvetno delo, hkrati pa se tekst prepleta tudi z drugimi pomembnimi občimi vprašanji v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, kot so na primer domobranstvo in podobna.

V nujno potrebnem obsegu se delo dotika tudi vprašanj, ki zadevajo razvoj rodov in služb, čeprav je oris le-teh manj poglobljen, saj so prikazani zgolj s stališča občevojne problematike, z ožje strokovne plati pa se je teh vprašanj le tu in tam dotaknil. Vprašanj terenske, zaledne in oblastvene organizacije na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju se delo ne loteva očitno zategadelj, ker bi ta vprašanja močno obremenjevala že tako zelo obširen tekst, s tem pa seveda avtor ne podaja prav vse dejavnosti brigade kot celote v odnosu do teh organov. Odgovor na takšna vprašanja bo bralec moral iskati v drugih knjigah »Knjižnice NOV in POS«.

Ker je avtor sam doživiljal dobo, o kateri piše, kot voditelj na zelo visokih in odgovornih položajih, je smelo povzema- l vire in v besedilo vnašal tudi lastna razmišljanja, sklepe in ugotovitve, vendar je

pri tem vestno upošteval primarne vire v najširšem smislu.

Delo je razdeljeno na sedemnajst smiselno opredeljenih poglavij, ki obsegajo posamezna obdobja brigadnega življenja. Prvo poglavje opisuje ustanovitev brigade in okoliščine, ki so pogojile njen nastanek, naslednje pa izgradnjo brigade ozir. dobo njenega utrjevanja do srede druge polovice decembra 1942. Tretje opisuje obdobje partizanske protiofenzive s pohodom na Hrvaško in brigadne boje do Jelenovega žleba 26. marca 1943. Naslednja dva poglavja popeljeta bralca skozi dinamično obdobje do kapitulacije fašistične Italije, ki ga označujeta okrepljena sovražnikova dejavnost in nadaljnja krepitev NOV Slovenije. Šesto in sedmo poglavje opisujeta dogodke ob umiku prvega od treh okupatorjev, ki so zaslužnili Slovence, in razoroževanje njegovih enot ter prehod v ofenzivo proti nemškemu okupatorju, naslednje pa že nemško veliko ofenzivo proti osvobodjenemu ozemlju. Obdobje napadov na Novo mesto in njegovo blokado opisujeta deveto in deseto, naslednja dva pa sodelovanje brigade v operacijah 7. korpusa do junija 1944. Dejavnost na Notranjskem, obramba Bele krajine in siloviti spopadi s kvasilinškimi domobranskimi četami in bataljoni pa je vsebina naslednjih treh poglavij, ki zajemajo obdobje do konca januarja 1945. Predzadnje, šestnajsto poglavje pred bralca razgrinja dinamiko končnih bojev za osvoboditev, v katerih je sodelovala brigada, in dogodke do 15. maja 1945, poslednje, sklepno poglavje pa je namenjeno presoji in orisu značilnosti bojne poti brigade kot celote in njene vloge v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem. V prilogah so objavljeni spiski poveljniškega sestava in celotni seznam preživelih, umrlih in padlih gubčevcev, kakršnega je brigadni odbor do izida knjige uspel zbrati in urediti. Knjiga ima tudi nadroben register imen, krajev in enot.

Če navedemo, da je brigada živelá skoraj tisoč dni, natanko 981 dni ali dve leti, osem mesecev in dvanajst dni, od tega je bila v bojih 477 dni, 504 dni pa na bojnem pohodu ali pa je počivala, potem je to le površna predstava o ogromnosti teme, ki se je avtor lotil in tudi popolnoma obvladal. Čeprav na prvi pogled kaže, da je delo obsežno, preobsežno, češ, knjiga ima čez tisoč strani, moramo v primerjavi z drugimi podobnimi vojaško-zgodovinskimimi deli vendarle ugotoviti, da je to obsežnost narekovala široka tematika in dejstvo,

da je bila Gubčeva brigada med prvimi slovenskimi udarnimi brigadami, zgodovina brigade pa prva od zgodovin teh brigad. Razen manjših krajšanj besedila, ki bi jih bilo moč opraviti, skoraj ne moremo najti poglavij, ki bi jim mogli očitati, da so preširoka, premalo tehtna in premalo strnjena.

Novljanova zgodovina Gubčeve brigade je torej delo, za katerega lahko brez oklevanja zatrdimo, da bo doživelo priznanje kot eno od kvalitetnih temeljnih del s področja slovenskega vojaškega zgodovinskega, pa tudi kot del slovenske zgodovine novejših dobe in revolucije. Avtor je hkrati podal na konkretnem primeru, na podlagi številne, skrbno zbrane in preučene dokumentacije ter drugih virov, ki so mu bili dostopni, podobo vsestranske sestavljenosti in medsebojne pogojenosti dogajanj, okoliščin in dejavnikov, ki sta značilni za dinamiko partizanske vojne na sploh, hkrati pa je orisal mnogotere posebnosti, ki so veljavne za Slovenijo in posebej za Dolenjsko in Notranjsko. Ker raznovrstne težave in slabosti pojmuje kot nekaj nujnega, nekaj, kar je pač bilo treba premagovati in premagati, ker realistično presoja uspehe in poraze, vrline in slabosti, pojave in ukrepe, in sicer na partizanski in sovražnikovi strani, kolikor je ta prihajal v stik z brigado, je avtor razširil vsestransko uporabnost knjige, saj je s tem postala razmišljajočemu bralcu dober pripomoček za preučevanje najrazličnejših problemov, ki se lahko v podobni obliki pojavijo tudi v morebitni jutrišnji preizkušnji, kadar bi bilo treba braniti dosežke naporov jugoslovanskih narodov v socialistični izgradnji pred zunanjimi sovražniki.

In če skušamo strniti prikaz Novljanove knjige o Gubčevi brigadi, potem moramo ugotoviti, da je ona njegov doslej najvišji dosežek, dragocen donesek k zgodovini narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in Jugoslaviji ter visok dosežek v slovenskem zgodovinskega na področju vojnih dogajanj. Podoba velikega vseljudskega napora, da se Slovenci ohranijo na svoji zemlji in izbojujejo pravico do svobodnega življenja je z njegovim delom postala še pestrejša in neizbrisnejša. Pričujoča knjiga pa naj bi bila tudi vzpodbuda tako avtorju kot drugim, da bi s skupnimi močmi čimprej podali javnosti celoten oris velike osvobodilne vojne na Slovenskem prav tako dobro in prepričljivo ter že objavljenim knjigam iz programa »Knjižice NOV in POS« kmalu dodali še monografije o bojni poti tistih brigad in odredov, ki še niso objavljene.

Slavko Rupel

Pred letom dni in pol je v Beogradu izšla originalna izdaja spominov Svetozarja Vukmanovića-Tempa Revolucija teče dalje. Skrajšana izdaja je v pripravi, ali pa je že izšla, v nemščini. V Franciji naj bi Vukmanovićevi spomini izšli do konca letošnjega leta. Avtor ima sklenjene pogodbe z nordijskimi državami, izdaja v angleščini pa se je malce zapletla. Slovensko izdajo Vukmanovićevidih spominov na osvobodilni boj pa smo dobili sorazmeroma hitro. To je zasluga dveh prevajalcev Marjana Javornika in Staneta Ivanca in založbe Mladinska knjiga, ki je zajeto delo v dveh knjigah zdaj posredovala slovenskim bralcem. Knjiga, ki je ob izidu vzbudila tolikšno pozornost in polemike, je torej prišla tudi k nam in gotovo je, da bo vzbudila dovolj zanimanja.

Vukmanovićevo knjigo spominov na osvobodilni boj lahko presojamo z ožjega, slovenskega stališča, lahko pa s širšega, jugoslovanskega. Če gledamo na knjigo ozko, potem do nje ne moremo imeti pravega odnosa. Vukmanović med vojno, pa tudi po osvoboditvi, ni imel kakih posebnih zvez s Slovenijo. Njegovi spomini se nanašajo zlasti na osvobodilni boj v Srbiji, v Bosni in Makedoniji, kjer je med vojno deloval kot predstavnik Centralnega komiteja in Vrhovnega štaba. Po osvoboditvi je bil na vodilnih položajih veznih organov. Zato mnoge podrobnosti iz pričevanj v njegovih spominih za slovenske bralce ne bodo tako zanimive. Če pa na knjigo gledamo s širšega vidika enotnega jugoslovanskega osvobodilnega boja in skupne usode med vojno ter po njej, se nam knjiga kaže kot zanimivo pričevanje, kljub nekaterim odmaknjenim podrobnostim, ki naše bralce ne bodo tako pritegovale, zlasti še, če smemo kot motiv knjige vzeti avtorjeve besede, da si je s svojim delom prizadeval predvsem odkriti resnico o jugoslovanski revoluciji. Avtorju knjige je dejal Tito, da bi morali vsi jugoslovanski revolucionarni voditelji napisati knjige o lastnih doživetjih v vojni in po njej.

Če si ogledamo vsebino knjige, je jasno, da Vukmanović pripoveduje predvsem o osvobodilnem boju. Toda Vukmanović se je že pred vojno odločil za pot revolucionarja. Zato se v spominih vrača tudi v mlada leta in zlasti v čas študija ter odločitve za komunistično partijo. V prvi knjigi spremljajo njegovo pot enega izmed voditeljev vstaje in revolucije. Druga knjiga govori o Vukmanovićevelem delu in razmerah v novi državi, od osvoboditve Beograda do Brionskega plenuma leta 1966, ki je napravil obračun z Rankovićem. Prva knjiga je napisana predvsem

po spominu, druga je bolj dokumentirana. Obe pa tvorita zaokroženo celoto, ki se ji bo morda pridružil nadaljevanje avtorjevih pričevanj o današnjem času.

Ob izidu knjige se spomnimo na polemiko, ki je nastala ob izidu originala. Vukmanović je bil deležen kritike tudi s strani nekaterih naših vodilnih osebnosti. Na napade je tudi odgovoril. Ob izidu slovenske izdaje pa je sam povedal, da so mu nekateri hoteli preprečiti celo pisanje spominov, da so ovirali izid knjige in da je šele njegov obisk pri Titu pripomogel k temu, da je knjiga izšla. Jasno je, da so bili z Vukmanovićevega pisanjem, ki ni prizanesljivo do nikogar in ki je pošteno tudi proti samemu avtorju, mnogi osebno prizadeti. Za nekatere pa je predstavljal precejšen šok priznanje, da tudi v naši revoluciji ni šlo vse tako gladko, kot so v povojnem navdušenju hoteli nekateri prikazati. Vukmanović pravi, da je hotel prekiniti s takšnimi stališči in takim prikazovanjem osvobodilnega boja in revolucije ter prikazati resnico. Spreminjanje ustaljene podobe v revoluciji je marsikoga prizadelo. Zato je bil avtor deležen pritiskov in zahtev naj pisanje spremeni, ga popravi. Pritiskom se ni uklonil in je napisal vse tako, kot je osvobodilni boj sam doživljal. To pa zato, da bi resnica prodrla med naše ljudi. Poglavitna vrednost knjige naj bi bila torej v avtorjevi iskrenosti. Prizadevanje prikazati resnico je vsekakor treba omeniti na prvem mestu, ko vrednotimo to delo. Sam Tito je avtorju spominov dejal, da je treba o dogodkih naše revolucije pisati resnično in jih prikazovati take, kot so bili. Vukmanović je k temu pripisal, da je hotel revolucijo prikazati skozi detajle, kot jih je sam doživljal. Pa tudi tako kot je v času dogajanja gledal na dogodke in ljudi ter zapisal kot so ljudje takrat mislili. Seveda je vprašanje, če je bil v tem dosleden, kajti dokončno sodbo o vsem tem bo izrekla šele zgodovina. Vendar smemo verjeti avtorju, da je nehal z nekdanjimi metodami, da bi negativno govoril ali molčal o ljudeh, ki so prekinili z revolucijo, so pa zanjo imeli v svojem času velike zasluge. Smemo mu tudi verjeti, da je knjigo napisal z najboljšimi željami in v prizadevanju odkriti resnico, ne da bi imel pri tem kake literarne pretenzije. Vukmanović je v uvodnih poglavjih zapisal, da tudi ni imel pretenzije napisati zgodovine naše revolucije. Hotel je le oživiti nekatere trenutke, katerih priča in udeleženec je sam bil. Zato njegovi spomini niso sad znanstvenoraziskovalnega dela, temveč njegovo osebno pričevanje o ljudeh in dogajanjih. Zato bo njegovo pričevanje prispevalo

k temu, da pridemo do objektivne, zgodovinske resnice. Zlasti še, ker pri prikazovanju dogodkov in ljudi ni pazil, da ne bi koga prizadel, temveč je kritično ocenjeval tudi svoje vedenje in ravnanje.

Vukmanovičevi spomini v knjigi *Revolucija teče dalje* torej niso zgodovina. Zato ni

nujno, da je vse, kar je napisal tudi objektivno resnično. Gotovo pa je v njej prikazano tisto, kar je avtor doživljal in tako kot je sam doživljal. Če je to pričevanje z izjemo manj zanimivih podrobnosti, napisano tudi privlačno, mestoma celo napeto, pa je takemu delu samo še v prid.

Prejeli smo v oceno

Romain GARY: *Lady L. Roman*. Prevedla Marija Kovač. Opremil Julijan Miklavčič. Grafično uredil Aco Mavec. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Zarko PETAN: *Avtobiografija*. Zbirka Kultura. Urednik Ivan Potrč. Opremil in tehnično uredil Aco Mavec. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Leksikon športnih panog. Priredil: Evgen BERGANT. Strokovna obdelava: Marko ROŽMAN, Drago ULAGA. Prevodi: Marica HOČEVAR, Zoran JERIN, Marija KNEZ-BERGANT, Jožica KNEZ, Vid MESARIČ, Tone POLENEC, Viktor VEST. Literatura: Marija KNEZ-BERGANT. Statistični dodatek: Evgen BERGANT, Marko ROŽMAN. Kazalo strokovnih izrazov: Mojca MIHELIČ, Marko ROŽMAN. Strokovni sodelavci: Lado AMBROŽIČ, Tjaša ANDREE, Jure BAUMGARTEN, Matija DERMASTIA, Srečko LEVSTEK, Avgust LIKOVNIK, Mile KRATOCHWIL, Milovan MIHORKO, Bojan PLATAN, Niko SLANA. Uredil: Borut INGOLIC. Opremil: Dušan OSREDKAR. Tehnično uredila: Dušan OSREDKAR, Metka TESTEN. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Vida BREST: *Orehovo leto*. Matjaževa knjižnica. Ilustriral Ive Šubic. Opremila: Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

Sami AL JOUNDI: *židje in Arabci*. Prevedel Slavko Kumer. Opremil Miha Vipotnik. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Slavko KREMENSEK: *Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941*. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Mladinska knjiga). Ljubljana 1972.

Vinko TRINKAUS: *Prvi bataljoni*. Roman. Opremila Judita Skalar. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Slavko PREGEL: *Nova zgodovina*. Zbirka Pota mladih. Ilustriral in opremil Andrej Habič. Tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Dr. Adolf BIBIČ: *Zasebnišvo in skupnost*. Zbirka Tokovi. Opremil Mihajlo Šoltes. Tehnično uredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Svetozar VUKMANOVIC-TEMPO: *Revolucija teče dalje* (Memoari). Prevedla Marjan Javornik in Stane Ivanc. Tehnično uredil in opremil Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Milan M. MILADINOVIC: *Lik mladih komunistov u revoluciji*. Četrta izdaja. Izdala ZKJ v JLA. Beograd 1972.

Lado AMBROŽIČ-NOVLJAN: *Gubčeva brigada*. Knjižnica NOV in POS 8. Opremil Vladimir Lakovič. Izdelava skic Vladimir Štimac. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga in odbor Gubčeve brigade. Ljubljana 1972.

